

Ahmed Refik ve Lâle Devri

Türk okuyucusuna tarih okuma zevkini veren Ahmet Refik İstanbul'da doğdu. Beşiktaş Askeri Rüştiyesi'ni ve Kuleli Askeri İdadisi'ni bitirdi. Babası Sultan Abdulaziz'in Vekilharıcı Ürgüplü Ahmet Ağa'dır. Gürlükçüoğulları lakabıyla tanınırlardı.

Ahmet Refik, Toptaşı Askeri Rüştiyesi ile Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi'nde coğrafya öğretmenliği yapmıştır. Dört yıl süren bu görevden sonra 1902 yılında Harbiye Mektebi Fransızca öğretmenliğine nakledildi. 1903'de birinci mülazım, 1907'de yüzbaşı oldu.

Bu yıllarda bazı gazete ve mecmualarda ilk yazılarını yayınlamaya başladı. "İrtika, Malumat, Hazine-i Fünun, Mecmua-i Ebuz-ziya" bunların başlıcalarını teşkil eder. Ayrıca Tercüman-ı Hakikat ve Millet gazetelerinin başyazarlığını yaptı. Balkan savaşı sırasında Askeri Sansür Müfettişliği'nde bulundu. Savaş sonrasında kendi isteğiyle emekliye ayrıldı. Birinci Dünya Savaşı'nda aynı rütbeyle tekrar orduya alındı. Türkiye-Rusya münasebetlerine dair makaleler yazmakla görevlendirildi. Mısır meselesiyle ilgili olarak yazdığı bir yazıda Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ihanetinden söz etmesi devrin sadrazamı Said Halim Paşa'yı kızdırdı. Bir alaylı yüzbaşının maiyyetinde arpa ve saman memurluğu ile

8 LALE DEVRİ

AHMED REFİK 9

Ulukışla'ya sürüldü. Ancak bu durum tarihçinin Anadolu'yu yakından tanımasına yardım etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı esnasında, Eskişehirde sevk komisyonu reisiyken hastalandı ve İstanbul'a getirildi. Enver Paşa'nın araya girmesiyle Sadrazam Said Halim Paşa'nın öfkesi teskin edildi.

Savaş sonrasında, Doğu Anadolu'nun Rus istilasından kurtulduğu yıllarda Ermeni mezalimini tesbit etmek üzere yabancı gazetecilerden oluşan bir heyetin başkanı olarak Doğu Anadolu'ya gitti. Kars, Ardahan, Batum, Erzurum, Erzincan, Trabzon illerini görevle dolaştı. Bu sırada topladığı notlarla "Kafkas Yollarında" isimli eserini hazırladı. Daha sonra bazı ilavelerle "iki Komite İki Kıtıl" adlı eserini meydana getirdi.

Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi'nin ölümü üzerine Tarih Encümeni Başkanlığı'na seçildi.

Ünlü tarihçi hayatının son yıllarını sefalet içinde geçirdi. Değerli kütüphanesini parça parça sattı. Sonunda 10 Ekim 1937'de öldü. Vasiyeti gereği cenazesi Büyükkada'nın Tepeköyü mezarlığına defnedildi.

Çağdaşları tarafından "Tarihi Sevdiren Adam" diye nitelendirilen Ahmet Refik, dünya tarihinden çocuk kitaplarına kadar geniş bir sahada kalem oynattı. Akıcı bir üslupla yazdığı ve "Geçmiş Asırlarda Türk Hayatı" başlığı altında yayınladığı "Bizans Karşısında Türkler", "Sokullu", "Cem Sultan", "Alimler ve Sanatkarlar", "Kadınlar Saltanatı", "Felaket Seneleri", "Lâle Devri" gibi eserleriyle büyük bir ün kazandı.

dede akıcı bir üslubu ve kolay anlatma yöntemini tercih etti. Kitabın tamamını okurken göreceğiniz gibi eserini yer yer şiirlerle süsledi, nesrini de adeta şiirleşürdi. Okuyucuyu yaşadığı ortamdan çıkarıp geçmiş zamanın lâle bahçelerinde gezdirmek için kendine mahsus bir yol izledi.

Yazarın amacı, diğer eserlerinde olduğu gibi Lâle devrinde de okuyucuya tarih şuurunu vermektir.

Okuyucularımıza takdim ettiğimiz Lâle Devri, yazarın adıyla özdeş hale gelen bir eserdir. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse, Ahmed Refik'in bu eseri sahasında kaleme alınan ilk orjinal bir çalışmadır. Önce 1908 yılında İkdâm gazetesinde tefrika edildi, daha sonra kitap halinde yayınlandı.

Ahmed Refik, halka tarihi sevdiren adam olarak, bu eserin-

Ahmet Refik Altınay (1880-1937)

Lale Devri

ONYEDİNCİ YÜZYIL, Osmanlılar için, elemli bir felâket yüzyılıydı. Bu musibet Viyana surlarından başlamış, Tuna sahillerine kadar devam etmişti. Osmanlılar böyle bir felâketle karşılaşacaklarını asla düşünmemişlerdi. Sultan III. Mehmed devrinden itibaren Osmanlı saltanatının iç kuvveti çürümüş, tefessüh etmişti.

Memleketin geleceğini sağlam temeller üzerine kurmaktan çok, kendi askeri şereflerine şeref katmak isteyen sadrazamlar, Osmanlı ordularını halen uzakta görülen zaferlerin peşinde sürüklemekten, ülkenin geniş sınır boylarında kanlı insan yığınları oluşturmaktan usanmamışlardı. Savaş, başından sonuna kadar Osmanlı saltanatının yegane kuvvetim teşkil etmişti. Tuna'nın bir sahilinde başlayan cenk ve cidal Budin üzerinden bir yıldırım hızıyla geçerek Uyvar'a kadar devam ediyor, on onbeş sene süren harp ve kıtal, memleketin ilim ve marifet, sanat ve kültür hayatım perişan ediyordu. Birkaç Osmanlı veziri, savaşı ülkenin huzurunu ve saadetini sağlayan bir görünüme sokmak istemişler, bu hususta teşebbüsde bulunmuşlardı. Fakat Sadrazam Kara Mustafa Paşa, Viyana'ya karşı açtığı seferle şöhret hırsını tatmin etmekten başka bir şey düşünmemişti.

Kara Mustafa Paşa'nın Viyam önünden çekilişi çok acı ve çok kanlı olmuştu. Gerçi bir buçuk asır önce Kanuni Sultan Süleyman'ın ordusu da Viyana önünden çekilmişti. Fakat o şâhâne ric'at ile bu zelil hezimet arasında büyük bir fark vardı. Eylül'ün on ikinci günü (1683) Jan Sobyeski'nin ordusu gelecekte bihaber, vatanın yarınki düşmanlarını Türk topçularının kızgın güllerinden kurtarmak için Doğu'dan yıldırım hızıyla yetiştiği zaman, Sadrazam Kara Mustafa Paşa ne yapacağını şaşırılmıştı. Muhiş bir ihanet, Türk vezirini büyük bir felakete karşı karşıya getirmişti. Bu felâket mağlubiyetten çok, şaşkınlıkla ve hayretle ortaya çıkan bir bozgun hareketiydi. Osmanlılığın ric'at demleri bu dakikadan itibaren başlamıştı. Asırlardan beri Osmanlı kılıcının altında boyun eğen, şafak bulutunun içinde parlayan hilâli, kin dolu gözlerle takip eden Avrupa, artık ilmiyle, fenniyle mü-, cehhez bir halde bütün Osmanlılardan intikam almak için harekete geçmiş, ve azminde başarılı olmuştu. Bu başarı Doğu Avrupa'nın tarihinde önemli bir devre oluştuyordu. Artık bir buçuk asırdan beri yorgun ve takatsız kalan, duraklamaya başlayan Osmanlı hakimiyeti, şimdi kesin bir şekilde ric'at etmeye başlamıştı.

Bu geri çekiliş, mühiş bir kayaya çarpan coşkun bir selin, bütün kuvvetiyle geriye çekilişini andırıyordu. Osmanlı ordularının Viyana önlerine kadar ilerlemesi, zevale düçar olan bir kuvvetin son faaliyetiydi. Bu durum, tıpkı uzun sahillere doğru birden bire atılan dalgaların metruk ve geniş kumsalları bir an istilâ ettikten sonra hemen orada durup çekilmesinden başka bir şey değildi. 1683'ten 1699 tarihine kadar devam eden savaşlar hep bu ric'atın muhtelif kanlı safhaları idi. Osmanlı ordusu adeta korkunç bir paniğe kapılmıştı. O zamana kadar hasımlarını sürekli firar etmek zorunda bırakan yeniçeriler, birbirlerinden kopuk bir durumda, perişan ve yavaş hareket eden insan kümeleri halinde yuvarlanıyorlar; ne zaman düşmanla karşı karşıya gelseler cesetlerinden yığınlar oluştuyorlardı. Avusturya orduları ani bir saldırıyla Tuna vadisini takip ederek Budin'i, Osman-

LALE DEVRİ 13

linin Avrupa'daki bu son merkezini de geri almışlardı. Budin'in ele geçirilmesiyle Osmanlılık bir buçuk asır öncesine geri dönmüş bulunuyordu. Bu büyük ve hazin felaket, Budin'in bağlarından, gönülleri okşayan ovalarından ve dağlarından ayrı düşen Osmanlıların kalplerinde, şanlı bir devrin, şimdi uzaklarda kalan hatıralarını canlandırırды.

Osmanlılar, Kanuni Sultan Süleyman'ın en parlak bir zamanında, bu muhteşem başkentte, taçlar ve tahtlar dağıtmışlar, kralları ve imparatorları himayelerine almışlardı. Şimdi iki asırlık hayat, iki asır kalplerde iz bırakan gelenekler, kan tufanının içinde boğulup gömülüyorlardı. Maziye çevrilen bu bakış çok elem vericiydi. Osmanlılar Budin'de geçirdikleri hayatı, Avusturyalılara karşı asırlardan beri kazandıkları zaferleri, şimdi büyük bir üzüntüyle düşünüyorlardı. Allah'ım, o ne devirdi! Bir taraftan Kanuni Sultan Süleyman Han'ın tuğları ve altınlar içinde yeşil ovalara doğru ilerleyen otağ-ı hümayunu karşısında bütün Macaristan baş eğiyor, Tuna sahralarında yankılanan zafer şenlikleri, Süleymaniye Camii'nin

kubbelerinin ve saçaklarının altında ilahi sesler çıkarıyordu. Devrin bütün şairleri Osmanlılığın, Osmanlı hakanının zaferini ve şanını tebcil için kasideler inşad eyliyordu.

Ol şehsüvâr-ı mülki saadet ki, rahşına Cevdân-ı deminde arasa-i âlem gelirdi tenk. Baş eğdi âb-ı fiğine a'day-ı engürüs, Şemşîr-i cevherini pesend eyledi frank!

tarzında yazılan medhiyeler, zamanın Süleyman'ının meziyetlerini tekrim için az görülüyordu.

Artık o eski şevketten ve azametten eser kalmamıştı. Bir Mo-haç bütün Osmanlılığı Uy var önlerine kadar ilerletmişti. Şimdi bir Viyana, Yeniçeri cesetlerinden Salankamen ve Zenta ovalarında iki büyük, kanlı âbide meydana getiriyordu. Mamafih Osmanlılar bu ric'al hareketinde yine bir satvet harikası göstermişlerdi. Zabitleri ve vezirleriyle canlarını feda etmedikçe hakimi-

14 LALE DEVRİ

yetlerinin devam ettiği her avuç toprağı Osmanlı kanıyla boyamadıkça bir adım bile geri atmamışlardı. Hatta Viyana hezimetini takip eden iki senelik harp ve cidal esnasında bazı başarılar da göstermişleri nihayet Karlofça Antlaşmasıyla bu kıtal devrine son vermişlerdi.

Karlofça Antlaşmasından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'-nun paylaşılması başlamıştı. Fakat Türkiye'de bu paylaşımın başladığını, ülkenin büyük bir tehlikenin karşısında bulunduğunu kimse anlayamamıştı. Büyük Avrupa devletleri, bu antlaşmadan sonra ortak çıkarları için, Türkiye'nin işlerine karışma hakkına sahip olduklarını Babıâli'ye kabul ettirmişlerdi. Antlaşmanın sonucu Osmanlılar için çok zararlı olmuştu, imparatorluğun sınırı Eğri'nin kuzeyinden Kumran'a uzanıyor, İstoni Belgrad'ın batısından güneyine doğru geçiyordu. Bu on altı senelik mağlubiyet neticesinde, Tameşvar'dan başka, Tuna'nın öte yakasında bulunan memleketler tamamen Avusturya'ya terk ediliyordu. Felaket yalnız bununla da kalmamıştı: Ruslar, Almanla-! rın Osmanlı ordusuna karşı kazandıkları zaferler üzerine Haçlı- 'lara katılmışlar, neticede onlar da Azak kalesini almayı başarmışlardı.

Karlofça Anlaşması'm takip eden yirmi beş yıl içinde Osmanlılar, Avusturya ve Rusya ile hep tek başlarına çarpışmışlardı: Osmanlı ordusu bu iki büyük hasmından birini tepelemiş, öbürüne karşı daima başarısızlığa duçar olmuştu.

Büyüt Petro, Rusya'yı vahşet hayatından kurtararak Hıristiyanlık namına silâh kullanmaya başladığı tarihten itibaren, Osmanlılara karşı da düşmanlık göstermekten geri kalmamıştı. O zamanlar Büyük Petro'nun yegâne rakibi, isveç Kralı Demirbaş Şarl idi. Fakat Petro, bu hasmından kendisine hiç bir felâketin gelmeyeceğine inanmış, Doğu'daki Hıristiyanları kurtarmak gibi, Rusların biricik emellerim gerçekleştirmeye teşebbüs etmişti. Petro, Osmanlıları yavaş yavaş mağlup ederek ilerleme yöntemini izlemekten çok, Osmanlı

İmparatorluğu'nu birdenbire mahvetme hülyasına kapılmıştı. Fakat bu elim hülya zelil bir esaretle

LALE DEVRİ 15

neticelenmiş, Büyük Petro, Prut anlaşmasıyla Azak kalesini de elden kaçırmıştı. O zaman bozguna uğrayarak mağlup olmuşken karısının sadakati sayesinde esir olmaktan yakasını kurtarmayı başarmıştı.

Bu sırada Avusturya imparatoru Altıncı Kari, Osmanlılara karşı komşusundan daha başarılı bir şekilde hareket ediyordu. Prens Öjen'in galip ordusu Osmanlıları Petervaradin'de mağlup ettikten sonra Belgrad'ı kuşatmış, artık bu kere Balkanlar'dan hiç çıkmamaya karar vermişti. Pasarofça Antlaşmasından sonra Belgrad ile Sırbistan'ın büyük bir kısmı Aluta nehrinin batısındaki Ulah kıtası, Sava nehrinin güney sahilinde bulunan Bosna arazisinin bir bölümü tamamen Avusturya'ya terk ediliyordu. Avusturya'nın işgal ettiği bu yerlerden anlaşılıyordu ki, Avusturyalılar, gelecekte de taarruza geçmelerini kolaylaştıracak saldırıya elverişli noktalar elde etmişlerdi. Gerçekten de Belgrad, Avusturya için ele geçirilmesi imkansız bir köprübaşı durumundaydı. Sırbistan'ın bir kısmının zaptı, Avusturya'yı Türkiye'nin ortasına yerleştiriyor. Avusturya ordularını aynı zamanda Selanik ve İstanbul'u tehdit edecek bir vaziyette bulunduruyordu. Sava nehrinin her iki sahilini elde etmesi, Bosna'yı tabii sınırlarından mahrum ederek bütün vilayeti Avusturya'nın saldırısına maruz bırakıyordu. Avusturyalıların Romanya topraklarına kadar ilerlemeleri ise Tuna sahillerindeki hakimiyetlerini kuvvetlendirecek, Avusturya hakimiyetini Karadeniz sahillerine kadar yaklaştıracaktı. Avusturya'nın doğuda, bu kadar kârlı, bu derece korkutucu bir vaziyet aldığı asla vaki olmamıştı. Artık iki devlet, Rusya ile Avusturya, Osmanlı devletinin arazisini paylaşmaya başlamışlardı. Yalnız Rusya'nın istilâkârâne hareketi, Prut hezimet iyle hayli gecikmeye uğramıştı.

Avusturya, doğuda parlak ve devamlı galibiyetler kazanıyor, fakat bütün dikkatini sadece doğuya çevirmek istemiyordu. Habsburg hanedanının doğuda bir hasmı III. Ahmed ise, batıda diğer hasmı da XIV Lui'nin genç halefi idi. Avusturya yalnız Tuna ve Balkanlar'da Cermen ırkının mümessili olmakla yetinmi-

16 LALE DEVRİ

LALE DEVRİ 1 7

yordu. Batıda Avrupa hegemonyasında Burbon hanedanının elinden almak istiyordu. Bu vaziyet, zor bir durumda bırakıyordu. Ruslar, Büyük Petro ile birinci Katerina zamanında Ondör-düncü Lui ile birleşmenin yolunu tutmuşlar, fakat bu tekliflerinin mütemadiyen reddedildiğini görmüşlerdi. Bunun üzerine Avusturya ile işbirliğine gitmişler, Osmanlı topraklarını paylaşmak için kesin ve samimi bir ittifak akdetmişlerdi. Yapılan bu andlaşma gereğince, her iki taraf kendisine yönelecek bir saldırıya karşı otuz bin kişilik bir kuvvet hazır bulunduracaktı. Bundan başka, hangisi Osmanlı Devleti ile savaşa girişecek olursa, öbürü bütün kuvvetiyle ona yardım edecekti. Bu siyasetten maksat, gerektiğinde Rus kuvvetlerinden bir kısmını

imparatorun Fransa'ya karşı kullanmasına meydan vermektir. Diğer taraftan da Rusya'yı Babiâli'ye karşı devamlı olarak serbest bırakmaktir. Bu suretle Avusturya'nın batıda, Rusya'nın da doğuda serbestçe hareket etmeleri sağlanmış oluyordu.

Rusya ile Avusturya'nın bu ittifakı, Osmanlı Devleti için büyük bir tehlike idi. Babiâli, bu iki devletten herhangi birine harp ilan etse, her ikisinin de taarruzuna uğramış olacaktı. Fakat bu taarruz, Osmanlı'nın mevcudiyetini zedeleyebilecek bir mahiyetteydi. Artık Osmanlı Devleti için, Avrupa devletleriyle boy ölçüşmek imkan haricinde kalmış bulunuyordu. O zamana kadar Osmanlıların zaferden zafere koşmalarını sağlayan sebepler ve unsurlar, ordularının intizamı, harp sanatına olan vukufiyetleri, hasımlarının askerlik bakımından iptidai ve dağınık bir halde bulunmalarıydı. Bali Bey'in maiyetinde hareket eden Osmanlı akıncılarıyla, Fazıl Mustafa Paşa'nın kumandasında bulunan asker arasında büyük bir fark vardı. Ordunun teşkilatı tamamen bozulmuştu. Osmanlı tahtında, üzengisini tamir eden bir neferi: "Orduya esnaf girmiş" diye asker saflarından çıkararak padişahların yerine, günlerini zevk ve eğlence içinde geçiren sultanlar geçmişti. Bunlar, dedelerinin kulaklarını dolduran cenk ve cidal seslerine karşılık, ney ve tanbur nağmesiyle, pürşevk ve neşat, kadınların ve cariyelerin arasında günlerini geçiliyorlardı. Artık

orduyu, zaferi, vatanın kurtuluşunu düşünen kalmamıştı. Eski devirlerin zafer mirası, sarayın zevk ve sefahat masraflarına bile yetmiyordu. Askere düzenli maaş vermek şöyle dursun, düzensiz bir şekilde verilen para bile ayarı bozuk para ile ödeniyordu. Devletin bu insafsız hareketi, zaten terbiyeden ve disiplinden mahrum bulunan askerler arasında taşkınca hareketler meydana getirmişti. Bu taşkınlıklar sonucunda, Osmanlı tahtının birkaç defa yeniçeri mızraklarıyla kanlar içinde yuvarlandığı, Osmano-ğullarının kendi yetiştirmeleri olan yeniçeriler tarafından kanlı cezalara uğratıldıkları görülmüştü.

Osmanlı idaresi, kararsız ve perişan bir halde günden güne zayıfladığı sırada hilâlin Avrupa ufuklarından çekilip batmasına bütün gayretleriyle çalışan Avrupalı devletler, Osmanlıların harp sanatına da vakıf olmuşlardı. Hatta ileri seviyede bulunan fen ve teknikten istifade ederek, Osmanlıların silahlarından daha üstün silahlar da elde etmişlerdi. Montekukulli'nin Sengator başarısından sonra başlayan bu çalışma yıllarca devam etmiş, en parlak meyvelerini Salankamen, Zenta ve Petervaradin muharebelerinde vermişti. Artık Türkiye için harp ve cidal siyasetini bırakmak, insanlık için faydalı, geleceği temine hizmet edecek bir siyaset takip etmek; Avrupa'ya ilim ve sanat silahıyla mukabele etmek gerekiyordu. Bu siyasetin teşvikçisi, Üçüncü Ahmed'in veziri, Nevşehirli İbrahim Paşa olmuştu.

18 LALE DEVRİ

Damâd İbrahim Paşa (1670-1730)

19

Ne\şehirli İbrahim Paşa

1 BRAHİM PAŞA, Nevşehir'de doğmuştu. Babası izdin Voyvodası diye bilinen Ali Ağa idi. 1688'de hemşerilerini ziyaret etmek için İstanbul'a gelmiş, akrabalarından birinin yardımıyla Saray-ı Hümayun helvacılarının arasına katılmıştı. İbrahim Bey, fıtri zekasına ilave olarak dirayeti ve gayreti sayesinde bakacılık. evkaf katipliği, yazıcı halifeliği yaptıktan sonra, Üçüncü Ahmed'in olağanüstü teveccühünü kazanmıştı.

İbrahim Bey, padişahın şehzadeliği zamanında daima yanında bulunur, adeta sırdaşı sayılırdı. Sultan III. Ahmed büyük ve kanlı bir ihtilalden sonra cülus ettiği zaman İbrahim Bey de Da-rüssaade ağasının katiplik hizmetine tayin edilmişti. Bu süre içinde fikirleriyle, görüşleriyle padişaha müsteşarlık görevinde bulunmuştu. Hatla kendisine müteaddit defalar vezirlik teklif edildiği halde kabul etmemiş, böylece değerini ve itibarını bir kat daha artırmıştı. Fakat bir süre sonra gözden düşerek Edirne'ye sürülmüştü. İbrahim Bey, Silahtar Alı Paşa'nın vezirliği zamanında Mora'ya gitmiş, daha sonra Niş defterdarlığında bulunmuştu/1'1 Son Avusturya selen sırasında Petervaradin'de bulunan

1 Tarih-i Atâ: c. 2, s. 152

20 LALE DEVRİ

İbrahim Bey, seferden sonra yazılan raporları Üçüncü Ahmed'e takdim etmek için görevli olarak Edirne'ye geldiği zaman padişah, bendesinin eski hizmetlerini hatırlamış, İbrahim Bey'i, birbiri ardı sıra ruznâme, birinci mirahur ve rikâb-ı hümayun kaymakamlığı hizmetlerinde kullanmıştı. Bir süre sonra da kızı Fatma Sultanı kendisine nikahlayarak damatlığa kabul etmişti. İbrahim Paşa Pasarofca andlaşmasından sonra Osmanlı siyasetini idare etmeye bu tarihten itibaren başlamıştı.

İbrahim Paşa'nın, sadrazamlık mevkiine geldiği tarihten itibaren ülkenin iç işlerinde iyimserlik havası kendini göstermeye başlamıştı.

Sultan III. Ahmed savaştan asla hoşlanmazdı. Savaşın getireceği felâketlerden, sebep olacağı masraflardan son derece sakı-', nırdı. Paraya muhabbet etmek Sultan III. Ahmed'in en belirgin özelliklerindendi. Tamahkârlığı o kadar ileri götürmüştü ki, kendisinden öncekilerden hiçbiri bu derecesini göstermemişti. Vezirleri padişahın bu özelliğini bildikleri için fazla masraf yapmaktan kaçınırlar, gelirin çoğalması için sürekli gayret gösterir-lerdi. Fakat artırılan gelirler, umumun menfaati için harcanmaktan çok, Sultan III. Ahmed'in hazinelerini doldururdu. Üçüncü Ahmet son derece hasis bir yaratılışa sahipti:

Ezcümle şehzadelere cep harçlığı olmak üzere çok az para verirdi: Bir gün şehzadelerinden biri parasını bitirmiş, İbrahim Paşa'ya gidip istemişti. Daha sonra aldığı paraları, huzurunda cirit oynayan içoğlanlara ihsan etmişti. Sultan III. Ahmed, şehzadesinin bu cömertliğini görünce hayret etmiş, parayı nereden bulduğunu

sormuştu. Şehzade cevaben; İbrahim Paşa'dan aldığını söylemişti. Sultan III. Ahmed, İbrahim Paşa'yı derhal çağırılmış, öfkeli bir sesle azarlayarak şehzadeleri çok para harcamaya alıştırmamasını, zaten kendisinin çok para harcadığından haberdar olduğunu söylemişti. İbrahim Paşa, padişaha büyük bir cesaretle şu cevabı vermişti:

- Şevketmeâb! Tedbiriniz sizi hazineler yığmaya mecbur

NEVŞEHİRLİ İBRAHİM PASA 21

ediyor, eh, fena da etmiyorsunuz. Para hükümdarların kuvveti ve dayanağıdır. Fakat benim başka şekilde hareket etmem, sizden gördüğüm ihsanları da halka bol bol dağıtmam gerekir. Çünkü başka türlü hareket edecek olursam ne siz tahtınızı ne de ben mevkiimi koruyabilirim. Padişahın hazinesi, milletin malı demektir. Hiç olmazsa bu paradan bir kısmının padişahın veya vezirlerin eliyle kendilerine verilmesi gerekir. Bir memlekete, nizam, intizam ve ekonomi ne kadar lazımsa cömertlik de o derece lüzumludur.

Bunun üzerine Sultan III. Ahmed sakinleşmiş, derhal hazine kayıtlarını getirtmişti. Defterdar İbrahim Paşa'nın borç olarak bin kese akçe aldığına dair bir kayıt görmüş, derhal bu kaydı sildirmiş ve paranın senedini de kendisine iade etmişti.«• İbrahim Paşa'nın sadrazamlığına gelinceye kadar Sultan III. Ahmet hayli şiddet göstermiş, seçkin devlet adamlarım hasislik ve tamahkârlık uğrunda kurban etmişti. Ülkenin gelirlerini hazinelerine doldurarak, halkı fakirlikle ve zaruretle yüzyüze bırakmıştı. İbrahim Paşa ise Sultanın III. Ahmed'in ihtiraslarına hakim olmuş, tabiatının daha çok yumuşaklık kazanmasına vesile olmuştu. Fakat padişahın hasisliği ile halkın hoşnutsuzluğuna sebep olmamak için hükümdarın yerine kendisi sarfiyatta bulunarak tebasını memnun etmeye çalışmıştı.

İbrahim Paşa mevkiini sağlamlaştırmak için uğraşmış, en önemli makamlara kendi adamlarını yerleştirmişti.'31

İbrahim Paşa bu ihtiyacı tam anlamıyla idrak ediyordu. Aslında sağlam ve sürekli bir mevkiye sahip olmak için sadrazamlığa geçeceği zamanı bile büyük bir dikkatle kollamıştı. Paşa daha Rikab-ı Hümayun kaymakamı iken büyük bir nüfuza ve yetkiye sahipti. Devleti tavsiyeleri ve fikirleriyle kendisi idare edi-

Marki dö Bonnak'ın Sefaretnamesi. s. 154.

Fakat hükümetin menfaatlerine ve aynı zamanda da kendi menfaatine hizmet ederek bütün işlerinde imparatorluğun çıkarına hizmet etmek, güvenilir ve faydalı teşebbüslerde bulunmak, fırsat zuhur ettiği zaman daha büyük işler görmek arzu-sunda bulunduğu görülüyor "Marki dö Bonnak'ın Sefaretnamesi. s. 161

!Um

22 LALE DEVRİ |; ' /

yordu. O sırada Varadin muharebesinde bulunan Ali Paşa da bu hâle vâkıftı. Bu sebepten dolayı, savaşı tamamlar tamamlamaz, İstanbul'a döneceği zaman, kafası kesilecek seksen kişinin içine İbrahim Paşa'yı da dahil etmişti, İbrahim Paşa bu gerçeği Fransa sefiri Marki do Bonnack'a bizzat söylemişti. İbrahim Paşa, Silahtar Ali Paşa'nın şehadeti üzerine serbest kalmış, o tarihten itibaren sadrazamlık makamını elde etmeye karar vermişti.

Fakat bu mevkiin son derece tehlikeli olduğunu bildiği için Pasarofça antlaşmasının imzalanmasını beklemişti. Bu mevkiyi önce Baştancıbaşı Halil Paşa'ya verdimiş, onun da azledilmesi üzerine dostu ve hemşerisi Nişancı Mehmed Paşa sadrazam olmuştu. Bu sırada kendisi Rikâb-ı Hümayun kaymakamı kalmıştı. Fakat bütün sefirler biliyorlardı ki, en önemli işler için İbrahim Paşa'ya müracaat edilir, sadrazamla da usulen görüşülürdü. Mehmet Paşa, barışın yapılması belli oluncaya kadar sadrazamlık makamında kalmış, barış imzalanır imzalanmaz sadaret makamını İbrahim Paşa işgal etmişti, İbrahim Paşa, memleketi perişan bir halde bulmuştu: Damat Ali Paşa en tecrübeli zatlara öldürtmüş, yeniçerilerde nizam ve intizam kalmamıştı. "Askerler, başlarında iyi kumandanlar olmadığı için savaşa korka korka gidiyorlardı. Bu korkaklık Saray-ı Hümayuna kadar sirayet etmişti. Esasen padişah, yaratılışı itibarıyla savaşçı olmadığı için, Avusturyalıları payitahtın kapısının önünde görmekten sürekli bir korkuya kapılıyordu. O hale gelmişti ki, Avusturya imparatoru yeni bir sefere devam edecek olursa Orsmanlıları İstanbul'dan da çıkarabilirdi. Fakat sadrazam imparatorun sarayındaki nifakı ve padişahın barışsever bir insan olduğunu bildiği için bu durumdan yararlanmış, kendisine sunulan teklifleri tamamen kabul etmiş, aslında utanç verici olan, fakat o sırada muhakkak gerekli bulunan anlaşmayı imzalayarak barışın gerçekleşmesini sağlamıştı."4'

O sırada Fransa sefiri do Bonnack, İbrahim Paşa'yı Edirne'de, 4 Marki do Bonnack'ın Sefaretnamesi. s. 139

NEVŞEHİRLİ İBRAHİM PASA 23

çadırında ziyaret ettiği zaman, İbrahim Paşa Pasarofça antlaşması hakkında sefire şu mütalaada bulunmuştu.

- Şu gördüğünüz askerle, özellikle bütün devletlerin bizden yüz çevirdiği bir zamanda, er geç bize samimi bir sevgi göstereceğinden emin bulunduğumuz Fransa'nın Avusturya imparatoru hesabına İspanya'ya karşı savaşla meşgul olduğu bir zamanda, biz nasıl harp edebiliriz? Ali Paşa bu memleketi perişan etli. Bu zararı gidermek için zamana ve sükunete ihtiyaç vardır. Düşmana verdiğimiz yerleri almak, sonra düşünülecek bir iştir. Fransa yine eski prensiplerine dönecek, Türkiye'nin küçülmesinin kendisi için ne kadar zararlı olacağını anlayacaktır. Daha şimdiden harikulade işlerinden bahsedilen genç kralınız da hakkımızda ecdadı gibi düşünecektir. O zaman o da anlayacaktır ki, Fransa ile bizim düşmanlarımız aynıdır. Onların kuvvet kazanmaları, her iki devlet için de zararlıdır. Bu sebeple, iki devletten birinin veya her ikimizin bu tehlikenin önünü aldirmek, yahut durdurmak için teker teker veya birlikte hareket etmemiz lazımdır.

ibrahim Paşa'nın bu mütalaasını Marki dö Bonnak da tasvip etmişti.15» ibrahim Paşa siyasette büyük bir itidal göstermişti. Zaten sadrazamlık makamının şerefini koruyacak bütün özelliklere sahipti. Bilhassa saray entrikalarının bütün inceliklerini biliyordu. Karakter itibarıyla sevimli fikri yönden cevval son derecede anlayış ve kavrayış sahibi, yumuşak tabiatlı ve sükunete mütemayil, şiddet göstermede bile maharet sahibiydi. Yabancılara güzel davranır, Avusturya ile savaş sona erince Türkiye'ye komşu devletlerle barış içinde yaşayacağını, memlekette birtakım projeler uygulamak suretiyle Osmanlılığı eski şanını ve şerefini kazandırmayı başaracağını kesin bir dil ile söylerdi.^> Gerçekten de İbrahim Paşa ülkede barışı yerleştirmek istiyor, Hotin ve Ben-der'de istihkâmlar inşa ettirerek bu tarafları kapamak, hatta Rusya ile de uyuşmak istliyordu. İbrahim Paşa, Hıristiyanların

Sefer, istanbul'da Fransa Sefaretlerine Dair Tarihi Muhtıra, s. 3
Sefer, istanbul'da Fransa Sefaretlerine Dair Tarihi Muhtıra, s. 3

I

24 LALE DEVRİ

harp sanatında Osmanlılara üstün geldiğini anlamış, yeniden asker yetiştirmek, Avrupa Devletleri arasında daha sonra ihtilal meydan gelirse bundan istifade etmek çarelerine tevessül etmişti:'7'

İbrahim Paşa, Pasarofça antlaşmasından sonra, Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı tehlikeleri tam manasıyla anlamıştı. Vatani bu tehlikeden kurtarmak için İbrahim Paşa'nın düşündüğü tek çıkar yol düşmanlarıyla anlaşarak yaşamaktı.

İbrahim Paşa, Osmanlı vatanını on üç yıllı geçen bir süre içinde Avusturya ve Rusya taarruzundan kurtarmak için bu siyaseti takip etmişti. İbrahim Paşa gerçekten akıllı, ileri görüşlü, sanal zevkiyle beslenmiş bir vezirdi. Barış ortamının güzelliklerinden istifade etmeyi bilir, Batı medeniyetine karşı hiçbir düşmanlık göstermezdi, İbrahim Paşa, dirayetiyle günlük hertürlü problemi çözüme kavuşturuyor, fakat ertesi günün tehlikelerini ve zorluklarını ortadan kaldırma maharetini gösteremiyordu.

İbrahim Paşa'nın bu siyaseti, ülkeyi ancak bir süre Rusya'nın ve Avusturya'nın istilâsından kurtarmıştı. Daha doğrusu Rusya ile Avusturya arasında, Osmanlı Devleti'nin aleyhinde akdedilen 1725 ittifakının etkisini birkaç yıl geciktirmiş, fakat bu sırada Fransa'nın çıkarlarını doğrudan doğruya sonuçsuz bırakmıştı. Bir Fransız sefirinin dediği gibi, bu devirde "Osmanlılar dostluktan ziyade korkuya tabi" olmuşlardı. Babıâli Fransa'nın Avusturya ile rekabetinden istifade edecek yerde, gücünden ve nüfuzundan korktuğu düşmanlarla birleşmişti. Bu tarihten itibaren Rusya ve Avusturya hükümetleri, Babıâli üzerinde icra ettikleri nüfuz sayesinde, Sultan III. Ahmed'in eslâfı zamanında Fransa'ya verilen müsaadelerin bir kısmını iptal ettirmişlerdi. Ezcümle Fransızlar doğuda ticari yönden en müsait bir konumda buldukları halde. Pasarofça antlaşmasından sonra Avusturyalılar da aynı müsaadeleri elde etmişlerdi. Rusya ile

Avusturya'nın Türkiye'ye karşı kurdukları ittifaktan sonra Fransa sefiri-

7 Marki do Bonnat'ın Sefâretnâmesi s 153

NEVŞEHİRLİ İBRAHİM PASA 25

nin istanbul'daki nüfuzu gittikçe azalmıştı. Keza Avusturya'nın ve Rusya'nın nüfuzu arttığı için Fransız sefirleri Katoliklerin hukukunu da savunmaktan aciz kalmışlardı. Ezcümle "Osmanlı mülkünde Efrenç rahipleri cinsinden bazı insan şeytanı kimseler, fesatçı bir maksatla, büyük şehirleri ve beldeleri taraf taraf dolaşıp, Rum ve Ermeni takımından Hıristiyan teb'ayı boş ve bâtıl bir Frenk âyinine ve mezhebine davet etmek suretiyle, bazılarının içlerine büyüdü tesir ve muhabbetleri, Frengi hastalığı gibi sirayet ettiği için "konsolos bulunmayan yerlerde Katolik rahiplerinin ikamet etmeleri yasaklanmıştı." (I 725) Osmanlıların böylece Katolik propagandasına engel olmaları Fransızların işine gelmemişti. Gümrük vergilerinin artırılması ise, Fransa'nın ticaretini etkilemiş, bu ülkenin Türkiye'ye olan ithalâtı on milyon kadar azalmıştı.

ibrahim Paşa'nın bu konuda aldığı tedbirler, Osmanlı Devleti'nin başında dolaşan fırtınaları bir süre erteleyebilirdi. Fakat bu fırtınaların kesin olarak yön değiştirmesi imkansızdı. Daha doğrusu ibrahim Paşa'nın siyaseti Osmanlı Devleti'ni idare etmek için kesin bir yol değildi. Daha çok tehlikeyi ertelemiş, bu süre içinde dahilde teşkilat ve tensikat ile meşgul olmuş, fakat en çok sanat şevkiyle Osmanlı tarihinde önemli bir çığır açmıştı.

ibrahim Paşa'nın devrinde Saray-ı Hümayûn'un serveti ve ihtişamı çok parlaktı. O kadar ki Pasarofça antlaşmasından sonra, Viyana'ya sefir gönderilmesi icabettiği zaman Padişah tarafından son derece pahalı hediyeler yollanmıştı. Miktarı hayli yekun tutan bu hediyelerin içinde özellikle elmaslar, inciler ve zümrütlerle süslü çadırlar ve kılıçlar, İstanbul dibasından baştan başa altın eğerler bulunuyordu. O zaman şikk-ı sâni defterdarı bu hediyelerle Viyana'ya gitmiş, devletin namusu için gösterilmesi gereken her şeyi gözler önüne sermişti.

İbrahim Paşa, sadrazamlık makamını elde ettiği zaman memleketin dahili ve siyasi durumunda da büyük değişiklikler meydana gelmişti. Sultan III. Ahmed'in veziri, Rusya ile Avusturya arasında rekabet ortamı oluşturmak için Rusya ve Polonya ile iyi

26 LALEDEVİRİ / ^p''v. '''. '' .

ilişkilerin kurulmasına çalışmıştı. Ezcümle Macarlı Rakoçi'nin teşvikiyle ilk defa Prusya ile dostane bağlar kurmak için gayret göstermişti. Türkiye'nin bu teşebbüsünü Fransa, İsveç ve Napoli hükümetleri memnuniyetle karşılamışlardı. Avusturya, Rusya ve İngiltere ise Prusya'yı kendilerine rakip saymışlardı, ibrahim Paşa bir taraftan Rus Kapı Kethüdası Daskov'u kabul etmiş, diğer taraftan Fransa sefiri Marki do Bonnak'la ilişki kurmaktan geri durmamıştı. Hatta Avrupa siyasetine, Batılı devletlerin vaziyetine daha fazla

vakıf olmak için Fransa'ya sefir göndermeye karar vermişti. Bu sefarete, Hıristiyanların hileleri hakkında bilgi elde etmiş, incelikleri bilen ve işten anlayan bir kimse olması dolayısıyla Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi seçilmişti. (1719) Meh-med Efendi Paris'te parlak bir şekilde karşılanmış, fakat rahip Dübuva'nın idaresizliği yüzünden faydalı bir netice elde edememişti.

İbrahim Paşa devletin şerefini ve haysiyetini korumak için hiçbir masraftan kaçınmıyor, memleketin gelirini artırmak amacıyla her yola başvuruyordu. Mesela sadrazamlığının ilk üç yılı içinde kimsesiz olarak ölen yeniçerilerin aylıklarının hazineye kalması için çaba göstermiş, maliye hazinesinin yedi milyon kuruş tasarruf etmesine vesile olmuştu. Bundan başka Sakız'da nüfus sayımı yaptırmış, bu yörede imal edilen kemerlerden öteden beri alman on akçe gümrükten fazla olarak, her birinin değerine göre, 40-60 akçe tahsiline karar vermişti. Devlet hazinesi, böylece servetle dolduktan sonra sınırda yalnız Niş ve Vidin kaleleri inşa edilmiş, geri kalanı da memleketin imarına tahsis edilmişti. Petervaradin hezimetinden sonra Avusturya seferlerinin kanlı safhaları da unutulmuştu. Barış, artık asırlardan beri düşmanlarının hücumları karşısında geri çekilen, iki asırlık hâkimiyet mirasını on onbeş yıl içinde kahredici bir hezimeü terk eden Osmanlıların geleceğini de garanti altına almıştı. Oysa Osmanlılar fen ve sanata yönelmedikçe, zihinlerini düşünce yönünden çe-liştirmedikçe bu yenilgilerin daha acı bir şekilde tekrarlanacağı, hatta Osmanlılığın da tehlikeye maruz kalacağı kimsenin aklına

"

NEVŞEHİRLİ İBRAHİM

PAŞA 27

gelmemişti. Son Avusturya seferinden sonra memleketin geleceğini sağlayacak bazı tedbirler alınmıştı. Fakat onlar da sonuçsuz kalmıştı. Yalnız şiir ve sanat, o da İbrahim Paşa'nın teşviki ve himmetiyle ilerlemiş, on üç yıl uzayan sulh ve selamet devresi zevk ve sanatla geçmişti. Bu zevk ve neşe âleminin kutbunu Sultan III. Ahmed oluşturunuyordu. Padişah, savaşın felaketli devirleri geçerek geçmez kızlarının düşünlerini yaptırmış, halkı şevk ve ahenk içinde yaşatmıştı. Cülusunun ilk on yılı içinde Sultan III. Ahmed'in kız ve erkek yirmi dört çocuğu dünyaya gelmişti. Üçüncü Ahmed, kızlarından Atike, Hatice ve Ümmü Gülsüm sultanların nikahlarıyla, şehzadelerinden dördünün sünnet düşünlerini yaptırmıştı. Bu düşünleri başkenti günlerce şevk ve şetaret içinde yaşatmıştı. Daha önce Fatma Sultan'm Sadrazam İbrahim Paşa ile icra edilen düşünleri de gayet parlak olmuştu. Hatta o zaman İbrahim Paşa, Fatma Sultan'm aşkıyla nâlân olarak manzumeler okumuş, genç Sultana karşı kalbinde hâsıl olan aşıkane zevki Doğululara mahsus nazikane bir edâ ile tasvir etmişti.

Yeni Saray

C>ULTAN III. AHMED devrinde, İstanbul tabii güzelliklerini hemen tamamen muhafaza ediyordu. Boğaziçi mavi ve ahenkli sularının okşamasıyla titreşen yeşil sahillerinde dört beş beyaz, sanatkarca yapılmış köşkten başka, kayda değer binaları ihtiva etmiyordu. Beşiktaş sahillerinin çamlıkları altında vezir sarayının muhteşem

binası, Anadolu sahillerinde küçük bir kaç caminin beyaz minareleri; sonra, etrafı çiçeklerle süslü, kokularla dolu mavi bir deniz, Boğaz'ı bütün güzellikleriyle süslüyordu.

Sarayburnu ile istanbul semtleri, bu tabii güzelliklerin arasında müstesna bir mevki oluşturuyordu. Sarayın sahilden başlayarak Ayasofya önlerine kadar uzayan surlarının ortasında yüksek servilerin, ulu ağaçların arasında, kubbeleri ve revakla-rıyla sahil boyunu süsleyen Yalı köşkleri ve incili köşkler, bütün bu köşkerin üzerinde kademe kademe yükselen Bağdat köşkünün zarafetine ve sanatına, değişen renklerle nazireler teşkil eden lâle bahçeleri görölüyordu.

Sarayın dış kısmı, sade ve tabii güzelliklere sahip olduğu gibi, içi de gül bahçeleriyle süslüydü. Sarayın hemen bütün salonları rengarenk çinilerle altın ve süse boğulmuştu. Saray her devirde tamir edilmiş, her padişah zamanında bir daire ile genişletilmişti. Özellikle Sultan Dördüncü Mehmed. sarayı hemen tamamen ihya etmişti.

30 LALEDEVR!

Sarayın en müstesna dairesini, yüksek kubbeli Hünkâr sofası teşkil ediyordu. Bu sofa, Osman ı mimari sanatında bedii bir örnek teşkil edecek mineli çinilerle süslenmişti. Otuz adım uzunluğunda, yirmi ıkı adım genişliğinde inşa edilen bu büyük salon, kemerleri üzerindeki müzeyyen ve mülevven kubbesiyle gerçekten seyrine doyum olmayan bir manzara oluşturuyordu. Salonun Halice bakan pencerelerinin önüne yüksek bir sofa teras yapılmış, parmaklıkları mozaik işi sedeflerle işlenmişti. Terasın sağ tarafında başlıkları yaldızdan, sütunları gül rengi mermerden, padişahın ikametine mahsus bir çatı meydana getirilmişti. Bu çatının önüne süslü bir billur top asılmıştı. Salonun sol tarafında hamama, hamam koridoruna, diğer dairelere ayrı ayrı kapılar açılmıştı. Kapıların üstünde, kırmızı zemin üzerine övgü dolu beyitler, kasideler yazılmıştı. Salonun duvarları boydan boya aynalarla, çinilerle ve çeşmelerle süslüydü. Aynaların çerçeveleri girift asma dallarıyla tezyin edilmiş, çiniler Osmanlı sanatına numune olabilecek bir nezihlikte, beyaz zemin üzerine mavi, mine renkli çiçeklerle telvîn olunmuştu. Duvarları yer yer süsleyen dolap kapakları tamamen hendesi şekillen içine alan sedefli çiçeklerle ve kabartmalarla müzeyyendi. Salonun Halic'e bakan pencerelerinden, yüksek servilerin ve ıhlamurların arasından göz atıldığı zaman, denizin mavi sularının üstünde Beyoğlu sırtlarının göz okşayıcı yeşillikleri görölüyordu.

Sultan III. Ahmed genellikle bu salonda fasıl ettirir, terasta oturan hanende kızların ney ve santur seslerinden kubbelere yansıyan nağmelerle kendinden geçer, sarışın cariyelerin, şuh ve şâtur kahkahalarıyla billur topu tutmak için sıçrayışlarını, büyük bir şevkle birbirleriyle yarışmalarını mest olmuş bakışlarla takip ederdi.

Üçüncü Ahmed, kış mevsimini bu sarayda geçirirdi. İlkbaharın parlak güneşi, İstanbul'un parlak ve taze yeşilliklerini yaldızlamaya başlar başlamaz, bazen Karaağaç Köşkü'ne, Tersane Bah-çesi'ne bazen

de Eyüb'e, Valide Sultan Köşkü'ne giderdi. Bu padişah döneminde kır gezintileri ve eğlence âlemleri o kadar yay-

' ' |"
YENİ SARAY 31

gm hale gelmişti ki, İstanbul'un en gönül okşayıcı noktalan zarif köşklerle, cennet gibi bahçelerle süslenmişti. Zeyrek'te Ayşe Sultan, Paşakapısı'nda Fatma Sultan Sarayları ile Kandilli Sarayı ne kadar muntazam ve mükemmel ise, İstanbul'un en ferahfeza mevkilerinde yapılan köşkler ve bahçeler de aynı intizam ve mükemmellikteydi. Bunlardan Salıpazarı'nda Emnâbâd, Cıgala Sarayı civarında Ferâhâbâd, Alıbeyköyü yakınında Hüsrevâbâd, Bebek'te Hümâyûnâbâd, Defterdar'da Neşatâbâd, Kağıthane'de Sa'dâbâd kasırları hep Sultan Ahmed devrinin yadigârlarıydı.

Üsküdar ve Kadıköy sahilleri de tamamen köşklerle süslenmişti. Yalnız bu sahilde yüzden fazla zarif ve göz alıcı saray vardı. Mesela Silahtar Ali Paşa'nın Fatma Sultan ile evlenmeden önce yaptırdığı saray gerçekten seyretmeye değerdi: Saray deniz kenarında ve son derece elverişli bir noktada bulunuyordu. Arkasında ormanlarla kaplı bir tepe vardı. Sarayın odaları sayı itibariyle yüzü geçiyordu. Hemen hemen hepsi harikulade bir şekilde süslenmişti. Her odada mermerler, yıldızlar, gayet ince resimler bol miktarda mevcuttu. Pencerelerin camları İngiltere'nin | en güzel billurlarından seçilmişti. Bu sarayda muhteşem bir imparatorluğa sahip, her türlü ziynete malik bir sultanın temaşa edebileceği azamet ve tantana tam anlamıyla mevcuttu. Özellikle hamam dairesi çok güzeldi. Kurnalar, çeşmeler, döşemeler, tamamen mermerdendi. Tavanı yıldızlarla, duvarları zarif çinilerle süslüydü. Hamamın yanında iki geniş daire vardı. En yüksekteki bir set şeklindeydi. Dört köşesinden şelâleler şeklinde sular akıyor, uiaak mermer kurnalara dökülüyor, sonra büyükçe bir kurnada toplanıyor, bu kurnanın etrafındaki deliklerden dışarı doğru serpiliyordu.

Sarayın duvarlarının etrafına dikilen hanımelleriyle asmalar yeşil bir örtü meydana getiriyor, binayı hoş bir gölgenin altında bırakıyordu. Sarayda sultan III. Ahmed'm ikametine tahsis edilen odanın duvarları hep sedefle süslenmiş, aralarına çivi yerine zümrütler serpilmişti. Daha birçok oda vardı ki, duvarları hep zeyünağacı kaplı ve sedefle müzeyyendi. Bazılarına çini kaplan-

32 LALE DEVRİ

mıştı. Sarayda birçok sofa görölüyordu ki, etrafları çiçek saksıları, meyve vazolarıyla süslenmişti. Bunların hepsi alçıdan yapılmıştı. Fakat nakışlar o kadar ince, renkler o derece koyu idi ki, bunların bir sanat eseri olduğuna bir türlü marnlamıyordu. Bahçelerin letafeti de sarayların tantanasıyla doğru orantılıydı. Her bahçede birçok ağaçlık, koruluk ve fıskiyeleler vardı. Saray erkânı bu ağaçların altında, suların zemzemesi karşısında mutlu bir ömür geçiriyordu. (8)

Bütün bu kasırlar, Üçüncü Ahmed'in zevke ve safaya son derece düşkün olduğunu anlayan İbrahim Paşa'nın sanatkârca gayretiyle inşa

edilmişti, İbrahim Paşa Üçüncü Ahmed'in ruhuna vâkıftı. Özellikle kendisi de zevke ve sefaya meyyaldi.

İbrahim Paşa mütenasip bir vücuda, çok kibar bir inceliğe ve davranışlarında yumuşak bir vakara sahipti. Ziyet ve debdebeye, sanata düşkünlüğü kişiliğinde de kendini gösteriyordu. Elleri tıpkı zarif ve yumuşak bir kadın eli gibi elmas ve zümrüt yüzüklerle müzeyyendi. Elbiseleri baştan ayağa elmaslarla ve incilerle bezenmişti. Sadrazamın ziynete olan düşkünlüğü ile beraber padişahın da zevk ve safaya iptilâsı bu devre başka bir renk vermişti. Devlet işlerinden usanan Üçüncü Ahmed, sükûnet ve ahenk içinde kafasını dinlendirmek istiyordu. Hatta bütün eğlencelerin çeşitli, sanatkârca ve muntazam olmasını istiyordu. Sürekli yenilenen eğlencelerden zevk aldığı için güzel bir sarayda tertiplenen âlemler onu son derece mutlu ediyordu.

Zevk ve safaya bu kadar düşkün olan padişah aynı zamanda servet toplama konusunda da büyük bir hırs sahibiydi. İbrahim Paşa, padişahın bu iki özelliğini büyük bir dirayetle idare ediyor, hatta bu iki zıt temayülün fena bir tesir hasıl etmesine meydan vermiyordu. Ahaliden vergiler almıyor, umumi menfaatlerle ilgili masraflar azaltılıyor, böylece büyük bir servet biriktiriliyordu. İbrahim Paşa, bu vasıtayla Hazine-i Hümayun'un gelirlerini artırıyor, Üçüncü Ahmed'in arzularını yerine getiriyordu. Sadra-

8 Madam Montegü. Şark Mektupları, s. 140-144

YENİ SARAY 33

zam böylece mevkiini sağlamlaştırıyor, aynı zamanda hükümdarının istirahatını sağlamak için bütün nüfuzunu kullanıyordu.

İbrahim Paşa, Sultan Üçüncü Ahmed'in inşaata karşı olan merakını cidden takdir etmişti. Bunun için ilk önce başkentin çeşitli binaları tamir edilmişti. Gerçi önceki sultanların inşa ettirdikleri gibi muhteşem kubbeli müteaddit minareli camiler inşa ettirilmemişti. Fakat İstanbul'un her köşesi Osmanlı sanatının zarafetim yansıtabak çeşmelerle, köşklerle, havuzlarla, kütüphanelerle, medreselerle ve abidelerle süslenmişti. Bu abidelerin en göze çarpanı, Osmanlı sanatının renkli bir cevheri denilmeye layık olan çeşme idi. Bu çeşme, Saray-ı Hümayun'un kapısının önüne inşa edilmişti. Çeşmenin çevresi ve süsleri Batı tarzmday-dı. Üzerindeki çiçek süslemesi şark sanatının en seçkin örnekle-rindendi. Muhtelif renkte ve yıldızlarla bezenmiş olan süsleri güneşin doğmasıyla birlikte tatlı gölgeler bırakan saçakların altında ahenkli bir manzara oluşturuyordu. Çinileri Tekfur Sarayı'nda açılan fabrikada yapılmıştı.

Sultan Üçüncü Ahmed çeşmeyi inşa ettirdikten sonra: Aç besmeleyle iç suyu Han Ahmed'e eyle dua (1141) tarihini bulmuş, çeşmenin etrafına yazılmak üzere, bu mısra'm bir kaside ile taçlanmasını arzu etmişti. O zaman Seyyid Vehbi'nin:

Şehinşâh-ı âli nesep Sultân-ı memdûhül'l-haseb Fermandeh-i Rûm û Arab Han Ahmed-i kişvergûşâ

mısralarıyla başlayan parlak kasidesi çeşmenin etrafına, renkli bir zemin üzerine yazılmıştı. Asıl tarihi içine alan:

Târihi Sultan Ahmed'in câri zebân-ı lüleden Aç Besmeleyle iç suyu Han Ahmed'e eyle dua

beyti ise Üçüncü Ahmed'in elyazısıyla bu sanat şaheserinin tam cephesine yazılmıştı. Çeşmenin yuvarlak köşeleri, altın yaldızlı parmaklıklarının sanatkârca birleştirilmesi, saçağından kaidesine kadar çeşmeyi süsleyen ince. narin, zarif bir dantela gibi işlenen oymaların sanatı; beyaz, pembe ve yeşil taşların gönül açan

34 LALLI DEVRİ

yaldızların kaynaşması hemen her gün zarif bir sanat demeti gibi gözleri neşelendirmeye başlamıştı. Sultan Üçüncü Ahmed'in çeşmesi artık örnek alınmış, daha sonra, aynı modelde Azapka-pısında, Üsküdar'da ve Tophane'de de birer çeşme yapılmıştı.

Sultan Üçüncü Ahmed şehrin sanat abidelerini çoğalttığı gibi, İbrahim Paşa da Kağıthane'de, Hocapaşa'da, vatanı olan Nevşehir'de; camiler, mektepler, hamamlar ve kütüphaneler yaptırmış, Baltacılar Ocağı'm tamir ettirmişti.^1 Sonra "Pûside-i Resû-lü's-sakaleyıV'i'^1 Osmanlı sanatkârlarına imal ettirerek Mübarek Belde'ye göndermiş, böylece dinî hayatın tezahürlerinden birini göstermişti. Fakat İbrahim Paşa'nın en çok önem verdiği inşaat, zevk ve sanat için sayfiyelerin çoğaltılması, köşklerin imarı idi. Üçüncü Ahmed en fazla Sâdâbâd'dan hoşlandığı için Sadrazam İbrahim Paşa da en çok bu gönül alıcı mevkinin ihyasıyla meşgul oldu.

9 Tarih-i Ata: c 2, s. 157

10 Peygamberimizin türbesine örtülen örtü

Sâdâbâd ve Lâle Saf alan

IvAĞLTHANE, İstanbul'un fethinden beri Türkler tarafından eğlence yeri olarak kabul edilmişti. Burada Bizanslılardan kalma bir kağıt fabrikası vardı. Kağıthane civarında birçok ağıllar tesis edilmişti. Çayırıllarının bolluğu, toprağının feyiz ve bereketi meşhurdur. Derenin kenarını süsleyen büyük çınarların altında, kümelerle koyun sürülerinin dolaştığı görülürdü. Fakat mevkii uzak olduğu için Kağıthane'den yeteri kadar istifade edilemiyordu.

Kağıthane'den en çok istifade edilmeye onyedinci yüzyılda başlanmıştı. Dördüncü Murad zamanında burası en ünlü gezinti yerlerinden sayılıyordu. İstanbul'un zevk ve safa erbabı ilkbaharın mehtaplı gecelerini, hemen birçok günlerini; sarı, pembe ve mor çiçeklerle süslü, kokulu çayırların üstünde Kağıthane'de geçirirlerdi. Kağıthane deresini!1, kenarındaki çınarlar, derenin berrak sularını yeşil gölgelerle şenlendirdikleri zaman, çayırlara yüzlerce çadır kurulur, ahali akın akın Kağıthane'ye dökülürdü. Kağıthane eğlencelerine nezaret üzere Dergah-ı Ali'den dört oda yeniçeri çorbacısı tayin edilir, ara sıra Yeniçeri Ağası da

gelir, ortalığı teftiş ederdi. Kağıthane âlemi muazzam bir eğlence teşkil ederdi.

36 LALE DEVRİ

Nedim (1681-1730)

SADABAD VE LALE SAFALARI 37

Geceleri her çadırdan çıkan cenk ve rübat, santur ve tambur, ut ve keman sesleri, zurna âvâzeleri ortalığı çınlatırdı. Sabahlara kadar fişekler ve toplar atılır; 'her tarafta binlerce kandil, mum ve fenerler ile çırağan ederlerdi. Halkın ihtiyacını sağlamak için her tarafta dükkanlar açılır, yiyecek ve içecek satılırdı. Geceleri saz ve nağme ile vakit geçiren halk, gündüzleri de hokkabaz, ateşbaz, sihirbaz, sinibaz, ayı, maymun, köpek oyunları, pehlivan güreşleri seyrederek eğlenirlerdi. Devrin en meşhur oyuncularını Samurbaş kolu, Nazlı kolu, Akide kolu gibi oyuncu kollarınının bu mevsimde Kağıthane'de hüner sergiledikleri görülürdü. Evliya Çelebi'nin yaşadığı devirde Kağıthane, zevkleri ve eğlenceleriyle meşhurdu. Hatta Evliya Çelebi "yârân-ı safâ'nın birinden, Kağıthane âlemlerini sorduğu zaman şu cevabı almıştı:

- Ey gam köşesinde gönlü perişan olan biçare! Aklını, fikrini yitirmiş âvâre! Niçin gam çölünde Mecnun gibi mahzun olup bu aşk ve heves dolu Kağıthane'den haberdar değilsin? Bu yüce Osmanlı devletinin zuhurundan beri hiçbir mesire yerinde bu Kağıthane eğlenceleri gibi şenlikler olmamıştır. Bu bayram yerini görmeyen âdem, dünyada bir şey görmüş değildir:

istanbul halkınının Kağıthane'ye olan ilgisi yıllarca devam etti. Damat İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı sırasında da Kağıthane, yüksek tabakanın ve halkın gezinti yeri olan gönül açıcı, latif bir mesire ve hiçbir ülkede benzeri olmayan, neşelendiren sevinç dolu yerlerden sayılırdı. Dolayısıyla İstanbul'un mevki ve manzara bakımından en önemli noktalarına Neşatâbâd, Asafâbâd, Hüsrevâbâd, Şerefâbâd, Şevkâbâd, Emnâbâd gibi köşkler inşa edilirken, Kağıthane'ye de kasır yapılması isabetli olacaktı. Fakat İbrahim Paşa, bu kasrın hepsinden üstün olmasını istedi. Esasen Eyüp civarı bu devirde son derece rağbet görüyordu. Bahariye sahilleri, muhteşem Sultan saraylarıyla süslüydü. İbrahim Paşa, inşaatı sür'atli bir şekilde bitirmek istedi. Devrinin usta mühendislerini bu görevle görevlendirdi. Önce Kağıthane deresinin aktığı yeri temizletti! Mimarlarla ve diğer ustalarla Kağıtha-

38 I.ALE DEVRİ

SADABAD VE LALE SAFALARI 39

neye gitti. (22 Şaban 1134) O gün yapılacak kasrın ilk temel taşı şatafatlı bir surette konuldu. Kağıthane kasrınının inşası için gerekli olan malzeme kolayca tedarik edildi. O sırada, Çengelköy'ndeki Kuleli Bahçe Kanuni Sultan Süleyman zamanındaki şöhretini kaybetmişti. Bahçedeki kale yıkılmış, harap bir hale gelmişti, İbrahim Paşa, Kuleli Bahçe'deki yontulmuş ve perdahlanmış mermerleri

çekiri gemiler ile Kağıthane'ye getirtmişti. Kasrın mümkün olduğu kadar sür'atli inşa edilmesi için, mimarlar, taşçılar ve işçiler toplatmıştı.

Paşa, Kağıthane deresinin yatağını değiştirtmişti. Dere, Bahariye sahillerini takip ediyordu, İbrahim Paşa Kumbarahane tarafında da eski mecradan daha geniş ve daha muntazam bir mecra açtırmıştı. Kumbarahâne'den sekiz yüz arşın mesafeye kadar iki tarafı mermer rıhtımlarla süslü bir mecra kazdırmıştı. Nehrin kenarına otuz sütun dikilmiş, bu sütunların üzerine bir Kasr-ı Hümayun inşa edilmişti. Kasrın önüne gayet büyük bir havuz yapılmıştı. Nehrin havuza döküleceği yerde büyük setler, mermer teknelerle çağlayanlar oluşturulmuştu. Bu devirde Karaağaç bahçesi mamur haldeydi. Sultan Üçüncü Ahmed genellikle bu bahçede vakit geçirirdi, İbrahim Paşa, Karaağaç bahçesine gelen suyu borularla mermer setten Kasr-ı Hümayun'un beri tarafına geçirtmişti. Büyük havuzun ortasına yapılan ejder ağızlı fiskiye-nin suyunu böylece temin etmişti. Havuzun içine, ayrıca iki fıskiye, nehrin kenarına da iki çeşme yapılmıştı.

Kağıthane kasrı ve havuzları bu şekilde inşa edildikten sonra kasırdan Baruthane'ye kadar dere kenarına yalı tarzında köşkleri, ayrıca hamamları havi bir harem dairesi inşa edilmişti, işçiler gece gündüz çalışıyorlardı. Öyle ki bu kadar inşaat, sırf İbrahim Paşa'nın gayretiyle, altmış günde son bulmuştu. Bu sürate herkes, hatta Nedim bile hayret ediyor:

Cend m ah içre bu denlû eser-i v âl ânın, Hele bilmem nice tecviz olunur imkânı

diyordu. Kağıthane kasrının tamamlanması, şairlere latif bir ko-

nu teşkil etmişti. Kasrın bitirilmesine tarihler söyleniyordu. Sadrazam İbrahim Paşa bu eserinin tarihini hiçbir şaire bırakmamış, bizzat kendisi:

Mübarek ola Sultan Âhmed'e devletle Sâdâbâd tarihiyle bu yüksek kasra, Sâdâbâd nâmını vermişti. Artık kasrın her kısmına; köprülere, havuzlara, hep şairane isimler veriliyor, edebiyatta olduğu gibi, bu isimlendirmelerde bile İran etkisi kendini gösteriyordu.

Gerek Sâdâbâd'daki kasırlar, gerek derenin üzerindeki köprüler, gerekse civardaki tekkeler hep şairane isimlerle isimlendiriliyordu: Kasr-ı Neşât, Kasr-ı Cinan, Çeşme-i Nur, Hürremâ-bâd, Cısr-i Sürür, Cedvel-i Sîm, Cısr-i Nûrânî, Hayrâbâd, Nev-peydâ gibi isimler, pürsükûn suların üzerinde, yeşil çınarların altında Sâdâbâd ve teferruatını teşkil eden kasırlara, köprülere ve tekkelere verilen isimlerdi.

İbrahim Paşa, Sâdâbâd'ı inşa ettikten sonra açılış töreni parlak bir şekilde yapılmıştı. (27 Şevval 1134) O gün kasrın iki tarafına da, süslü ve muhteşem otaklar, Kumbarahane civarına sırma işlemeli çadırlar kurulmuştu. Üçüncü Ahmed, parlak bir alayla Sâdâbâd'ı şereflendirmişti. Açılış töreninde devlet erkânı hemen hemen tamamen hazırды. Devlet erkânına ziyafetler verilmişti. At koşuları yaptırılmıştı. Koşuda kazananlara "öndü namına kumaşlar", altınlar

verilmişti. Atlı ciridi, piyade koşuları tertiplenmişti. Ayı ve samsun güreşleri seyredilmişti. Akşamlara kadar ziyafetler verilmiş, oyunlar oynanmıştı. Devlet erkânına, seraser'e kaplı erkân kürkleri ihsan olunmuştu. O gün Damat İbrahim Paşa için şanlı bir başarı günüydü. Padişahın Kağıthane'yi tebcili, şairler taralından da övülüyordu.

Ey şehinşâh-ı cihan, lütjunla Sâdâbâd'ı çün, Eyleyüb teşrif verdin
taze nevnük sânına, Lâlezârm da acaip zevki var, hasrettedir. Ol da
yüz sümeli diler Hünkârımın dumanına

40 1^LE DEVRT ' | •|-|''|

Çünkü Sâ'dâbâd'ı seyrettim şehinşâha buyur, tzzü devletle Çırâğân'ın
dahi seyrânına

Sâdâbâd civarı en kısa zamanda şenlenmişti. Derenin iki sahili, zarif ve beyaz köşklelerle dolmuştu. Bu köşkler hep saray er-kânımdı. On dördüncü Lui'nin Versay'ına, Sâdâbâd adeta nazî-re teşkil ediyordu. Çayırıların çiçeklerini öperek akan derenin üzerinde Cîsr-i Sürür, yüksek çınarların dallarının altında Cîsr-i Nurânî, hoş bir manzara ortaya koyuyordu. Fransız sefirinin padişaha takdim ettiği kırk kadar portakal ağacı, koyu yeşil, parlak yapraklarıyla büyük saksıların içinde Sâdâbâd'm kıymetli süslerini oluşturuyordu.

Sâdâbâd'm inşası önemli bir olaydı. Büyük elçiler, krallarına yazdıkları raporlarda; bu yüksek kasırdan bahsettikleri gibi Pa-riste yayınlanan Merkür gazetesi bile, Sâdâbâd'm tasviriyle ilgili olarak istanbul'dan gönderilen bir mektubu neşrediyordu. Fakat bütün tasvirler içinde yine en seçkini milli şairimizin eserleriydi. Sair Nedim:

Gümüş renginde bir dlbâ biçinmiş Cedvel-i Simin Ve lâkin hâre gibi
mevti var şeffaf ü nûrânî

mısralarıyla cetdvel-i sîm'ini tasvir etmekle kalmıyor, uzun kasî-delerle Sâdâbâd'ı edebiyen gelecek nesillerin hatırasında yaşatacak tasvirler de meydana getiriyordu. O tarihten itibaren Sâdâbâd, zevk ve ferahlık, raks ve neşe yeri olmuştu, ilk baharda çiçekli çayırıların üstünde, renkli gölgeli sahillerinde, zurna seslerinin ortasında, garip endamlı kadınların kol kola oynadıkları bu sulh ve huzur devrini aşklarıyla, rakslarıyla, nağmeleriyle övdükleri görülüyordu. Sâdâbâd, gönül ehli kimselerin, safa dostlarının ve şairlerin toplanma yeri idi. Bahar, çiçekleri ve renkleriyle istanbul'un güzel ufuklarını süslediği zaman, ruhta, Sâdâbâd sahillerine derin bir çekicilik hasıl olurdu. Nedim bile bu tutkunluğunu, şu parlak mısralarla tasvir etmişti:

Çektirip pek seheri doğruca Sâdâbâd'a Tutayım zinde iken cennct-i
âlâda makam

'|'<

SADABAD VE LALE SAFALARI 41

Varayım hâb-i tarâbnâkine yüzler süreyim. Bir gün olsun, alayım
bârijelekten bir kam Havzdan kevser-i pâkizeyi nûş eyliyeyim Kasrdan
büy-ı cinânı edeyim istişmâm İd ola, fasl-ı bahar ola da, Sâdâbâd'm
Zevkim eylemeyim, sıhhat olur bana haram Hurremâbâda varınca gideyim
zevrâk ile, Bîkusar eyliyeyim seyr-i kusuru itmam

Bir münasipçe refik ile girersek kayığa *' Şevkile
kullanırız, gayri bizimdir eyyam „!..!- . , , . : . , , ,

Sonra havdın öte yanına çıkıp zevrâkdan ;.

Bir dirahht altına ferş eyliyeyim. bir ihram
, . . . , >

Keç edüp güşe-i destânı rindâne geçüp

Oturup eyliyeyim bir iki saat ârâm

demişti.^1»

Artık istanbul'un her tarafında inşaata devam ediliyordu.
Avrupa'dan, Asya'dan istanbul'a birçok mimar çağrılıyor, bütün
binalar muhtelif mimari tarzlarda inşa ediliyordu. Böylece meydana
getirilen binalarda kâh Versay, kâh İsfahan mimari tarzı
uygulanıyordu. Köşklerin planlarını Paris'ten Fransız sefareti
tercümanı Mösyö Lönüvar getirmiş, hatta o devirde İstanbul'un
tavsifine dair bir de eser yazmıştı, istanbul'da öyle bir faaliyet
gösterilmişti ki, kısa bir zaman içinde, Kağıthane sırtlarının
arasından sükunetle cereyan eden akar suların etrafında,
Bahariye'nin pembe erguvanlarla göz alan sahillerinde, birçok süslü
ve renk renk büyük konaklar vücuda getirilmiş, nehrin her iki
tarafındaki arazi ve dağlar ileri gelen devlet adamlarına ve hizmet
ehline ihsan Duyurulmuştu.

Boğaziçi'nin zümrüt gibi sahilleri yeryer köşklerle, zarif ve
sanatkarca tanzim edilmiş bahçelerle süslenmişti. Hatta şehrin
dahili temizliğine de önem verilmiş, Balıkpazarı civarında oturan
Musevilerin "sokak ve çarşıların pislenmesine sebep olmala-

11 Tarih-i Raşid, c. 1, s. 443

42 LALE DEVRİ

SADABAD VE LALE SAPALARI 43

n hasebiyle ve Müslümanlara rakı ve şarap gibi şeyleri satma
kabahatlerini irtikâba cesaretleri dolayısıyla, dinen yasak olan
nice fesatlıklar meydana gelmiş olduğu için(12' haneleri kısmen asıl
Hatlarıyla satın alınmış, kısmen de Müslümanlara icar edilerek,
şehirden uzak yerlerde iskânlarına yüce ferman sâdir olmuştu.

İstanbul, böylece parlak bir semanın altında, nilgün ufukların
üzerinde yükselen kubbeleri ve minareleri, Marmara'nın parlak
sularının üzerinde renk renk yankılar meydana getiren çinili

köşkleri, denizin kucağında yeni tamir edilen Kızkule-si'nin gönül okşayıcı akisleriyle bir güzellik tablosu halini almıştı. Başkent'in tabiat eliyle ve sanat zevkiyle zinetlenen manzarası, bütün şairlerin duygularını tahrik etmişti.

Artık İstanbul'un güzelliklerini tasvir etmek için gazeller okunuyor:

Bu şehir-i Stanhul ki bil misî ü bahâdır Bir sengine yekpare Acem
mülkü fedadır Bir gevher-i yekpare iki bahr arasında Hurşid-i
cihantâb ile tartılsa sezadır Her bağçesi bir çemenistân-ı letafet
Her gûşesi bir meclis-i pürfevzi safadır İnsaf değildir, ânı dünyaya
değişmek Cülzârların cennete teşbih hatâdır

tarzında vücuda getirilen manzumeler bütün dillerde terennüm ediliyordu.

İbrahim Paşa İstanbul'un tezyin edilmesi için yalnız kasırlar inşa etmekle, sayfiyeler meydana getirmekle kalmamıştı. Şehrin tabii güzelliğine zengin, fakat müsrifâne bir bedia daha ilave etmek istemişti. Sadrazamın bu yeni icadı, Osmanlının sanat zevkini yıllarca meşgul eden lâlelerdi. Hiçbir devir de lâlenin bu derece revaç bulduğu görülmemişti. İstanbul'un hemen hemen en güzel bahçelerini lâleler süslüyor, birçok evin pencerelerinde,

12 Tarih-i Raşid, c. 5, s. 468

saksıların üzerinde lâlelerin renkli endamı sanat gözünü nurlandırıyor. İstanbul'da olduğu kadar hemen hiçbir yerde, Fele-menk'te bile, lâlenin bu kadar dikkatle ve muhabbetle arandığı, bahçelerde ve gülistanlarda ilgiyle karşılandığı görülmemişti.

Lâle yetiştirmek için bahçeler düzenleniyor, risaleler yazılıyor, İstanbul'da mevcut lâle türleri günden güne çoğaltılıyor. Bunun için müsabakalar açılıyor. Boğaziçi'ni ve Kâğıthane sahillerini tezyin eden Kasr-ı Hümâyûn bahçeleri Topkapı Sara-yı'nın en müstesna bir noktası, renk renk lâlelerle süslenmişti. Saray-ı Hümayun'un lâle bahçesi bütün İstanbul'da en renkli bir şiir ve renk güldestesi sayılabılırdi.

İstanbul semasını, ruha neşeler saçan bir bahar kokusu sarar; ağaçlar filizlenir, erguvanlar pembe renkleriyle gözleri şenlendirir, işte o zaman Saray'ın Boğaz'a karşı yükselen çitlenbik ağaçla- . 'nmn altında uzanan yemyeşil tarlalar üzerinde, renk renk lâleler çiğ tanelerinin içinde gözleri kamaştırırdı.

Lâle, İstanbul'a Dördüncü Mehmed zamanında Avusturya sefiri, Simit Von Şivarnhorn tarafından getirilmişti. Daha önce Dördüncü Murad'm Bağdat seferinden dönüşünde, tarihçi Hoca Hasan Efendi vasıtasıyla yayılmıştı. İbrahim Paşa yaratılış itibarıyla güzelliğe ve sanat zevkine tutkun olduğu için lâlenin yayılması için büyük bir gayret göstermişti. O kadar ki Felemenk'ten gelen lâleye "Lü'lü-i Erzak" nâmı verilmiş, İbrahim Paşa bu lâleden yetiştirenlere mükâfat vaadinde bulunmuştu. Lü'lü-i Erzak en fazla Çırağan, Sâdâbâd ve

Neşatâbâd bahçelerinde yetiştirilir, hava sıcak olduğu zaman renkleri uçmasın diye üzerine beyaz örtü örtülürdü.

İstanbul'da kendini gösteren lâle merakı hemen bütün dünyaya yayılmıştı. Dünyanın her köşesinden İstanbul'a muhtelif cinsten ve muhtelif renkte laleler getiriliyordu. İran'ın Lâle-i Duh-terisine İstanbul'da Mahbûb Lâle adı verilmiş, bir soğanı beşyüz ila bin altına, Rumanî lâle de dört yüz altına satılmaya başlamıştı. Nihayet bu fiyat çok görülmüş, Mahbûb lâle ıçm bin kuruş

44 LALE DEVRİ

narh konulmuştu. Daha sonra sefirlerden biri de Tâc-ı Kayser adıyla bir lâle getirmiş, soğanı bh' süre sonra kaybolmuştu. Lâlenin zarafeti rengi ve tazeliği o kadar ilgi çekmişti ki, İbrahim Paşa'nın emriyle bütün sokaklara tellallar çıkarılmış, İstanbul'un hemen her köşesi aranmış, fakat soğanı bulmak bir türlü mümkün olmamıştı.

Lâlelerin bu kadar rağbet görmesi halk arasında da müsabaka duygusunu uyandırmıştı. Hemen her bahçede ayrı ayrı cins lâleler yetiştiriliyor, her birine, şairane isimler veriliyordu. Laleler açılmaya başladığı zaman İstanbul'un zevk ehli halkı, lâlelerin açılışını seyretmeye gidiyordu. Lâle ticareti İstanbul'da cevalhircilik gibi bir sanat haline gelmişti.

Artık lâle ticareti yapanlar her tarafta çoğalmıştı. Hemen herkes yetiştirdiği cinsi bir diğeriyle değiş tokuş etmeye başlamış, böylece lâlenin çeşitleri de çoğalmaya başlamıştı. O kadar ki, en kısa zamanda İstanbul'da 839 çeşit lâle yetiştirmek gibi bir başarı elde edilmişti. (1726) Lâlenin fiyatı son derece arttığı gibi bazı esnaflar karaborsaya bile başlamıştı, İbrahim Paşa suiistimallerin önünü almak için her bahçede, her esnafta bulunan lâlenin emsini ve miktarını tayin ettirmeye, her biri için bir fiyat koymaya mecbur olmuştu. Hatta hükümet tarafından Şeyh Mehmed Lâle-zarî'yi "Serşükûfeci" tayin ederek belirli fiyatından fazla lâle satanların, Mîrîden çiçeklerin zaptedilmesi ve sahiplerinin sürgüne gönderilmesi hakkında ferman çıkarılmasını sağlamıştı.

Özellikle bahar şairler için feyizli bir mevsimdi. Fakat baharın bütün çiçekleri içinde en fazla terennüm edilen de lâle idi. Ali Paşa:

Renkten renge hulul eylemese bulmaz idi. Eller üstünde gezib revnâk-
ı zibâ lâle

beytini içine alan uzun bir gazelle lâleyi tasvir ettiği gibi, Sâmî de baharın teşrifini alkışlarken:

Her lâle-i yakut gün olmaktadır, sâgarnümün Mânend-i bldî sernigün,
dönsün sürahiler müdâm

tarzında bahar mestane duygularla övmüştü. Lâlelerin renkli .
manzaralarının arasında, şairlerin Üçüncü Ahmed'den söz etmemeleri
mümkün değildi.

Vaht-i gidgeşti çemen sevr-i nigâr eyyamıdır

Lâle faslı, id hengâmı, bahar eyyamıdır.

l'tidalü revnak-ı leylü nehâr eyyamıdır

Lâle faslı, id hengâmı, bahar eyyamıdır

Şevk ile meyletmede diller gülistan seyrine îzz ü nâz-ı gül, niyâz-ı
andelibân seyrine ;

Şâh-ı âlem dahi gelmez mi Çırağan seyrine :i Lâle faslı, id
hengâmı, bahar eyyamıdır

Bu devrin şairleri arasında, şarkılarında lâleyi en renkli bir
şekilde tasvir eden Nedim'di:

Erişdi nevbahâr eyyamı; açıldı gül ü gülsen Çırağan vakti geldi,
lâlezân didesi rûşen. Çemenler döndü rûy-i yâre rengi lâle vü
gül den Çırağan vakti geldi, lâlezân didesi rûşen

Açıldı dilberin rahsân gibi lüleler güller Yakıştı zülf-i hûban veş
zemine saçlı sünbüller Nevasâz olmada şevk ile aşüfte bülbüller;
Çırağan vakfı geldi; lâlezân didesi rûşen

Üçüncü Ahmed'in lâleye olan tutkusu, özellikle Çırağan safa-ları,
lâlenin değerim bir kat daha artırmıştı. Başta vezir-i azam olmak
üzere; vezirler ve devlet erkânı, bahçelerini lâlelerle süs-
lüyöydü. Hazine-i Evrak'la çıkan lâle puslalarına bakılacak
olursa en çok rağbet gören lâle, Câm-ı Hurşid, Mücella Turuncu, Hoş
Turuncu, Zîb-i Hümâyûn, Mensûb-i Ferah, Sun'-ı Hü-dâ, Nevvâr-ı Şeyh,
Reşk-i Elmas, Yegâne, Âl-i Hailde, Ah-ı Fütâ-de, Hadenk, Kıt'a-i
Yâkût, Nize-i Lâleyin, Şû'le-i Çemen. Simen-

46 LALE DEVRİ •'

SADABAD VE LALE SAFALARI 47

dâm, Dilcû, Mücessem Turuncu, Teselli-i Hatır, Nah'-i Erguvan,
Kerem-i Bari, Saye-i Elmas'tı. Bunlardan Mensûb-i Ferah, Gü-vez,
Sun-i Hüdâ ile Sâye-i Elmas, leylâkî idi. Bununla beraber beyaz,
sarı, mor, kırmızı, elâ renkler vardı. Dürr-i yekta unvanlı beyaz
bir lâle vardı ki, oldukça rağbet görürdü.

Lâle puslalarında, lâlelerin adedi, rengi, kuzusu, kimde bulunduğu
yazılırdı. Bazılarının kenarına "eski kağıtta", "üç kağıtta" diye
işaret konulurdu. Ismarlanan lâleler her renkten ve cinsten, elli
ilâ yüz kırk tane olmak üzere, beş altı yüz soğan birden
ısmailamrdı. Yalnız bir bahçede bu kadar çeşitli lâle emsi görülür,
her birinin yetiştirilmesine son derece itina edilirdi.

Laleler açılırken, Üçüncü Ahmed'in yalı safalan, binişleri, bütün tantanasıyla başlardı. Zaten üçüncü Ahmed'i İbrahim Paşa da rahat bırakmazdı. Paşa, baharın güneşli ve hoş kokulu günlerinden hemen hemen hiçbirini kaybetmek istemezdi. Aralarında geçen haberleşmelerin büyük bir bölümünü, sıhhat, afiyet ve çırağanlara ait manasız sözler teşkil ederdi. Bir bahar, lâleler en cazip renkleriyle açılmıştı. Nedim'in:

Olmadı tenhâda bir işret çemende yâr ile Üstüme göz dikdi nergisler nigeş-bân oldu hep şikayetini mucip olacak derecede nergisler ve fulyalar, gül bahçelerini süslüyordu. Yeşil tarhların ortasında açılan laleler, birer Nâz-ı Çemen gibi, göklere baharın yayılan güzel kokusunu, göz alıcı renklerle saçıyordu, İbrahim Paşa dayanamadı. Üçüncü Ahmed'i lâle seyranına davet etti. Yazdığı telhis şuydu:

"Şevketin, kerametü efendim. Yannki perşembe günü yahut cuma ve cumartesi günlerinin herhangiisinde teşrif-i hümayûnları buyurulur ise, asla bir manı olur halet yoktur. Lalelerin dahi temaşa olunacak zamanı olup, vakti geçmeden ve havalar dahi böyle letafet üzere iken, devletçe ikbâl ile saye endazı iclâl olmaları münasiptir. İnşallah dahi yannki gün hava böyle lâtif olursa, teşrif-i hümayunları tamam vaktine tesadüf eder. Kulunuza göre bugün-yarın ol bir gün buyurmalarıdır. Bu üç gün içinde

I

H

herhangi bir gün arzu-yu şahanelerine uygun gelürse, ol gün teşrif-i hümayûnlarıyla bu zerre değerindeki kulu topraktan kaldırmaları babında emir ve ferman, şevketlü kerâmetlü, meha-betlû. velî-i nimetim, efendim, padişahım hazretlerinin dır." Bazen Üçüncü Ahmed de coşar:

Mıırâd, aeyr-i makâmât-ı aşk ise ey dil Çemen çemen yürü gez andelîbin ardınca gibi manzumeler yazıp damadına gönderirdi.

Lâlelerin miktarı, muhtelif renkteki cinsleri, günden güne artıyordu. Mesela sarayın bahçesinde yeni iki lâle ortaya çıkar; o zaman devrin en seçkin şâiri, ona bir isim koymak ister:

!.,.,!

Hemişebu müferrih lâle-i dilcûy-ihüsnâmlz Ola ismi gibi bezm-i Şehenşah'a ferâhengîz Bu nâzik lâle-i ziba ki, olmuş nâmı Gülruhsâr Ola hünkârımızın bezminde sad şevk ile hizmetkâr

kıt'asıyla şairane ve ubûdiyetkârâne, duygularım ifade ederdi.

İstanbul, az zaman içinde, yeşil koruları, muntazam bahçeleri, renk renk laleleriyle bir gül bahçesi haline gelmişti. Baharın yeşillikler sunan feyzi, başkent bahçelerinde canlanmaya başlayınca ağaçlar tomurcuklanır, erikler ve şeftaliler açılır, sümbüllerin ve fulyaların sarı, pembe, mor ve ateş gibi renkleri, karanfillerin ve

lâlelerin binlerce çeşit renklerine rekabet etmeye başladılar. Tabiatın bu bahar güzelliklerinin içinde lale bahçeleri, müstesna bir renk ve tazeliğe gözleri büyüldü. O zamanlar bahçelerin yeşil çimenlerinin, kokulu ve çiçekli ağaçlarının arasında Sürh-i Nahid'in siyah mızraklı, âteşin yaprakları; Şah Bânû ile Pehlevî'nin eflâtun ve gümüş renkleri; Tutipeçe'nin aşağısı sarı, uçları yeşil; Düşize'nin açık pembe, içi beyaz çiçek taçları; güneşin saçtığı allın yıldızlar ve ufuklarda kaynaşan altın parıltılar karşısında cilâlı bir renk alıp; Hürmüz'ün elmas parçası gibi beneklerle parıldayan açık mavi yaprakları Tâc-ı Kayser'in gümüş gibi parlaklıklar saçan renkleriyle karışarak bukalemuna benze-

48 LALE DEVRİ

yen renkli bir örtü gibi tâ uzaklardan gözleri süslerdi.

Lâle mevsimi girince bütün bahçelerde renk renk tarhlar görülürdü. Bir tarafta Sarıkız, Zerefşân, Sanelâ, Zertar gibi renkli lâlelerin sarışın, göz alıcı renkleriyle Gülbahâr, Kadeh-i Zerrin, Gülendâm, Dağ-ı Dil, Şafakgün, Câm-ı Cemlerin şafak bulutları içinde parlayan ateşli ve pembe renklerinin birbiriyle kaynaştığı görülür; diğer tarafta Arûs-ı Bahar, Simendâm, Fewâre-i Bahar, Şeh-i Hübân, Nüman Paşa, Reyhanı, İbrahîmî Hibetullah, El-maspâre ve Sınepüşâların ruhu etkileyen güzellikleriyle gözlerle neşe verdikleri görülürdü. Lâlelerin bu renkli ve çeşitli güzellikleri karşısında, yeni açılmış karanfillerin zarif ve katmerli nergislerin; ezcümle Dilgüşâ ve Zehebî'lerin, Hekimbaşı Sansı'nın sarışın tebessümleriyle tarhları şenlendirdikleri görülürdü.

Bu mevsimde halk, kalabalık gruplar halinde lâle gezintilerine çıkar; kayıklar akın akın Sâdâbâd safasma dökülürdü. İstanbul renkli ve çiçekli bir bahar neşesi içinde bir hayat geçirirdi. Şairlerin bahar manzumeleri, kâh bir aşk nağmesi şeklinde, kâh sanat eseri bir kaside tarzında kulağı okşardı.

Bütün bu gül bahçelerinin bu hassas ve en âşık bir şeydâ bülbülü vardı. O da şair Nedim Efendi idi. Bahar bu hassas şairin ruhu okşayan şiirlerine bir ayna olurdu. Sâdâbâd'ın yeşil sahilleri, ulu çınarlarla salkım söğütler altından zümrüt renginde akan sularının üzerinde, ney ve tambur sadalarının arasında, Nedim'in gazelleri okunurdu. Öteden bir ses, mesela Bekir Ça-vuş'un Hüseyinî Faslından:

Dil, rûyüne bakmaktan usansın mı efendim? Nezzâre-ı ruhsâna kansın mı efendim? Derler ki sem mihr ü vefa semtim bilmezi Aşık hu söze hiç inansın mı efendim?

şarkısını yavaş ve yorgun nağmelerle terennüm ederken, bende cesim bir top çınarın taze ve parlak yapraklarının altında Nedim'in, şevk ve neş'e ile dolu bir şarkısı işitilirdi:

SADABAD VE LALE SAFALARI 49

Bir safa bahşedelim gel, şu dil-i nâşâde, Gidelim serv-i revanim, yürü Sâdâbâd'e işte üç çifte kayık, iskelede âmâde, Gidelim serv-i revanim, yürü Sâdâbâd'e

Gülelim, oynayalım., kâm alalım dünyadan Mâ'-t teşriim içelim Çeşme-i Nevpeydâ'dan Görelim âb-ı hayat aktığın Ejderhâ'dan Gidelim serv-i revanim, yürü Sâdâbâd'e

Geh varub havz kenarında hırâmân olalım; Geh gelüb Kasr-i Cinan seyrine hayran olalım; Gâh şarkı okuyuh, gâhî gazelhan olalım; Gidelim serv-i revanim yürü Sâdâbâd'e.

Nedim, bu devrin bahar şairiydi. Şiirlerinde saklı halde bulunan neşe duygusu hemen herkesin hissine tercüman olurdu. Tahsil ve terbiye görmüş hiçbir zata tesadüf edilmezdi ki, Nedim'in gazelleriyle huzur ve neşe duymuş olmasın. Sâdâbâd'ın hemen her köşesi şeydâ Nedim'in âhı ve feryâdıyla dolardı. Meselâ sahilin bir köşesinde:

Kimlerin çeşmine ol sine bu şeb nûr oldu.

Nereye gitti o hercaî, o mehpâre aceb?

Kimlerin yâresine merhem-i kâfur oldu?

,

Kandedir kande, o zâlim, o sitemkâre aceb?

kıt'ası uzun bir hasret iniltisi şeklinde yankılandığı sırada, beride daha neşeli, daha mutlu bir kalbin:

Gülzâra salın, mevsimidir geşt ügüzân, Ve hükmünü ey nehl-i çemen köhne bahamı

Dök zülfünü samur gibi, arızın üzerine

Ver hükmünü ey nahl-i çemen köhne baharın

şeklindeki kıtasının cazip, neşeli, dilruba, âşûfte bir meserret sadası gibi dağların yüksek ufuklarına aksettiği işitilirdi.

Sâdâbâd'ın hemen her köşesi İstanbul halkıyla dolardı. Yeşil

50 LALE DEVRİ

çınarların geniş gölgeleri pembe çiçekli erguvan ağaçlarının kokulu gölgelikleri aşıklar meclisi için hep birer iltica yeri teşkil ederdi:

Şair Nedim bile:

id ola,fasl-ı bahar ola da Sâdâbâd'ın Zevkini eylemeyim; sıhhat olur bana haram

eliyordu.

Ahaliden bazıları arabayla gelirlerdi. Arabalarda boyalı ve yaldızlı kafesler vardı. İçleri çiçek sepetleriyle ve şiirlerle süslüydü. Üzerleri ipek astarlı, kırmızı çuha örtülü, kenarları gayet ağır işlemeliydi. Kenarlarında zarif saçaklar vardı. Bir araba, dört kişiden fazla almazdı. Arabaların içine oturmaya mahsus yastıklar konurdu. Her tarafta yarışlar yapılır, at koşuları tertip edilirdi. Kağıthane safasma en çok parlaklık veren, Üçüncü Ahmed'in sadrazamın, veya elçilerin ziyaretleri idi. İlkbaharda Üçüncü Ahmed, zamanının büyük bir bölümünü Sâdâbâd'da geçirir; sadrazam İbrahim Paşa'ya veya elçilere burada ziyafetler verirdi.

Sâdâbâd ziyafetleri resmi bir mahiyet kazanmıştı. Her ziyafette, devlet erkânı davet edilmeden hazır bulunur, gereken kimselere davetiyeler gönderilirdi. Şeyhülislâm'ı, Reisülküttap ve Yeniçeri Ağası'ndan başka bütün devlet erkânını kethüda bey davet ederdi. Ziyafetlerde her günkü sarık ile ferace samur kürk giyilir; atlara kemerraht vurulurdu. Bütün devlet erkânı, Üçüncü Ahmed'in teşriflerini Mirahor Köşkü'nde beklerdi. Sultan Üçüncü Ahmed, Mirahor Köşkü'ne son derece süslü ve mükemmel bir alayla gelirdi. Alayın önünde kılavuz çavuş; sonra sırasıyla Dergah-ı Ali çavuşlarıyla, Silahtar çavuşları, gönüllü Zeamet sahipleriyle dört bölük ve Sipahi ağalan, Samsunlu neferler, Rikâb-ı Hümâyûn ağalan. Zât-ı Şâhâne, Enderun ağaları, beş yüz kadar dalfes nefer, ondan sonra da Mehterhane takımı gelirdi. Sultan Üçüncü Ahmed, devlet erkânı tarafından parlak bir törenle karşılanırdı.

Ziyafetler son derece gösterişli olurdu. Sultan Üçüncü Ah-

SADABAD VE LALE SAFALARI 31'

med, Sâdâbâd safasına bazen de büyük saltanat layıklarıyla gelirdi. Mesirenin tabii güzelliklerinin arkasında, yüksek çınarların altında, uzun ve beyaz kavukları, renk renk cübbe ve kirişleri, geniş şalvarları, kâtibi sarıklar, samur, kakum ve zerdeva kürkleriyle padişah maiyetinin, yeniçeri tayfasının, cebecilerin ve kumbaracıların, baltacı ve bostancı neferlerinin kapı yoldaşlarının dolaştıkları, hanımların kafeslerine bağladıkları ince tül yaşmaklar, sıkma feracelerle bu bahar şenliğine başka bir tatlılık yeni bir cazibe kattıkları görülürdü. Üçüncü Ahmed, Kâğıthane'ye geldiği zaman, her tarafa çadırlar kurulurdu.

Ziyafetin sonunda nişan talimleri, at yarışları, pehlivan güreşleri, ayı ve köpek kavgaları icra olunurdu. Bazen top talimleri de yapılır, nişangahlar "yıldırım gibi hareket eden güllerin isabetiyle, ehl-i imana düşman olanların evleri barkları gibi berbat edilirdi. "Nişancılıkta maharet gösterenlere padişah tarafından altınlar, damatlara samur kürkler, elmaslı hançerler ihsan buyrulurdu. Padişahın huzurunda yarışlar yapıldığı, nişan müsabakaları gerçekleştirildiği sırada, şairler de padişahın teşrifini övmek için kıt'alar, kasideler söylerlerdi. Meselâ devrin seçkin şairi Seyyid Vehbî, Sultan Üçüncü Ahmed ile vezirinin bir kayıkta, ağaçların altında dolaşmasını tasvir etmek için:

Bindi bir zevraka dâmâdı ile Hazret-i Şâh

Burc-ı Ahi'de kıran eyledi san mihr ile mâh

beytini söylediği sırada, Nedim daha nezih, daha şairane teşbihlerle dolu kasideler tanzim ederdi. Bütün şairler, Üçüncü Ahmed ile vezirinin takdirine mazhar olur, şairlere hediyeler ihsan edilirdi.

O gün davet, ya Mirahor Köşkü'ne, .ya Karaağaç Bahçesi'ne veya Eyüp civarında bulunan Valide Sultan yalısına gerçekleştirilirdi .

Lâle devrinin birkaç Ramazanı, bahara tesadüf etmişti. 1726 yılından başlayan ilkbahar Ramazanları her sene Hüsrevâbâd'ın veya Ferâhâbâd'ın pembe erguvanlarının henüz tomurcuklanan

52 \AU\ DEVRİ

asırlık ağaçlarının altında- lâlelerin, güllerin, şebboyların, nergislerin ve menekşelerin arasında, son derece parlak iftarlarla geçti. İlkbahar ramazanları 1730 yılma kadar, Lâle Devri ricalinin son çırağanlarını gördü ve o tarihten itibaren, Çırağan salalarının zevki de Lâle Devri'nde yaşayanların ömürlerinin çerağı gibi söndü gitti.

Bahar Ramazanları şairler için bedî bir sermaye idi. Bahariyeler, Ramazaniyeler; Çırağan salalarında Tâc-ı Bahar, Aşûb-ı Çemen ve Tâvus-ı Gülşen'lerin mor ve leylâki, sarı ve yakut renkleri karşısında, Haliç veya Boğaziçinin gülbahçelerinde okunurdu. Nedim'in, Vehbî'nin, Sami'nin, Lâle Devrini yaşatan birçok şairin Ramazaniyeleri, bahara rastlayan Ramazanların güzide mahsûlleridir.

Samî'nin:

Sazdır her giyeh-i taze kenâr-ı cüda; Bâdi-i nağme olup âna nesîm-i eshâr.

Bülbülün 1 ân esidir kâse-i tanbııra bedel; Taycran etse olur Şekl-i Peri musîkar

mısralarıyla tasvir etliğı baharın en güzel günlerine rastlayan bir Ramazanı Nedim zevk ve sürür günleri için zaruri bir ara verme saymış:

Olacak oldu; hemen çâre ne simden sonra? Edelim hükm-1 gaza destine teslim-i zimâm Şevkimiz şimdi ana düsdü ki inşâallah Ola sıhhatle, selâmetle meh-i rûze tamam Kıla crhâ.b-1 dili Ab-ı Hayat'a slrâb; Erişüb Hızı gibi âh mübarek bayram İbtidâid gün, icrâv-i merasimle geçüb. Gecesi dahi olub maslâhat-1 hâb tamam; Çün ikinci gün ola, böylece ahdeylemisim Ki ne sabrevleyim ol gün, ne direng ü ârâm. Çektirüb pek seheiî doğruca Sâdâbûd'a;

SADABAD VE LALE SAPALARI 53

Tutayım zinde iken Cennet-i A'1â'da makam. Varayım hâfe-i tarâbnâkine yüzler süreyim. Birgun olsun alayım bari felekten bir kâm,

diyerek kendisim bayramda, Sâdâbâd'da "Sarığın köşesini yana eğerek" süreceği zevk ve salalarla kendine teselli vermişti.

Ramazanın ilkbaharda gelişinden memnun olmayan yalnız Nedim değildi. Başta Üçüncü Ahmet olmak üzere, bütün devlet ricaliydi. O yıl (1726) Ramazan, Lâle Devri'nin zevk ve selâ erbabını, Çırağan safâlarını ortasında apansızın bastırmıştı.

Şaban ayının son günleri idi. Üçüncü Ahmed, Beşiktaş'a, Sa-ray-ı Âsâfî'ye gelecek; baharın güzel günlerini orada geçirecekti. Fakat kalabalık bir maiyette Beşiktaş'a gitmektense, Çığalazâde Sarayı'nın civarında Ferâhâbâd'da Çırağan yapmayı daha uygun gördü. Ferâhâbâd Çağaloğlu'nda, en lâtif ve en geniş bahçelerle süslü bir kasırdı:

Divâr-ı tâbdârın zahneyleme münakkaş; Düşmüş behiştin âna aks-i şükûfezân. Bir yana lâlezun kişt-i piyâle-i Cem Bir yana gül sitânı kânın hazinedarı. Bir yana çeşmesân etmiş beyâna âğaz Evsâj-ı tab'-ı sâf-ı Vassâj-ı rüzgârı.

Şaban'm yirmi altıncı Cuma günüydü. Ferâhâbâd muhteşem bir gün yaşıyordu. Üçüncü Ahmed, Vezir-i Azam, Şeyhülislâm, Kazaaskerler, Defterdar, Reisülküttâb, Defteremini, kısacası ülkenin bütün gelir kaynaklarını avuçlarının içinde tutan, halkın sıkıntısına ve sefaletine yabancı, geceleri saz ve ahenk içinde Çırağan fasıllarıyla geçiren devlet ricali, hep oraya toplanmışlardı. Üçüncü Ahmed, Cuma'dan ben Ferâhâbâd'daydı. Vezirler ve devlet erkânı ise Pazartesi günü gelmişlerdi. Müneccimlerin hesabına göre Ramazanın Pazartesi günü olması imkan haricindeydi.

Gece, Çırağan eğlenceleri yapılmaya, lâlelerin karşısında ka-

54 LALE DEVRİ

SADABAD VE LALE SAFALARI 55

dehler dönmeye, "def, tanbur ve keman" Ferâhâbâd korularını inletmeye başlamıştı. Kimsenin bir şeyden haberi yoktu. Yatsıya doğruydu. Devlet ricalinin içki arzusuyla sarhoş bakışları, birden bire hayretler içinde kalmıştı. Minarelerin kandilleri tamamen yanmıştı. İstanbul Ramazan neşesi içindeydi. Meclise ânî bir soğukluk gelmişti. Baharın en safalı bir gününde, devlet ricalini ansızın bastıran bu Ramazan kimseyi memnun etmemişti. Devrin vak'anüvisi Küçük Çelebizâde Asım Efendi'nin de canı sıkılmıştı. Diyor ki:

"Büyük Ayasofya'nın baş kayyumu olan mürâî, kimsenin istemediği, mutaassıp Arnavud'un iyi ve kötü her sözünü tasdik etmeye alışkın olan bir iki ırgat ile elhamdülillahi teâlâ, Ramazan hilâli göründü diye yolda rastladıkları kimselerin arasında yayarak; erkeklerden ve çocuklardan kalabalık bir grup ile kadı efendinin huzurunda şehâdet etmeleri üzerine, Ramazan sabit oldu. Hemen şimdi kandil yakılsın ve teravih namazı kıl-sın, diye her kafadan bir sadâ ve her ağızdan bir ses işitilmesinden dolayı; sorulmaksızın kandillerin yakılmasına emir verildiği bildirilince; şehir ahâlisi, bütün o gece mescitlerde ve camilerde teravih namazını kılmaya kalkışmışlardı.

Gerçekten de kimsenin istemediği mürâî Arnavud'un, Âsim Efendi'nin tabiriyle, sorulmadan kandillerin yakılmasına cür'et etmesi, şahitleri "ırğat"lıkla tavsif ettirecek derecede memnuniyetsizliği mucip olmuştu. Mesele "halkın halifesi"nden sorulsaydı, o gecenin zevkinin ve huzurunun şerefine, Ramazan bir gün sonraya da kalabilirdi. Hem Şaban da tamam olmamıştı. Buna Nedim de şehâdet ediyordu.

Bilemem bende mi, şahidde mi, takvimde mi? Hele bir kizb var ortada, budur sıdk-ı kelâm Ehl-i keyfin birisi der ki: "Behey Sultanım! Aydın ay, bellü hesâb, olmadı şa'bân tamam. Bı iki miblâğ-ı berş ile urup öldürecek Geldiler eylediler böyle cihân-ı senam.

Hakikaten İstanbul halkının da çoğunun Ramazandan haberleri yoktu. Heyet ilminin (astronominin) bu kadar ileri bir derecede olmasına rağmen, Müslümanların Ramazanı ve bayramı yüzyıllardan beri bir türlü tespit edilememişti. Bu, acınacak bir durumdu. Bozuk havaların Ramazanı bayrama, bayramı ramazana karıştırdığı çok olurdu. O yıl da böyle olmuştu.

Bağteten sabit olub gurre; jirâşında imâm,

Hâb için yatmış iken etdi teravihe kıyam

Ramazan için bazı icraata teşebbüs edilmişti. O tarihte cuma vaizleri yalnız Eyüp, Sultan Selim, Fâtih, Bâyezid, Süleymaniye, Sultan Ahmed, Ayasofya camilerinde mevcuttu. Vaizler silsile itibariyle Eyüp'ten başlar, Ayasofya'da en yüksek dereceye ulaşırdı. Bu vaizlere "Selâtin Şeyhi" unvanı verilmişti.

O yıl şeyhülislâm arzetti: Sultan Üçüncü Ahmed validesi Gülnuş Sultan'm Galata'da ve Üsküdar'da yaptırdığı camilerle, büyük validesi Turhan Sultan'm Bahçekapısı'nda tamamlattığı Yenicami'nin genişliği ve cemaatin çokluğu dolayısıyla; "sair selâtin camilerinden aşağı olmayub, belki her biri abid ve zahitlerin secde yeri" olduğunu bildirmişti. Ramazanın onuncu günü, bu camilerdeki vaizler de Selâtin Şeyhi mertebesine yükseltilmişti. O tarihten itibaren vaizlik silsilesi su sıra ile kararlaştırılmıştı. Galata Camii, Üsküdar Camii, Şehzade Camii, Yeni Cami, Eyüp, Sultan Selim, Fatih, Bayezid, Süleymaniye, Sultan Ahmed, Ayasofya.

Fakat Ramazan mehtabı yaklaşıyordu. Baharın bu mehtabını çırağansız geçirmek devlet için önemli bir kayıptı. İbrahim Paşa bu kere özel bir Çırağan hazırlamıştı. Kızlar Ağası Süleyman Ağa'nın kâtibi iken oturduğu evi uygun görmüştü. Bu ev o tarihte İbrahim Paşa'nın damadı ve kethüdası Mehmet Paşa'ya, Vezir-i Azam tarafından ihsan buyurulmuştu.

Ramazanın onbinnci perşembe gecesiydi. Mehmet Paşa'ya haber gönderilmişti. O gece İbrahim Paşa:

"Teklife ne hacet varırız hâne bizimdir." teranesiyle damadı-

nın evine gelmişti. Davetliler genellikle İbrahim Paşa'nın akrabası ve seçkin devlet adamlarından bazılarıydı, içlerinde en önemli sımalar; İbrahim Paşa'nın diğer damadı Kaptan Kaymak Mustafa Paşa, oğlu Musahip Mehmet Paşa, Dâmâd-ı Şehriyârî Nişancı Ali Paşa ve saire idi.

Bahara rastlayan Ramazan mehtabı, son derece parlak olmuştu. "O gece saat üçe kadar, son derece zevk, neşe ve sevinç ile Çırağanı temâşâ buyurdular."

İbrahim Paşa, o yıl keyif sürmekte bir hak görüyordu. Ülkede savaş endişesi tam anlamıyla ortadan kalkmıştı. İbrahim Paşa, Türkiye'nin kültür hayatına hizmet edecek icraata adamakıllı hazırlanmıştı. Nitekim İstanbul'da ilk Türk matbaası açılmış, İbrahim Paşa, bütün hatalarını unutturacak ilk irfan müessesesini kurmuştu.

"Benim vezirim, çukadaiardan ve sayirlerden beş on âdem tebdül edüb Saray-ı Hümayun etrafında olan yerler ve bayırlar üzerinde bulunan evlere gezdirib avretlerden ve uşaklardan ve erkeklerden gözleri kestikleri âdemlere atılan taşların sohbeti yollu sözler ile sual ederek ve bazı korkutucu sözler ile konuşulursa, belki bir söz alalar, yolu hatırıma geldi. Fâideden hâli değildir. Bir güzelce gezsünler; bakalım ne cevap alurlar?"

Fakat İbrahim Paşa kimseyi bulduramamıştı. Nedim, Vezir-i A'zamı teselli etmek için şu kıt'ayı yazmıştı.

Sarây-ı şehnyân bir aceb bâğ-ı meserctdir. Kurulmuştu esâsı izz u câh u ıjuhâr üzre. O bağın her dirahtı, miyvedâr-ı izz ü devletdi:
"Atalar taşı elbette diraht-ı miyvedâr üzre"

Lâle devrinin son yıllarında, bahara rastlayan bayram da, devrin şairlerine seçkin şiirler ilham etmişti. Bütün şairler, Vezir-i Azam'a yazacakları "'îdiyye'lere nefis bahariyelerle mukaddime yapmışlardı.

O zamanlar bayram tebriğine Ramazanın yirmi beşinde baş-

SADABAD VE LALE SAFALARI 57

lanırdı. Önce Şeyhülislâm "örf ve izafet ile" Vezir-i Azam'ı ziyaret ederdi. O dönüp evine geldikten sonra, ikinci vezir gelir, önce Vezir-i A'zam'ı, sonra Şeyhülislâmı ziyaret eder; ondan sonra kimseyi ziyarete gitmezdi. Bütün vezirler, yedinci kubbe vezirine kadar, böylece hareket ederlerdi. Bir Kubbe Veziri sadrazamın sarayından çıkmadıkça öbür vezir evinden hareket edemezdi.

Ertesi gün, Kazaskerlikten ve İstanbul kadılığından azledilenler ile beylerbeyiler ve beyler, bayrama üç gün kala da ulema efendiler, bayram tebrikinde bulunurlardı. Bayrama iki gün kala, yeniçeri ocağı, divan esvâbıyla Divanhâne'ye gelirdi. Sadrazam Divan a gelir gelmez önce yeniçerilerin, sonra Bölük halkının, Cebeci Ocağı'nın ve Topçu Ocağı'nın tebriklerini kabul ederdi. Ocak halkı sadrazamın

yanından çıktıktan sonra, Şeyhülislâm ile vezirlere ve kazaskerlere tebrike giderlerdi.

Arefe günü, Vezir-i Azam, sabah namazından sonra odasında oturur, iş başında olmayan kazaskerlerin, istanbul kadısının, müderrislerin tebriklerini kabul ederdi. İkindiye doğru da Selî-mi ve erkân kürküyle Şeyhülislâmı ziyarete giderdi.

Bayramın üçüncü günü sadrazam, Eyüp Sultan türbesini ziyaret eder, ikinci namazını orada kılardı. Edirne Kapısı'ndan Şehzade Camü'nin önüne geldiği zaman eski odalardan Altmış bir Solakların Odabaşısı, kendisine bir kâse şerbet sunardı. Vezir-i Azam şerbeti içer ve altınlar ihsan ederdi. Kara Mustafa Paşa'nın koyduğu kanun buydu.

Vezir-i Azamla Şeyhülislâm ve diğer vezirler padişahı bayramın birinci günü tebrik ederlerdi.

O yıl bayram Mayısı rastlamıştı. Lâleler ve erguvanlar Sâdâ-bâd bahçelerini süslüyordu. İstanbul'un bütün bahçeleri ve güllükleri, ağaçların körpe yeşil filizlen ve mor salkımlarıyla gözleri okşuyordu. Zevk ve Sefa erbabı, Ramazanın gelişinden hiç memnun olmamıştı. Hele "Kuzattan Nedim Ahmed Efendi" o kadar bizardı ki, Vezir-i Azam İbrahim Paşa'ya takdim ettiği "Ra-mazaniyye" de bile.

58 LALE DEVRİ

SADABAD VE LALE SAFALAÎU 39

Kıla erbâb-ı dili Âb-ı Hayât'a sîrâb Erişüb Hızr gibi âh mübarek bayram demekten kendini alamamıştı.

Ramazan Çırağan eğlencelerine, lâle safâlarma, Sâdâbâd seyranlarına engel oluyordu. Nedim ise zamanın çoğunu Çırağan safalarında geçiriyor, "sürmeli gözlü, güzel yüzlü ceylânlara":

Sen dolu üç def acık çek camı da, sonra senin Vuslatın muhtâc-ı ibram oha da mânı' değil.

tarzındaki tekliflerle hayat geçiriyordu. Onun için:

Neler çeker Ramazan içre id'e dek göresin, Nedim terk-i mey-i hoşgüvâr edinceye dek.

demekte haklıydı. Fakat artık bayramdı. İstanbulda şatafatlı bayram alayları yapılıyor, halk akın akın Sâdâbâd'a dökülüyordu. Saray erkânı alaylarla meşguldü. Vezir-i A'zam bayramın üçüncü günü Eyüp Sultan'a gelmiş, sarayına dönüşte Alay Köş-kü'nün önünden geçerken, halka avuç avuç, herkesin sevdiği altınlar, çil akçalar serpmişti.

Nedim, Ramazan'dan beri Sâdâbâd'm hasretini çekiyordu. Şu ünlü şarkısını, bahara rastlayan o Ramazanda yazdığını.ı hiç şüphe yoktur:

id erişsün bâ'is-i şevk-i cedid olsun da gör Seyr-i Sâ'dâbâd'ı sen,
bir kerre İd olsun da gör Gûşe gûşe mihrlere, mehler pedld olsun da
gör Seyr-i Sâdâbâd'ı ten bir kerre id olsun da gör

Anda seyr et kim, ne fırsatlar girer cana ele: Gör ne dilcûlar, ne
mehrîdar, ne ahular gele. Tıfl-ı nâzım, sevdiğim bir iki gün sabret
hele Seyr-i Sâdâbâd'ı sen bir kerre id olsun da gör

Gerçi kim vardır anın her demde başka zineti; Rfı^e eyyâmında da
inkâr olunmaz haleti.

I

t

Simdi anlanmaz hele bir hoşça kadr ü kıymeti; Seyr-i Sâ'dâbâd'ı sen
bir kere id olsun da gör

Dur zuhur etsün hele her gûşeden bir dilrubâ, Kimi gitsün başa
doğru, kimi sahradan yana; Bak nedir dünyada resm-i sohbet-i zevk u
safa, Seyr-i Sâ'dâbâd'ı sen bir kerre id olsun da gör:

Sultan Üçüncü Ahmcd yalnız Sâ'dâbâd'a gitmezdi. Bazen Bentler'de,
Çifte Havuzlar'da, Defterdar'da, Neşâtâbâd Kasrı'nda da eğlenirdi.
Sadrazam Paşa da Topkapı'da Vezir Bahçesi'nde, Kandilli Bahçesi'nde
ziyafetler tertip ederdi.

İbrahim Paşa'nın elçilere ve devlet erkânına vereceği ziyafetlerde
de aynı şekilde merasime riâyet edilirdi. Boğazın mavi sularına
bakan ziyafet odaları, çiçeklerle ve meyvalarla süslenir, elçinin
kabul edileceği odanın direklerine murassa kılıçlar; yastıklar
üzerine, mücevherli hançerler konulurdu. Enderun ağaları kareli
kaftanlar giyerler, bellerine mücevherli hançerler takarlardı.
Ziyafet padişaha verildiği zaman sadrazam padişahı gelirken ve
giderken özel bir merasimle karşılardı. Elçilere ziyafet verildiği
zaman, ziyafet dairesine sadrazamın gelişi, son derece parlak olur,
odada herkes ayağa kalkar; Selâm Ağası yüksek sesle selâm alırdı.
Ziyafet esnasında daima fasıl devam ederdi. Saz takımı genellikle on
üç hanende, sekiz neyzen, dört tanbûrî, iki santü-rî, üç kemani, bir
düdük, iki nefir, bir cenk, iki miskalîden meydana gelir; bazen
okuyucularla çalgıcıların toplamı altmış kişiye ulaşır. Ziyafetin
sonunda bütün davetlilere, hatta dışarıda özel merasim ile bekleyen
çavuşlara, samur veya kakum kürkleri, hediyeler ve hil'atlar
verilirdi. İçeride devlet erkânı samur kürk giyerlerken, dışarıda
çavuşlara işaret edilir, derhal alkış sesleri göklere yükselirdi.
Ziyafet esnasında, çoğu zaman denize testi dikerek, sadrazam ve
misafiri kurşun atarlar, Türklerin askerliğe ve nişancılığa olan
meraklarını böylece isbat ederlerdi. Daha sonra kukla ve hokkabaz
oyunları verilir; o zaman hayli

60 LALE DEVRİ

şöhret bulan Bahçıvan Kolu tarafından köçekler oynatılırdı.

Ziyafet sadrazam tarafından Üçüncü Ahmed'e verildiği zaman, sadrazamın hediyesi kethüda bey vasıtasıyla Darüssaâde Ağası'na teslim edilirdi. Sonra padişahın dönüşü çok parlak olurdu. Sadrazam padişahın önünde yer öper bu sırada askerler alkış tutarlardı. Bu alkışlar sadrazam, padişahın maiyetinden ayrılıp makamına döndüğü zaman da tekrar edilirdi.

İbrahim Paşa, bu ziyafetlerde büyük bir debdebe ve ihtişam gösterirdi. Genellikle parmaklarına gayet kıymetli elmas ve zümrüt yüzükler, beline murassa hançerler takar, en çok sevdiği kimselere her zaman kullandığı Cevahir Macunu'ndan ikram ederdi. Bazen ferace kürk giyer, bazen de kırmızı çuha kontoş kürk giydiği görülürdü. Hava serince olduğu zaman, dizlerinin üzerine gayet ağır, sırma işlemeli, neft! ipek bir örtü koyar, denizin sakin sularına bakan bir pencerenin önünde vakur bir azametle kendini gösterirdi.

Her ziyafeti, her elçi kabul edilmesini müteakip hükümet erkanına, çavuşlara ve bütün saray ricaline verilen samur kürkleri, hil'atler yirmiden yüz kuruşa kadar başışlar, büyük bir yekuna ulaşırdı.113)

Yeniçeri Ağası, Nakkaş Paşa Sarayında İbrahim Paşa'ya bir ziyafet vermiş, ziyafetin sonunda yalnız sadrazamın Yeniçeri ağasının maiyetindekilere verdiği ihsanlar, o zamanın parasıyla 6521 kuruşu bulmuştu.

O devirde baharın gündüzleri güzel sanat eserleri seyretmekle geçtiği gibi, geceleri de Çırağan safalanyla değerlendiriliyordu. Çırağan eğlenceleri Topkapı Sarayı'nın bahçelerinde icra edildiği zaman, bu şenliğe sarışın hasekiler ve cariyeler de katılırdı. Gece, mehtabın gümüşten parıltıları, Boğaz'm sarhoş ve

13 Ziyafetlerde teşrifatçılara da hil'at verilirdi. Sefirlerden birinin şerefine verilen bir ziyafette teşrifatçıya hil'at verilmemiş; o da teşrifat defterinde, ziyafetin sonuna şu satırları ilave etmiştir: "Sair ziyafetlerde bu hakire ve elçinin üzerine memur çorbacıya birer donluk çuha ve birer donluk kumaş verilüp lakin mumaileyh efendi hazretleri tarafından verilmedi. Galiba hatırandan çıkmıştır. Bu denâetin hüsn-ü tabiri ile iktifa olundu." Teşrifat Defteri (1130-1137)

SADABAD VE LALE SAFALARI 61

durgun suları üzerine elmas parçaları serptiği zaman, sarayın Lâle Bahçesi de renk renk nurlara gark olurdu. Bütün lalelerin arasına çeşitli renklerde şekerler konur; aralar kandillerle ve mumlarla donatılırdı. Sonra ahenk, zevk ve sevinç içinde bütün cariyelerin kumral ve siyah saçlarını dökerek, billûrî ve cazip kakhahalarla lâlelerin arasında koşuştukları, şeker kapışmak için birbirleriyle rekabet ettikleri görülürdü.

Genellikle padişah, Çırağan Bahçesi'ne, Salıpazarındaki Em-nâbâd Sarayı'na, İbrahim Paşa'nın Beşiktaş'taki Âsâfâbâd Kas-n'na Çırağan teması için gelirdi. Gece yarısına kadar ahenk ve sürür ile vakit geçirilir, şiirler okunur, sohbetler yapılırdı. Çırağan safalan Ramazana tesadüf ettiği zaman, bütün şehrin bahçelerin ve

minarelerin mahyalarla donatıldığı görülürdü. O zaman şehrin bu parlaklığı ve safası bütün şairlere söz sermayesi olurdu.

Nedim bir şarkısında Çırağan mevsimini şöyle tasvir etmektedir:

Yine hezm-i çemene lâle fûrûzan geldi; Müjdeler gülşene kim, vakt-i Çerağân geldi. Bülbul âşüjtelenüb bezme gazelhan geldi; Müjdeler gülşene kim, vakt-i Çırağan geldi.

Seyrolub raksı yine dilber-i mümtazların Yine eflâke çıkar nâlelen sazların; Cana ateş bırakur şulesi avazların; Müjdeler gülşene kim, vakt-i Çırağan geldi.

Ney ü santur u rebâb a dej ü tanbûr ile ceng, Nağme-i bülbul ü kumriye olub hem âheng, Pür eder âlemi sevk u tarâb-ı rengâreng, Müjdeler gülşene kim, vakt-i Çırağan geldi.

Saltanat ve İhtişam

1

İBRAHİM PAŞA zevk ve eğlence âlemlerinde büyük bir debdebe gösterdiği gibi, elçilerin kabul merasiminde de o devrin fevkalade şatafatlı merasimini, kendisine özgü bir ihtişam ile yerine getirirdi. Bu devirde elçiler için bir sıra tanzim edilmişti. Sadrazamlığa tebrik için gelecek olan elçiler şu sırayı takip ederlerdi: Fransız elçisi, İngiltere elçisi, Venedik balyosu, Felemenk elçisi, İsveç beyzadeleri, Nemçe ve Moskof kapıkahyaları.

Her elçinin İstanbul'a gelişinde ayrı ayrı karşılama töreni yapılırdı. Mesela İstanbul'a Fransa elçisi geldiği zaman, merasim yapılmazdı. Yalnız, gelişinin ertesi günü Sadrazam, Divân-ı Hümayun tercümanı vasıtasıyla mürüvveten meyva ve çiçek gönderir, bazen de elçinin hatırını sorma lütfunda bulunurdu.

Venedik balyosu geldiği zaman, Boğaz'a iki Çekdiri gönderilir, alayla konağına götürülürdü.

Elçilerin mektup takdimi için sadrazamla mülakatı da hayli debdebeli olurdu.

O gün elçinin binmesi için bir at, maiyetinde bulunanlar için de ayrıca atlar gönderilirdi. Elçinin bineceği ata abâyî kumaştan Divan takımı vurulurdu. Karşılanması için gidenler, Çavuşbaşı i-le çavuşlar katibi ve yirmi otuz kadar çavuştu. Bunların hepsi büyük üniforma, başlarına mücevveze, arkalarına erkân kürkü

64 LALE DEVRİ

,

giyerlerdi. Sarayın önüne, başlarında keçeler, Muhzır Ağa neferleri ile Deliler, gönüllüler ve satırlar dizilirdi.

Arz odasının önünde mücevveze ve erkân kürkleriyle, vezir kapıcıbaşı ağalan bulunurdu.

Elçi çavuşlar katibi vasıtasıyla getirilir, misafir odasında bir süre sohbet ettikten sonra Arz Odası'na girer, bir iskemleye otururdu. Bir süre sonra sadrazam İbrahim Paşa büyük bir tantana ile odayı şereflendirirdi. Sadrazam o gün başına kallavî, arkasına | da erkân kürkü giyerdi.

Sadrazamın önünden Reisülküttâb ile Çavuşbaşı Ağa girerdi. Daha sonra sadrazam, Selîmî kavukları ve erkân kürkleri ile Kâhya, solunda kapıcılar başı olduğu halde kendine mahsus bir vakar ile Arz Odası'na gelir, Reisülküttap ile Çavuşbaşı Ağa'ya selâm verirdi. Bu sırada Selâm Ağası yüksek sesle selâm alırdı, Artık Sadrazam makamına oturur, o zaman Divan çavuşlarının alkış sadaları etrafa yansırırdı.

Sadrazam makamına oturduğu zaman sağında Reisülküttap, Çavuşbaşı Ağa, Tezkereci, Mektûbî ve Teşrifat!; solunda Kethüda Bey, Muhzır Ağa ile Bostancılar Odabaşısı, arkada Enderun Ağaları dururdu.

Sadrazam yerine oturduktan sonra mektubu vermek için elçi ayağa kalkar, Reisülküttap mektubu alır, sadrazamın yanındaki yastığın üzerine kordu.

Bu merasim icra edildikten sonra önce sadrazam hazretlerine, daha sonra elçiye tatlılar ve kahveler ikram edilirdi. Bu sırada elçinin maiyetinde bulunanlara ve divan tercümanına hil'atlar giydirilir, hil'at giyenler birer birer dışarı çıkarılır, odada yalnız tercümanlardan birkaç kişi bırakılırdı. Daha sonra elçiye şerbetler ve buhurlar takdim edilirdi.

Bu merasimden sonra elçiye hil'at giydirilir, koynuna kapıcılar kethüdası vasıtasıyla boyama ve yağlık konulurdu. Elçinin dönüşünde diğer devlet erkânı kalırlar, elçiyi Çavuşlar kâtibi ile divan çavuşları iskeleyle kadar yolcu ederlerdi.

SALTANAT VE İHTİŞAM 65

İbrahim Paşa, Fransız elçisini bu suretle kabul etmiş, Avusturya kapı kethüdasını kabul ettiği zaman merasim başka türlü yapılmıştı. Kapı kethüdasına abâyî kumaştan divan takımı vurulmuş bir at gönderilmiş, bu defa kapı kethüdasını, mücevve-zeler giymiş çavuşlar katibi ile çavuşlar emiri, yirmi kadar çavuş, divani esvaplarıyla Asesbaşı ve subaşı karşılamaya gitmişlerdi. Gelen kapı kethüdası olduğu için İbrahim Paşa o gün kallavî giymemişti.

. Bu devirde devlet erkanı protokol hususunda geleneklere, eski satveti ve debdebeyi göstermeye son derece önem verirler, protokol usulünü mükemmel, dikkatli bir şekilde yazıya geçirirlerdi.»4)

İstanbul'da saray halkı ile birlikte elçiler heyeti de, zevk ve sefadan, parlak ziyafetlerden geri durmuyorlardı. Fransa'da Versailles saraylarının geniş gül bahçelerinde, ulu ağaçların altında,

şırıltılı fıskiyelerin karşısında geçirilen hayatın küçük bir örneği de İstanbul'da hüküm sürüyordu. Üçüncü Sultan Ahmed'in tahta çıktığı günden beri İstanbul'a Ferriol, Des Alleurs, dö Bonnak, Andrezel gibi önemli elçiler gelmişler, Beyoğlu'nda Onbeşinci Lui'nin sefarethanesine pek ziyade revnak vermişlerdi, İngiltere'de Montagu'dan sonra Stannian'ı göndermiş, o da tabî bulunduğu hükümetin şerefim korumak için şenlikler vermekten geri durmamıştı. Elçiler arasında hüküm süren bu rekabete iştirak etmekten Venedik ve Felemenk elçileri de geri durmuyorlardı.

Saray halkı Çırağan safaları, Kağıthane ziyafetleri ile meşgulken, elçiler de hemen bütün bir yılı şenlikler, balolar, komediler, akşam ziyafetleri ve köy gezintileriyle geçiliyorlardı. O devirde Belgrad Köyü İstanbul'un en önemli sayfiyesiydi. Yazın hemen hemen bütün kibarlar buraya çekilirler, Fransızların ve İngilizlerin en zenginleri buralarda otururlardı. En ziyade, şehirde otur-

14 Hazine-i Evrak: Teşrifat Deften (1130-1137)

66 LALE DEVRİ

SALTANAT VE İHTİSAM 67

maktan canı sıkılan kadınlar, burada zevk ve sefa âlemine daldıkça dalarlar, bütün meclisleri güzellikleri ve tebessümleriyle şenlendirirlerdi.

Bazen Karadeniz sahillerinde kır gezintileri düzenlenir, özel olarak kurulan çadırlardan, denizin hırçm dalgaları, sahillerde yankı yapan hışırtıdan işitilirdi. Bu sesler, cemiyetin âhengine ve neşesine ilâve olarak gayet lâtif bir nağme meydana getirirdi. Bazen Belgrad Bentleri'ne giderler, gelişigüzel minderlerin üzerine uzanarak, suların şırıltısını dinlerlerdi. Elçiler bu kır gezintilerinin hepsinde Doğu'nun güzide manzaralarını tasvir etmek için yanlarında birer ressam bulundururlardı. Bu ressamlardan biri de Jean Baptiste Van Mour'du.

Van Mour, Flandr'da Valenciennes'de doğmuş.(1671) Memleketinde sanat sahibi olduktan sonra Felemenk elçilerinden biriyle İstanbul'a gelmiş, Doğunun renk renk muhtelif kıyafetlerini çizmeye başlamıştı. Van Mour, Üçüncü Sultan Ahmed ile saray erkanının birçok resimlerini vücuda getirmişti. Böylece ihtisas kazandıktan sonra, elçilerin çevresinde büyük bir şöhret elde etmişti. Van Mour yalnız elçilerle düşüp kalkmaz, Osmanlı muhitlerine de devam ederdi. Lâle devrinin hüküm sürdüğü bu zamanda Osmanlılar ile Batılılar, özellikle Fransızlar arasında samimi bir hava meydana gelmişti. İbrahim Paşa'nın ilen görüşü ve siyasi tedbirleri sayesinde Paris'e, Viyana'ya gönderilen elçiler ülkelerine döndükleri zaman Avrupa medeniyetinin eserlerini de yaymaya çalışmışlar, elçilerle düşüp kalkmışlardı.

Bu sebepten Lâle devri Osmanlılar için parlak uyanış devri olmuş, Avrupa medeniyetinin Şark'ta tam anlamıyla yayılması için ilk safhayı teşkil etmişti. Ezcümle Sâdâbâd kasırlarının inşasında Fransız zevkinin büyük etkisi görülmüş, İstanbul'un siyasi

çevrelerinde hep Fransızlık taklit edilmeye başlanmıştı. Fransız elçisi. Sultan Üçüncü Ahmed'e kırk kadar zarif portakal ağacı takdim etmiş; bu parlak ve yeşil yapraklı fidanların taptaze manzarası Sultan Üçüncü Ahmed'i son derece memnun etmiş.

bütün saksıları Sâdâbâd köşkünün önüne dizdirmişti.-^1

Van Mour sürekli bu güzel manzaraları tablolaştırmakla meşgul olmuştu. Hemen hemen bütün elçiler Von Mour'a müracaat etmişler, özel olarak tablolar sipariş vermişlerdi.

Van Mour, İstanbul'da otuz yıl oturmuş, yetmiş yaşında öl-müştür.G 737) Van Mour Lâle devrinde İstanbul hayatını ve manzaralarını bütün tablolarında yaşatmıştı. Şarkın bu usta ressamı İstanbul'un genel manzarasıyla ilgili olarak nefis tablolar ortaya koymuştu. Fakat en çok, Osmanlıların bu dîvirde hayli parlak ve muhteşem olan teşrifatını (resmi törenlerini) tasvir eden tablolarla şöhret kazanmıştı. Ressam bu tablolarda Şark'm renk renk kıyafetlerini, durumlarını ve davranışlarını tasvir etme konusunda büyük bir maharet göstermişti. Bu merasim hep aynı salonda, aynı tarzda ve aynı kıyafetlerle icra edildiği için Van Mour, bu gizli, kabul resmi tablolarını çok kolay bir şekilde vücuda getiriyor, kendisine verilen siparişleri en kısa zamanda hazırlamasını biliyordu.

İstanbul'da Sultan Üçüncü Ahmed veya sadrazam tarafından gerçekleştirilen kabul resimlerinin yapılış biçimleri Van Mour'un tablolarından bütün ayrıntılarıyla anlaşılıyor, elçilerin devletlerine gönderdikleri raporlardan daha açık bir surette vak'aları gözlerde canlandırıyor.

Mesela Fransız elçisi do Bonnak, huzura kabul edileceği şuada, iki oğlunun da beraber gelmesi için müsaade almış, fakat huzura geleceği gün ne düşünmüşse düşünmüş, çocuklarını getirmemişti. Kabul resminden önce divanda verilen ziyafet esnasında sadrazam İbrahim Paşa elçinin çocuklarını aramış, bir türlü görememişti. Nihayet elçiye sormuş, dö Bonnak da nezaket göstererek: "Bu kaçlar debdebeyi ve saltanatı görmeye onların gözü tahammül edemez. Madam, onların yerme kardeşi rahip dö Biron'u gönderdi." demişti.

İbrahim Paşa da, bilmukabele, rahip do Biron'un teşriimden

15 A. Roppe: On Sekizinci Asırda Boğaziçi Ressamları, s. 1 2-35

68 LALE DEVRİ

son derece memnun olduğunu, fakat şehzadelere çocukların geleceğini haber verdiği için derhal onların da getirilmesini, hatta beklemek ıcab ederse Divan'ı daha üç saat uzattırabileceğini söylemişti. Bunun üzerine Marki dö Bonnak çocuklarını getirtmiş, onlar da huzura kabul edilmişti. Arkalarına birer kürk uydurulmuş, böylece İbrahim Paşa'nın arzusu yerine gelmişti.

Van Mour, bu tabloyu öyle büyük bir dikkatle tasvir etmiş ki, çocukların arkalarında kürklerin uzun kollarını, vücutlarının kürklerin içinde kayboluşlarını olanca dikkatiyle gözler önüne sermişti. Diğer bir tabloda da sarayda verilen ziyafetleri canlandırmıştı. Ziyafet için beş sofraya kurulmuştu. Ortadaki sofrada, sadrazamın karşısında elçi, solunda Anadolu ve Rumeli kazaskerleri oturmuşlardı. Fakat bunlar, Hıristiyanlarla bir sofrada oturmuş olmamak için, ayrı kaptan yemek yemişlerdi. Diğer sofrada da Kaptan Paşa, Nişancıbaşı ve Defterdar ile birlikte diğer sefaret erkânı oturmuşlardı.

Von Mour'un bu tabloları Lâle devrinde Osmanlıların kılık kıyafetlerini ve yaşayış tarzlarını tetkik etmek için büyük bir değer taşıyordu. Sultan Üçüncü Ahmed devrinin bu mahir ressamı tam 132 parça eser meydana getirmişti. Bunların en meşhurları; padişahın Marki dö Bonnack'ı huzura kabul etmesi, Sultan Üçüncü Ahmed tarafından Madam Markiz dö Bonnack'a ziyafet çekilmesiydi. Keza Fransız elçileri Vikont Andrezel ile Felemenk elçisi Kalkoenin Üçüncü Ahmed tarafından kablulü şekline Sadrazam İbrahim Paşa tarafından Beşiktaş Sarayı'nda verilen ziyafetlerle ilgili olarak da birçok tablolar yapmıştı. Bunlardan Patrona Halil'in üç tablosu ile, İstanbul hayatına ve manzaralarına; saray erkânının vilâyet halkının kıyafetlerine dair birçok tablolarla Sultan Üçüncü Ahmed'in ve İbrahim Paşanın da resimlerini yapmıştı. Von Mour'un bu tabloları o devirde büyük ilgi görmüş, her biri Avrupa salonlarını süslemişti.

İbrahim Paşa'nın sanatkâr ruhuyla parlayan Lâle devri böylece Fransa'da büyük yankılar meydana getiriyor, kalıcı eserler bırakıyordu. İbrahim Paşa asaletli tavırlarıyla, nazik sözleriyle bü-

SALTANAT VE İHTİŞAM 69

tün elçileri aklına ve irfanına hayran bırakıyordu. Birçok sefirler, krallarına yazdıkları raporlarda Sadrazam İbrahim Paşa'nın asaletinden, nazik davranışlarından söz ediyorlardı. İbrahim Paşa, elçilere ve sanatkarlara iltifat edici davranışlarda bulunuyor, böylece hem devletin siyasetini idare ediyor, hem de mevkiini korumasını biliyordu.

* * *

Sultan Üçüncü Ahmed gecelerini zevk ve safa ile gündüzlerini Tersane Bahçesi'nde, Karaağaç Köşkü'nde, Sâdâbâd'da, Ok Meydanı'nda ok talimleriyle geçirdiği sırada, veziri İbrahim Paşa da devlet işleriyle meşgul oluyor, zevk ve safayı disiplin altına almaya çalışıyordu.

Gerçekten de dokuz yılı geçen bir zaman içinde İstanbul'da artık barut kokusu, kan lekesi görülmemeye başlamış, fikirlerde bir nezâket, ahlakta ve yaşayışta bir değişiklik kendini göstermişti. Herkes süse ve debdebeye olan düşkünlüğünü gösteriyor, Boğaz'm ve Halic'in mavi sularının üstünde, rek renk atlas döşeli kayıklarla Sâdâbâd'a, Kandilli Bahçesi'ne veya Büyük Dere sahillerine gitmek için halk birbirleriyle rekabet ediyordu. Her taraftan altın ve gümüş

eğerlerle, elmaslarla ve yakutlarla süslü alınlıklar, son derece ağır koşum takımları görülmeye başlamıştı. Kağıthane mevsimi gelir gelmez herkes olanca servetini zinete ve ihtişama sarfetmek hissine kapılıyordu, İbrahim Paşa, bu zevk ve eğlence masraflarının önüne geçmek için, her zümreye özgü kıyafetler belirlemişti. Sadrazam tarafından konan kurallar gereğince herhangi bir kimse ve esnaf, yüksek tabakaya mahsus kakum kürklerden giyemeyeceklerdi, İbrahim Paşa'nın en çok dikkatim çeken şey, kadınların kıyafetiydi. Paşa hanımların kıyafetini belli bir sınırla sınırlamak istemişti. Hanımlar, bundan sonra uzun yakalı ferace giyemeyecekler; üç değirmiden fazla yemeni, belirlenen miktardan fazla ende kordela bağlayamayacaklardı.

Doğrusunu söylemek gerekirse erkeklerin lâleye ve güzelliğe

70 LALE DEVRİ , , ,

olan düşkünlüklerinin yanı sıra, hanımların da süse ve lükse karşı ilgilen artmıştı. Kadınların latif endamlarını, bütün cazip ve sihirli çizgileriyle gözler önüne seren kıyafetleri o derece israfa sebep olmuştu ki, İstanbul'da düşün merasimi için büyük bir servet harcanmasına lüzum hissedilmişti. Sonuçta birçok hanımın zevk ve ziynete olan aşırı düşkünlükleri yüzünden kocalarından ayrıldıkları görülmüştü.

Bu devirde özellikle sultan düşünleri gayet parlak olur, damatlar çok fazla masraf ederlerdi. Ali Paşanın Ümmü Gülsüm Sultan ile düşünleri yapıldığı zaman Damat Ali Paşa, gelin sultana zifaf gecesi bir mücevher kuşakla bir mücevher saat takdim etmiş; Üçüncü Sultan Ahmed, bütün saray erkanına, mesela şehzadelerden Süleyman, Mehmed, Mustafa, Bayezid ve Numan ile Fatma, Hatice, Atika, Saliha, Zeynep, Ayşe, Emetullah, Safiye ve Emine Sultanlara baş kadın efendi ile ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci kadim efendilere, Saliha ve Ayşe Sultanların validelerine; Reyhan, Rukiye ve Rabia sultanların validelerine ki, yekûn olarak beş şehzade, on iki sultan, beş kadın efendi, sekiz sultan ve şehzade valideleri ve bundan başka kâhya kadın, haznedar usta ve Dârüssaâde Ağası'na birer düzine Dibây-ı Rûmî, birer düzine Nevzuhur Hıtâyî, birer düzine de sâde Hıtâyî hediye olarak vermişti.

Hanımların ev içindeki elbiseleri ve kıyafetleri, Sultan Üçüncü Ahmed devrinde hayli renkli ve güzeldi. Mesela sultanlar arkalarına, baştan aşağı incilerle süslü, düğmeleri elmas, uzun bir entari giyerlerdi. Sonra bellerine gayet geniş ve elmaslarla süslenmiş bir kemer bağlarlar: boyunlarına zinet yerine safî inciden yumurta büyüklüğünde zümrütlerle süslü bir kordon, kulaklarına fındık büyüklüğünde armudî elmas küpe takarlardı. Hotozların etrafı yakuttan yapılmış güllerle ve incilerle süslenirdi. Saçlara iliştirilen iğneler, tamamen elmaslı ve zümrüdüydü. Özellikle yüzükler benzeri görülmemiş büyüklükte iri elmas taşlarla süslüydü.

Vezir hanımlarının kıyafetlerinin de ayrıca bir zarafeti vardı.

SALTANAT VE İHTİŞAM

Hanımlar, çoğu zaman topuklarına kadar pembe, kenarı işlemeli, ipekten zarif bir şalvar; ayaklarına sırma işlemeli beyaz terlik giyerlerdi. Şalvarın üzerine giyilen gömlek, beyaz ipekten, etrafı işlemeli, kolları yarı bileğe kadar uzun ve geniştili iv

Gömleğin yakası bir elmas düğme ile iliklenir, göğsüsün bütün beyazlığı, gömleğin altından görülürdü. Sonra üzerine kollu, sırma işlemeli, düğmelen inciden entari giyilir, üzerine dört parmak kalınlığında kemer bağlanırdı. Zenginlerin kemerleri daima elmaslarla ve incilerle süslü bulunurdu. Fazla masraf etmek istemeyenler, kemerlerini beyaz setenden yaptırırlardı. Hanımların başlarına giydikleri hotozlar, kadifeden olup etrafı elmaslarla ve incilerle süslüydü. İnciler, çiçek taklidi yapılı, muhtelif renkte yakutlardan güller, elmaştan yaseminler, sarı yakuttan fulyalar vücuda getirilirdi. Saça elmas takmak, kibarlar arasında modaydı. Saçlar daima örülür, kaşlara ıtri şahiler sürülürdü. Genellikle sarışın saç örgülerinin gözalıcı bir parlaklıkla topuklara kadar sürüldüğü görülürdü.

Ev içindeki bu kıyafet, dışarıda da aynı zarafetle kendini gösterirdi. Lale Devri'nde ise hanımların mesire kıyafetleri, lâlelerin zarafeti nisbetinde zarafet kazanmıştı. Fakat bir süre sonra, bu durumun devam etmesi mümkün olamadı. Önce hanımların sıkma feraceleri, yakaların uzunluğu, feslerine sardıkları yaşmakların inceliği dikkati çekti. Nihayet zarafeti arttırarak, güzelliği parlak bir şekilde ortaya koymak isteyen hanımların, hürriyeti kötüye kullanmalarına karşı müdahale zorunluluğu ortaya

çıktı.

Lâle devrinin devlet adamları edebiyat ve sanatta da büyük bir incelik göstermişlerdi. Fakat kalplere şiir ve sanat ilham eden güzellikleri, bencil bir gayretle incitmeyecek kadar yükseklik gösterememişlerdi. Bununla beraber zevk ve eğlence, âdet olduğu üzere devam etmişti. Yazın Çırağanlar, kışın Helva Sohbetleri yine yapılıyordu. Şairler:

16 Madam Montagu: Şark Mektupları, 1717

72 LALE DEVRİ

Nevbahann gerçi seyr-i gülsen ü sahrası var

Fasl-ı sermânın ve lakin sohbet-i helvası var.

nüktesiyle zevk ve gönül adamlarını gece salalarına, Helva sohbetlerine davet etmişlerdi. Bu sohbetler kışın, Çırağan eğlencelerinin yerine yapılıyordu. Helva sohbetleri saraylarda yapılır; kâh Sultan Üçüncü Ahmed tarafından devlet erkanına, kâh devlet erkanı tarafından padişaha verilirdi. Sadrazamına olan fazla sevgisini isbat etmek için:

Çırağım sen benim sen, hem vezîr-i nüktedânımsın

Nazîrin yok, sadâkat ile meşhûr-ı cihânımsın. tarzında teveccüh beyan eden Sultan Üçüncü Ahmed'i, Helva sohbetine davet etmek için, İbrahim Paşa da,

Ezelden abd-i memlûkün, çerağ-ı hâssının zîrâ;

Sebeb sensin beni ihyaya devletle, se'âdetle.

Senindir hâne, yoktur minnetin şevketlü Hünkârım

Kerem, kıl, sohbet-i helvaya gel, ikbâl ü şevketle. tarzında duygularını anlatırdı.

Bazı geceler, devlet erkânıyla şairler, Sadrazam İbrahim Paşa'nın Beşiktaş'taki sarayında toplanırlar, yeni bir nüktenin mânâsını açmak veya yeni tarzda ve üslupta bir kıt'adaki his ve hayâlin inceliğini tahlil etmek suretiyle vakit geçirirlerdi. Bu sohbetlerin sonunda, her zamanki gibi damatlara veya devlet erkânına samur kürkler, kıymetli hü'atlar ihsan edilirdi.

Çoğu zaman özel olarak, Fransız elçisi dö Vilnör, İngiliz elçisi Stagnian, Felemenk elçisi Kornelius, Nemse kapı kâhyası Tal-man, Rusya kapı kâhyası Nepluyef şerefine de ziyafetler verildiği görülürdü.

Sultan Üçüncü Ahmed'm son yıllarını teşkil eden Lâle devri sanat zevkiyle de gelişmişti. Duygularda meydana gelen güzellik sanat ve edebiyatta da güzel eserlerin ortaya konmasını sağlamıştı. Etrafta görülen bahar parlaklığı, sadrazamın tabii meyli en çok edebiyatın yenilenmesine hizmet etmişti. Bu yeniliğin büyük dâhisi ise Nedim'di.

SALTANAT VE İHTİŞAM 73

Nedim, Beşiktaş'ta, Tekerlek Mustafa Çelebi Mahallesi'nde oturuyordu. Sair sevgilisini evine şöyle davet ediyordu:

Aman pek yârelendim ol nigâh-ı şuh u ev başa, Kapıldım doğrusu ol yal ü bale ol güzel kaşa Geçersen sentimizden, yolun uğrarsa Beşiktaş'a, Efendim gel, mürüvvet kıl, senindir bende vü hâne.

Diğer bir yerde de şöyle diyordu:

Münâsiptir sana tıjl-ı nâzım hüccetin al gel; Beşiktaş'a yakın bir hâne-i viranımız vardır. ||'|||

Nedim, İbrahim Çelebi'nin kızı Ümmü Gülsüm'le evlenmiş, ondan bir kızı dünyaya gelmişti. Üç de kız kardeşi vardı. Ruki-ye, Hamide, Ayşe hanımlar...

Nedim, Fikret'in de dediği gibi, "Şiirimizin çihre-i cevânîsi" idi. Kadınlardan Ahmed Nedim Efendi, şiirlerinde tabiatının düzgünlüğü ve

ifadesinin açıklığı ile üstünlük elde etmişti. Nedim, kendinden önceki şairler kadar Farsçaya hayranlık duyduğu halde, şiirlerinde Türk dilinin şivesinden ayrılmamıştı. Nedim'in şairlik tabiatına, içinde yaşadığı yüzyılın, etrafını çeviren gül ve sümbül, lâle ve karanfil bahçelerinin, Sâdâbâd eğlencelerinin, saz ve ahenk içinde yapılan Çırağan safâlarımın büyük etkisi olmuştu. Özellikle her parlak kaside okuyuşunda, devrin vezirinin takdirini kazanmak, ağzının cevahirle doldurulması, şairin mücevher tarihler, görülmedik mazmunlar ortaya koymasını sağlıyordu. Bundan dolayı Nedim, Sultan Üçüncü Ahmed devrinin bütün debdebe ve ihtişamım, sarayların zinet ve renklerini, bahçelerin renk renk çiçeklerini; çırağanlarla, ziyafetlerle ve helva sohbetleriyle geçen hayatını, şiirlerinde yaşatmıştı.

istanbul'un bu şuh yaratılışlı şairi, özellikle şürlerindeki ahenk ve zarafetle göze çarpıyordu. Nedim'in şiirlerinde Fuzû-lî'nin ateşli aşkı, Nef'î'nin yüksek ifadesi bulunmuyorsa da, kullandığı mce ve ahenkli kelimelerle, güzellikleri tasvir ederken gösterdiği olağanüstü yeteneğe, hiçbir şair yetişememişti. Lâle devrinin bu seçkin şairi, bazı gazellerinde pek açık saçık tasvir-

74 LALE DEVRİ

lerde bulunmakla beraber, aynı zamanda tabiata karşı büyük bir sevgi gösteriyor, vatanının başkentini, her noktasındaki güzelliği ile ve bütün incelikleriyle tasvir ederek ülkeye karşı sevgi duygularını uyandırmaktan da geri kalmıyordu.

Nedim'in hayâl kuvveti çok parlaktı. Ruhunun arkadaşına gülden elbise, yasemin kokusundan gömlek tasavvur eden hassas şair, "Kemer güşiste, perakende gûşe-i destâr", ömrünün zevk ve eğlence âlemlerinde geçirmiş, şuh ve güzel benzetme-riyle zamanının en kalender tabiatlı şairleri sırasına girmişti. Nedim, kasırları tasvir ederken, bahariyeler söylerken de büyük bir ustalık göstermişti. Övgülerinde bile bile gülden ve bahardan, lâleden ve yâsemenden, renk ve rayihadan ayrılmamıştı. Bazen kalbinin iştihak duyduğu bir güzeli tasvir ettiği sırada, derin bir şairlik heyecanına kapılır.

Serâpâ hüsn ü ansın, dilsitânsın, nazperv ersin; Cevân-ı mihribânsın, şuhun nâzende dilbersin!

tarzında, ruhundan kopan bütün özellikleri bol bol vermiş, fakat kalbini yaralayan ayrılık acılarım ve âşıkça temennilerini de:

Yeniden eski muhabbetleri tecdîd edelim. Gel, benim kaşı hilâlim bize, bir id edelim. Seni bir câm-ı musaffa ile hurşid edelim. Gel, benim kaşı hilâlim bize, bir id edelim.

Yeter, ağlattı firakın bu dil-i bimân, Yeter etdindi hayâlin bana âh u zân, Kâmkâr et, bizi bir görmek ile gel bari Gel benim kaşı hilâlim bize, bir id edelim.

tarzında bütün hüznleriyle tasvir etmede büyük bir ustalık göstermişti. Damat İbrahim Paşa'ya kitapçılık ve musahiplik yapan

Nedim, daha sonra Müneccimbaşı'nın Sahâifü'l-Ahbâr'ını da Türkçeye tercüme etmişti.

Nedim'in çağdaşı olan şairlerin içinde Seyyid Vehbi ile Ah-med Neylî, Nahifi, Safâî şiirde üstadhk makamını işgal etmişlerdi. Seyyid Vehbî, Halep Mevleviyetinde bulunmuş, İstanbul'a

SALTANAT VE İHTİŞAM 75

dönünce de vefat etmişti. (1736) Vehbî, çoğu zaman Sâdâbâd sa-fâlarına katılır, ortama uygun şiirler kaleme alırdı. Devrinde, şairlerin reisi olan Seyyid Vehbi, Sultan Üçüncü Ahmed devrinde icra edilen ve Sûr-ı Hümâyûn denilen padişah düğününü tasvir ederek, bir surnâme yazmıştı. Sultan Ahmed Çeşmesi'nin üzerindeki nefis kasideyi tanzim ederek, nâmına edebî bir âbide dikmişti. Seyyid Vehbi, aşk yolunda şiirler de söylemiş, bu sebeple gazellerinde:

Bizden kesilme, sîne-i ağıyarı etme ca; Ey tîg-i yâr, dilde yerin yok mudur senin?

gibi nice hislerle dolu güzellikler meydana koymuştu. Osman-zâde Ahmed Tâib Efendi, Şehzade İbrahim'in doğumu üzerine padişaha, makbule geçen bir tarih takdim etmişti. Sultan Üçüncü Ahmed: "Makbul-i Hümâyûn olmuştur. Asrın melikü's-şu'arası olduğu her yönden ortaya çıkmış ve isteği olmuştur" diye kendisini lütüfla sevindirmişti.

Gerçekten de Lâle devri, birçok şair yetiştirmiş, fakat bu devirde Dürrî Efendi gibi âlimler Râşid ve Sami gibi tarihçiler, Durmuşzâde Ahmet Bey gibi hattatlar da görülmüştü.

İbrahim Paşa, asrında ilimlere ve fenlere büyük bir ilgi göstermiş, fikir hayatının yükselmesi için elinden gelen gayreti göstermişti. Paşa en kaim ve en ciddi eserleri en kısa zamanda tercüme ettirmek için devrin âlimlerinden, şairlerinden ve fazilet sahibi kimselerinden oluşan ilmi komisyonlar teşkil ettirmişti. Bu komisyonlar da şair Nedim, Neylî Ahmed, Seyyid Vehbî, Mirza Efendizâde Mehmed Salim ve-Nahifi gibi devrin en büyük şairleri ve âlimleri de hazır bulunurdu. Böylece Edirne Camii kütüphanesinde tek nüshası bulunan İmam Bedrüddın-i Ay-nî'nin "Ikdu'l- Cuman fi Târîh-i Ehli'z-Zamân"ı âlim ve fâzıl kişilerden meydana gelen otuz kişiye, daha sonra Hondmîr'in "Ha-bîbü's-Siyer"ini sekiz kişiye, beşer onar forma taksim ederek, en kısa zamanda tercüme ettirmişti.*17'1

17 Çelebizade Asım Tarihi, s. 538

76 LALE DEVRİ

İbrahim Paşa ilmi ve cdebiya-.ı koruduğu gibi, matbaacılığın da, ilk defa olmak üzere yurdumuzda faaliyet göstermesine yardım etti. (1728) Buna da sebep, vaktiyle (1719) Fransa'ya elçi olarak giden Yirmi Sekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin oğlu Mek-tûbî-i Sadr-ı Âli hulefasmdan Mehmed Said Efendi olmuştu. Sa-ıd Efendi, o zamanlar babasıyla birlikte Paris'e gitmiş, ilimlerin ve fenlerin, ezcümle

matbaacılığın hangi seviyede bulunduğunu inceden inceye görmüştü. Memleketine döndüğü zaman Der-gâh-ı Ali müteferrikalarından Macar İbrahim Efendi'yi bu sanata vâkıf bulmuş, kendisiyle müşavere ederek istanbul'da bir matbaa açmaya karar vermişti.

Gerçekten de İbrahim Efendi, matbaacılık sanatına tam manasıyla vâkıftı. Macaristanda Kolojvar şehrinde fakir bir aileden dünyaya gelen (1674) İbrahim Müteferrika, memleketinde layıkıyla tahsil görmüştü. Sonra Orta Macar Kralı Tököli Imre'nin Osmanlılarla yaptığı savaşta esir edilmişti (1693). İbrahim Ağa istanbul'a gelerek (1694) İslâmiyeti kabul etmiş, İslâmî ilimleri ve usulleri öğrenerek "Risâle-i İslâmiyye" adıyla bir de eser yazmıştı. (1714) iki yıl sonra Avusturya ile yapılan savaş sırasında Belgrad'a gelen Macarlara tercümanlık etmiş, harbin bitiminden sonra, Rakoçi'nin Tekirdağı'nda ikameti esnasında kendisine katiplikte bulunmuştu. Rakoçi'nin Yeniköy'de ikameti sırasında ise Hazine-i Amire'den maaşını almıştı. Pasarofça Antlaşmasından sonra İbrahim Efendi sadrazamla ilişki kurmuş, o sırada Yirmi Sekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin oğlu Said Efendi'nin delaletiyle matbaa kurmak için harekete geçmişti.

Gerçekten de bu devirde Türkiye'de bir matbaanın açılmasına son derece ihtiyaç vardı: Evvelâ, yazma eserler çok pahalı olduğu gibi, bir çok nefis eserler de peşpeşe gelen yangınlar sırasında mahvoluyordu. Özellikle Kamus ve Gevheri gibi hacimli kitapları medrese talebelerinin elde etmesi imkansızdı. Bu sebepten İbrahim Efendi, "Vesîletü't-Tebâ'a" adındaki eserini İbrahim Paşa'ya takdim etmiş bütün masrafı kendinden ödenmek üzere bir matbaa açılmasını rica etmişti. Fakat dini kitapların basımı

SALTANAT VE İHTİJAM 77

hakkında, Şer'î yönden müsaade olup olmadığını ilan etmek için Şeyhülislâm'a müracaat etmek lüzumu ortaya çıkmıştı.<18>

İbrahim Paşa fetvayı elde ettikten sonra devrin âlimlerinden birkaç zatı musahhah olarak tayin etmiş; İbrahim Müteferri-ka'nın Sultan Selim'de kendi evinde kitap basmasına izin vermişti. Bu matbaada ilk defa olarak, Sultan Üçüncü Murad zamanında Vankulu Mehmet Efendi tarafından Türkçe'ye tercüme edilen "Sıhah-ı Cevheri", kısa zaman sonra da Ferhengi Şu'ûri, Naima Tarihi, Râşid Tarihi, Cihannüma, Takvimü't-Tevârih, Tuhfetü'l-Kibar fî Esfâri'l-Bihar, Gülşen-i Hulefâ, Tarîh-i Timur, Tarih-i Mısır, Tarîh-i Efgâniyân, Tarih-i Bosna, Tarih-i Hindü'l-Garbî, Füyûzât-ı Mıknatîsiyye, Usûlü'l-Hikem gibi eserler basılmıştı. Bu eserlerden Tarîh-i Efgâniyân (Tarih-i Seyyah) Polonyalı jezviüerden ve Rakoçi'nin rakibi Kruzinski tarafından İbrahim Paşa için Türkçe yazılmıştı.

Holderman'm Sarf-ı Türkî'si de bu matbaada basılmış, Fransızca harfler Paris'ten getirilmişti.<19>

İbrahim Paşa bu gayretiyle Osmanlı mülkünde gerçekten faydalı bir uyanış devrinin başlamasını sağlamıştı.

18 "Basma sanatında maharet iddia- eden Zeyd, lügat ve mantık ve hikmet ve . hey'et ve bunların emsali ulûm-u âliyeden te'lif olunan kitapların huruf ve kelima-tının suretlerini bir kalıba nakşedüp evrak üzerine basmağla ol kitapların misillerini tahsil ederim dese, Zeyd'in bu veçhile amel-ı kitabete mübaşeretine şer'an ruhsat var mıdır?

El-cevap: Basma sanatında mahareti olan bir kimesne musahhah kitabın huruf ve kelimatın bir kalıba samihan nakş edüp evrakına basmağıyla zaman-ı kalilde bi-lâ meşakkat nüsh-ı kesire hâsıl olup kesret-i kütüp rahis baha ile temlike bais olur. Bu veçhile faideyi azimeyi müşt Emil olmağla ol kimesneye müsaade olunup bir kaç âlim kimesneler sureti nakş olacak kitabı tashih için tayin buyumlursa gayet müstahsene olan umurdan olur." Tarih-i Âsim, c. 5.

19 İbrahim Mütferrika daha sonra Kumbaracı Ahmed Paşa ile beraber siyasi işlere de karışmış, Birinci Sultan Mahmud zamanında gerçekleştirilen Avusturya savaşından sonra siyasi konuşmalar için memur olmuştu. Vefat ettiği zaman (1745) Kasım Paşa'da İdris-i Muhtefi'nin kabrinin civarına gömülmüştü. Ölüm tarihi mezar taşının üzerinde yazılıdır. Hasb-i hâli ola Nevres mısra-ı târih anın, Basdı İbrahim Efendi sahn-ı Firdevs'e kadem.

78 LALE DEVRİ

Lale devrinde yalnız edebiyat ve matbaacılık terakki etmemişti, inşaata duyulan meraktan dolayı çinicilik de ileri bir seviyeye yükselmişti. Kısaca söylemek gerekirse, çini imalatı Osmanlı mülkünde son derece revaç bulmuştu. Ezcümle Yavuz Sultan Selim Han Çaldıran zaferinden sonra İranlı sanatkârlardan birkaç çini ustasını İznik'e yerleştirmişti. İznik Çinileri en kısa zamanda yurdumuzda ilgi görmeye başlamıştı.

Fakat zaman geçtikçe çini imalâtı da yüz üstü bırakılmış, doğunun nefis çinileri eski binaların duvarlarından başka yerlerde görülmez olmuştu. İbrahim Paşa güzel sanatlara karşı olan sev-: gisini, bu sanatı teşvik etmek suretiyle isbal etmişti. Sadrazam Tekfur Sarayı'nda bir çini fabrikası inşa ettirdiği gibi, binaları yangından korumak için bir de tulumbacı ocağı kurmuş, zabıtlığıne Fransız dönmelerinden Gerçek Davut AgaVı tayin etmişti.

İbrahim Paşa'nın para basma işinde de gayreti görülmüştü, İbrahim Paşa'nın zamanında bütün sarraflar ve para eriticileri Hazine-i Âmire'ye her ay elli beşbin dirhem halis gümüş veriyorlardı. Gümüş dirheminin halk arasında yirmi akçeden yirmi iki akçeye çıkması üzerine de Darphâne-i Âmire'ye gümüş gelmemeye başlamıştı. Bu sebepten Zolata, Para ve Çil akça basıla-mamış, neticede ticari hayat aksamıştı. Bunun üzerine bedesten ve sarraf kethüdalarından bir meclis kurularak gümüşün dirhemi için kanunen yirmi iki akça, yeni kesilen zolatalara doksan akça (otuz para), altın için dört yüz, yeni kuruş için yüz yirmi akça fiyat konulmuştu.

Tebriz'in işgali üzerine orda da bir darphane açılmış, büyük bir faaliyetle Sultanî altınlar basılmıştı. Bu altınların her biri yirmi dört ayar halis altındı. Her yüz adedi, yüz on dirhem olacak, her

birinin değeri dört yüz akçeden ibaret bulunacaktı. Bu altınlardan birkaç tanesi tedavül ede ede İstanbul'a kadar gelmiş, sonunda Sadrazam İbrahim Paşa'nın eline geçmişti. İbrahim Paşa altınların kenarlarının düzgün ve zincirlerini ', muntazam olmadığına farkına varmış, intizama olan dikkatini burada da göstermek suretiyle Islan'.-ul'dan Tebriz'e örnek altınlar göndermiş-

SALTANAT VE İHTİŞAM 79

ti.^Bu devirde Osmanlılarda hekimlik iptidaî bir halde bulunuyordu. Bununla beraber, bazı hastalıkların tedavisi, başka memleketlerle kıyaslanmayacak kadar ileri bir seviyedeydi. Ezcümle çiçek hastalığının aşısı oldukça pratik bir şekilde uygulanıyordu. Aşı yöntemi Türkiye'de keşfedildiği için, çiçek hastalığından kimsenin korkusu yoktu. Birçok kadın vardı ki, sanatları aşıcılıktı. Aşı için en uygun zaman, sıcakların sonu, yani son baharın başlangıcı idi. Bu mevsimde çiçek hastalığına yakalananlar olup olmadığını her aile birbirine sorar, birkaç aile toplanır, toplamı onbeş, onaltı kişiyi bulunca aşıcı kadınlardan birisi davet edilirdi. Kadim önce bir ceviz kabuğu dolusu en iyi bir aşı getirir, hangi damara aşılacağını sorar, aldığı cevaba göre büyük bir iğne ile istenilen damarı çizer, oraya tırmık gibi bir işaret yaptıktan sonra, iğnenin ucu ne kadar alırsa o kadar aşı kor, sonra aşığı bağlar, üzerine bir ceviz kabuğu yapıştırırdı. Daha sonra diğer beş altı damara da aynı işlemi yapardı.

Rumlar, genellikle biri alınlarına, biri her iki kollarına, biri de göğüslerine olmak üzere haç şeklinde aşılınmayı uğur sayarlardı. Fakat bu yaraların izleri kaybolmadığı için bu yöntem fena bir tesir hasıl ederdi. Bu sebepten en çok kollar ve bacaklar gibi, vücudun kapalı kısmındaki damarlarından aşılınırlardı. Aşılınan çocuklar, bir haftaya kadar iyi olup oynamaya başlarlar, sonra biraz sıtmaya tutulurlar, o zaman iki, nadiren üç gün yatakta kalırlardı. Bu sırada yüzlerinde yirmi otuz kadar çiçek çıkar, hiç bir eser bırakmazdı. Sekiz gün sonra, sanki hiç hasta olmamış gibi gezmeye başlarlardı. Her yıl, binlerce çocuğa bu şekilde aşı yapılırdı. Bundan dolayı çiçek hastalığını herkes bir eğlence kabul ederdi. Hastalık esnasında yaralar bütün cerahati loplar, çiçek hastalığının zehirini çeker, şiddetle yayılmasına engel olurdu. Aşıdan dolayı, hemen hiç kimsenin öldüğü görülmezdi^2!! İbrahim Paşa, ülkede tabiplerin mesleklerinde uzman

20 Tarîh-i Çelebizâde, s. 338

21 Madam Montagu: Şark Mektupları, s. 224

80 LALE DEVRİ

olarak yetiştirilmelerinde de gerekli gayreti göstermişti. Ehliyetsiz hekimlere işten el çektirirdi. Bu konuyla ilgili olarak aldığı Hatt-ı Hümâyûn'u hekimbaşına tebliğ ettirmekten de geri durmazdı, İbrahim Paşa'nın buna önem vermesinin bir sebebi vardı. Çünkü, Sultan Üçüncü Ahmed de, kızı Fatma Sultan da hastalıktan epey çekmişlerdi.

Devlet İdaresi

I BRAHİM PAŞA memleketin fikrî terbiyesine hizmet edecek çalışmalardan da geri durmamıştı. Sadrazam'm bu gayretini Sultan Üçüncü Ahmed de teşvik etmişti. Padişah ile veziri sayesinde başkent her köşesinde imar eserleri kendini göstermeye başlamıştı. Bir taraftan yalılar, köşkler ve bahçeler yapılıyor, diğer taraftan mektepler ve kütüphaneler inşa ediliyordu. Saray-ı Hümâyûn dahilindeki kütüphane de bu sırada yapılmıştı. Kütüphaneye dört binden fazla kitap konmuş, iç süslemesine büyük özen gösterilmişti. Kütüphanenin tavanına sanat değeri yüksek bir kandil ile bir fanus asılmıştı. Kitapların bütün ciltleri Osmanlı sanatına örnek olacak bir zarafette işlenmişti. Lâle devrinin sanat inceliği ve temizliği, yaldızlı ciltlerin nakışlarında ve çiçeklerinde de kendini göstermişti.

İbrahim Paşa, herkesin yararlanabileceği kütüphaneler ve mektepler inşa ettirdiği gibi, şehrin dışarıya karşı intizamını sağlamaya da gayret ediyordu. Ezcümle sarayın etrafındaki surlar 227.748 kuruş sarfetmek suretiyle Yedikule'den Eğrikapı'ya kadar tamamen tamir olunuyor, Beşiktaş'tan Kabataş'a rıhtımlar inşa ediliyordu. Beşiktaş Sarayı ile Dolmabahçe arasındaki Arap iskelesine gelen Fındıklı ahalisine Dolmabahçe içinden yol veriliyordu.

82 LALE DEVRİ

DEVLET İDARESİ 83

İbrahim Paşa, şehrin tanzimine, sık sık meydana gelen yangınlarda yayılmaya engel olmak için ahşap kısımların inşa edilmemesine dikkat ettiği gibi ara sıra çarşıları dolaşıyor, eksik ekmekle karşılaşır karşılaşmaz derhal istanbul kadısını görevden alıyordu. Bu devirde ekmek terazi ile tartılıp satılıyordu.

İbrahim Paşa, istanbul'da çok fazla sari edilen kahve ticaretini de disiplin altına almaya gayret etmişti. İstanbul'a gelen kahve Yemen'den Cidde ve Mısır yoluyla ulaştırılırdı. Bir süre sonra, Mısır'dan Avrupa'ya kahve ihracatı yasaklanmıştı. O zaman Avrupalılar Yemen'e gemiler sevk ederek kahveyi yerinden yüksek fiyata satın almışlar, Mısır'a kahve ihracına mâni olmuşlardı, İbrahim, bunun önünü almak için Yemen İmamı'na Dergâh-ı Âli çavuşlarıyla Name-i Hümâyûn göndermiş, Avrupalılara kahve satılmasını engellemeyi başarmıştı.'22'

İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı zamanında Fransa ile olan ticari münasebetler hayli ilerlemişti. Fransa'nın yalnız Langedok şehrinde imal edilen Geniş Londra, Mahut Londra, Birinci Londra ve Adî Londra denilen kumaşları yurdumuzda çok tutuluyordu. Langedok'tan her yıl istanbul ve doğu ülkelerinin iskelelerine beş bin balyadan fazla kumaş gönderiliyordu. Sonra Li-yon'un sırmalı kumaşları, Marsilya'nın boyalı kumaşları, tıbbi ecza ve zinet eşyası da gönderiliyordu. Bu ithalat on beş milyon lirayı bulurdu.

Osmanlı ülkesinden Fransa'ya hububat, pamuk ipliği, kahve ve Fransa sanayiine ait iptidaî maddeler gönderilirdi. Ezcümle Mora, Selanik

ve Golos'tan buğday; Mısır'dan pirinç, bakla, kahve, sinameki, safran ve kösele; izmir, Selanik ve Akka'dan pamuk ve yün; Sayda'dan pamuk ipliği, Trablus-ı Şam, Kıbrıs, izmir, Mora ve Halep'ten ipek ile hindistan cevizi sevk edilirdi. Fransa tebaası Doğu'da on yıldan fazla oturamazdı. Ticaret erbabı kimseler, genellikle elçileri vasıtasıyla işlerini gördürürlerdi. Her yıl Fransa ile Osmanlı Devleti arasında beş yüz ticaret gemisi gelir giderdi.

22 Tarih-i Râşid, c. 5, s. 144

ibrahim Paşa zamanında Marki dö Bonnak saray ile sıkı bir ilişki kurmuş, Kamame Kilisesi kubbesinin tamirini başarmıştı, ibrahim Paşa, Fransa ile iyi ilişkilerin kurulması için müsaade etmiş, hatta Rumlar ve Ermeniler hakkında da müsamahalı davranmıştı. Kamame Kilisesi hakkındaki müsaadelerinden sonra, Fransa ile münasebette bulunmak için yirmi sekiz Celebi Mehmet Efendi'yi elçi olarak Fransa'ya göndermişti.

Bu devirde Türkiye'de en zengin tacirler Museviler idi. Yahudilerin nüfuzu çok büyüktü. Osmanlılar son derece ilgisiz oldukları ve sanayiden nefret ettikleri için bütün ticaret Yahudilerin elindeydi. Her paşanın maiyetinde mutlaka bir Musevi bulunur, bütün işlerini o düzene kordu. Paşanın memur olduğu vilayetlerde piyasayı teftiş etmek, hediyeleri almak, ithalat ve ihracat mallarını tetkik etmek hep onun elindeydi. Tabipler, vekilharçlar, tercümanlar hep Yahudilerden seçilirdi. Ticaretle ilgili herşey onların elinden geçiyordu.

Nevşehirli İbrahim Paşa, sanat ve edebiyata, içtimaî hayatın ıslâhına da oldukça önem vermişti. Fakat yüzyıllardan beri memlekette hükümrân olan içtimaî hastalığı, cehalet ve taassup hislerini temizlemeye, hatta bir dereceye kadar hafifletmeye bile muktedir olamamıştı. Gerçi bütün şehir, zarif bahçelerle, göz okşayıcı köşklerle tezyin edilmişti. Fakat kafalarda, onların devamını sağlayacak değişiklikler meydana getirilememişti.

ibrahim Paşa, her türlü gayretine rağmen, memlekette medeniyet fikrinin yerleşmesini başaramamıştı. Bütün terakki ve tekâmül geçici ve gösterişten ibaretti. Lâle bahçelerinin göz kamaştırıcı güzellikleri arasında her zaman isyan etmeye, her dakika kaynayıp taşmaya hazır bir isyan ve cehalet kütlesi yine yaşamaya devam ediyordu.

ibrahim Paşa bu kütleyi ıslâh etmekten çok şahsi zevkini tatmin etmiş, devrin zevk erbabı bir ricaline:

Şivesi, nazı, edan, handesi pek bîbedel, Gerdeni püskürme benli, gözleri gayet güzel;

84 LALE DEVRİ

Sırma kâkül, sim gerden, zülf tel tel, ince bel, Gül yanaklı, gülgülü kerrakeli, mor hareli

dilberler elinden badeler nûş ettirerek tatlı ve ahenkli bir hayat geçirtmişti. Gerçi yabancı memleketlerden gelen elçilere devlet şerefının gereği büyük bir tantana ve ihtişam ile gösterilmiş, sarayın olanca süsü ve zineti ayaklar altına döşenmişti. Fakat memleketin geleceğini kuvvetlendirecek siyasi ve sağlam bir tedbir alınamamıştı. On üç yıldan fazla bir zamandan beri devlet idaresiyle meşgul olan Damat İbrahim Paşa, mevkiini bile muhafaza edecek metaneti gösterememişti. Öyle ki birkaç yıl sonra ortaya çıkan Patrona Halil isyanı, üç kahveci ile birkaç manavın isyanı Osmanlı tahtını sarsmış, Sultan Üçüncü Ah-med'in muhteşem vezirini, altına ve zinete boşulmuş olan erkânını kanlar içinde yere sermişti.

Zevkin Sonu

İBRAHİM PAŞA'nın, sonuçta Sultan Üçüncü Ahmed'in düşüşünü hazırlayan 1730 isyanı, Orta Asya'da zuhur eden siyasi değişikliklerin neticesiydi. Sultan Üçüncü Ahmed ile veziri Sâdâ-bâd'da vakit geçirirlerken, Büyük Petro fabrikalarda çalışarak, amelelik yaparak Rus milletini kurtarmış, milletine Asya'da yeni servetler tedarik etmenin çarelerini göstermişti. Gerçi İstanbul'un şuh meşrep şairleri:

Ahâlî izz ü devletde, re'âya emn ü râhatde Hüner erbabı rifatde,
cihan yekpare nûrânı

namesiyle zevk alarak renk renk lâlelere bakmaktan her tarafı şafak renginde görüyorlardı. Fakat işin gerçeği bunun tamamen aksiydi. Şairlerin gördükleri parlaklık, İstanbul'un saraylarında ve mesirelerinde, hanımlarının çapkın ve baştan çıkarıcı bakışlarındaydı. Vilayetler sefil ve perişan, halk ekmek parasına muhtaç, müstebit valilerin zulmü altında inliyordu. İran sınırı sürekli bir çarpışma içinde bulunuyordu. Büyük Petro durmadan İran'ı istilâ ediyor, İran saltanatının darmadağın enkazı üzerinde kuvvet gösterisinde bulunmanın yollarını arıyordu.

Rusya'nın bu istilâ hareketine İran'da ortaya çıkan ihtilâl sebep olmuştu. Safevî Hanedânı'ndan Şah Hüseyin, Afgan Emîri Mîr Mahmud'a saltanatı terk etmişti. Bunun üzerine Afganlılar

86 LALE DEVRİ

ZEVKİN SONU 87

İran'ı istilâ ederek İsfahan'ı yağma etmişler, Safevi hanedanından Tahmasb'ı firar etmek zorunda bırakmışlardı. Bir süre sonra Mir Mahmud'un biraderzâdesi Eşref, bütün akraba ve yakınlarını kılıçtan geçirerek devlet idaresini elde etmişti. Büyük Petro, bu ihtilâlden istifade ederek Kafkas dağlarıyla Hazar Denizi arasındaki araziden İran'a girmişti. Daha sonra seri bir yürüyüşle Hazar Denizinin Batı sahillerini tamamen işgal etmişti. Büyük Petro'nun bu istilâdan maksadı çok açıktı:

Petro, bütün askerlerine söylediği nutukta, karşılıklarına çıkan yalçın kayaların gerisinde aydınlık ve harika şehirler bulunduğunu anlatıyor, Hindistan'a ancak İran'dan geçilebileceğini dile

getiriyordu. Petro'nun amacı, İran'dan Hindistan'a yol açmak, Asya'nın bu zengin yarımadasından Rus milletini faydalandırmaktı. Petro, Avrupa hükümetlerini yüzyıllardan beri işgal eden, Venedik'in, Felemenk'in ve İngiltere'nin bir biri ardına zengin olma emellerini gerçekleştiren Uzak Şark ticaretini Rusya'ya döndürmek istiyor, maiyetindeki askerlere: "İşte bizim Hindistan yolumuz... Bu yolu kimse bizden alamaz!" diyordu²³) Büyük Petro'nun bu hareketi, o civarda yaşayan Müslüman ahaliyi, İran'ın yardımından ümitsiz bırakmış, hemen hepsi de İstanbul'a, İslâm halifesine müracaat etmişti. Sultan Üçüncü Ahmed, bu müracaat üzerine İranlıları savunmaya meyletmişti. Fakat Damat İbrahim Paşa, öteden beri takip ettiği barışçı siyasetten ayrılmayarak, İran'ın savaşız paylaşılmasını Sultan Üçüncü Ah-med'in halet-i fikriyesine daha uygun görmüştü.

İbrahim Paşa, İran'ın Büyük Petro ile beraber paylaşılmasını İstanbul'da çeşitli konferanslarda müzakere ettirmişti. Bu müzakereler, Defter Emini Hacı Mustafa Efendi ile Reisülküttap Meh-med Efendi, Rusya kapı kethüdası Nepluyef arasında uzun uza-dıya icra edilmişti.⁴¹ İbrahim Paşa'nın maksadı İran yüzünden Büyük Pelro ile savaşmamaktı. Çünkü Osmanlı ordusunun durumuna tam anlamıyla vakıf olduğu gibi, Çar'm mükemmel bu-

23 Valizevski, Büyük Petro, s. 37

24 Çelebizâde Âsim, 128,/Marki do Bonnak'ın Sefâretnâmesi, s. 201-212

lunduğunu da biliyordu. Dolayısıyla on iki bin kişilik bir Ni-zam-ı Cedit askeri teşkil etmek, onları Arnavutlarla Boşnaklar-dan oluşturmak istiyordu. "Şayet bu maksada muvaffak olur ve yeniçeriler tarafından direnme görmezse o zaman kendi askerleri daha mükemmel olur, İbrahim Paşa da İran seferinden dönüştü olanca gayretiyle Hıristiyanlar üzerine atılabilirdi."us;

Fakat İbrahim Paşa çok zor durumdaydı: Halk, Rusların, sünnilerin oturduğu topraklara tecavüz ettiği çekemediğinden savaşa taraftar bulunuyor, Sultan Üçüncü Ahmed ise para sarfet-memek için kesinlikle savaşı arzu etmiyordu. Bu sebepten İbrahim Paşa, bu iki zıt cereyanı birleştirmek zorunda bulunuyordu. İbrahim Paşa, bu zor görevi yerine getirmek ve İran'a sefer açmamak için olağanüstü bir meclis toplamıştı. Bu mecliste bütün devlet erkânı, "Şeyhülislâm, vezirler, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri, ulema, İstanbul, Mekke ve Medine kadılıkları ile isim yapmış, emeline erişmiş hürmete layık mevâli, ocakların ağalan, zahitlerin ileri gelenleri ve bütün devlet memurlarının büyükleri, saltanat tahtının erkânı sadrazam sarayına davet edilmişti. (2rt

Meclis toplandıktan sonra İbrahim Paşa Fransız elçisi do Bonnak'a Divan tercümanını göndermiş, Rusya ve İran hakkındaki fikrini sormuştu. İbrahim Paşa'nın bundan maksadı büyük bir kısmı savaşı taraftan olan meclis erkânım, en çok dost bildikleri Fransız elçisinin lisanından siyasi vaziyetin tehlikelerine vâkıf etmek, böylece barış ortamını sağlamaktı. Barışın imzalanmasında Fransa'nın da alâkası vardı: Çünkü Osmanlı Devleti İran ve Rusya ile

savaşmayacak olursa, kuvvetlerini muhafaza edecekler, bu kuvvetler Avusturya'ya karşı daima tehdit görevim görecekti. İbrahim Paşa da kendine göre başka bir menfaat düşünüyordu. O da Fransa ve Rusya ile beraber üçlü bir ittifak oluşturulması fikrindeydi. Bu amacını gerçekleştirdiği takdirde Avusturya'dan artık korkusu kalmayacaktı. Binaenaleyh o gün

25 Marki do Bonnak'ın Fransa Hariciye Nazırı'na mektubu, 13 İkına Kânun (ocak) 1724

26 Çelebizâde Âsim, s. 145.

88 LALE DEVRİ

Divan tercümanı gelir gelmez İbrahim Paşa bütün meclis erkânını göstermiş:

- Fransız elçisi ne söylediye aynen anlat. Herkes bilir ki, bu zat bizim büyük bir dostumuzdur. Bize iyi nasihatlerde bulunacağından hepimiz eminiz, demişti.

Bunun üzerine tercüman elçinin sözlerini, yani Devlet-i Ali-ye'nin bu kanuna hazımlı davranmasının ve ihtiyatlı hareket etmesinin gerektiğini, Çar ile bozuşmanın münasip olmayacağını söylemiş, İbrahim Paşa da meciistekilere ne fikirde olduklarını sormuştu. O zaman herkes, hiç tereddüt etmeden barış fikrini tercih etmişti. O gün Meclis dağılmış, İbrahim Paşa devlet erkanından bazılarıyla konağına dönmüştü. Sultan Üçüncü Ahmed orada İbrahim Paşa'yı bekliyordu. Barışa karar verilmesi onu da son derece sevindirmişti. Hatta bu sevincini göstermek için:

- Ben de sizinle aynı fikirdeyim. Çar ile yapılan anlaşmayı, ciddi bir sebep olmadan, hiç bir şekilde bozma taraftarı değilim, demişti.

İbrahim Paşa barışın imzalanmasını başardıktan sonra ertesi gün Fransız elçisiyle Rus kapı kethüdasını davet etmiş, paylaşma konusunu gündeme getirerek harita üzerinde sınırlar belirlenmişti. Alman kararlara göre, Hazar Denizi'nin batı sahili ile Derbent havalisi Çar'a, Kafkasya'nın orta kısımlarıyla, Tiflis ve Revan Üçüncü Ahmed'e terk edilmişti. Geri kalan kısımlar da Afgan Emiri'ne bırakılmıştı.

Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan bu barışa "ebedi sulh" adı verilmişti. Fakat bu anlaşma ancak iki yıl yürürlükte kalabilmişti.

O gün İbrahim Paşa başarısından dolayı son derece memnun, fevkalade neşeliydi. Barışın güzelliklerinden bahsediyor, Fransız elçisine şunları söylüyordu:

- Ebedi sulh, sırf benim eserimdir. Buna da öyle basit fikirlerle teşebbüs etmedim. Maksadım Osmanlı Devleti ile Moskof-lar arasında - Fransa ile olduğu gibi- bir ittifak meydana getirmek, böylece gerçekleşecek üçlü bir pakı ile dünyayı titretmek-

tir. Bu projeye o kadar âşık, sulh ve sükuna o derece bağlıyım ki, şayet birisi, bu barış ortamını ihlâl edecek olursa, göğsüne hançerimi saplamakta tereddüt etmeyeceğim.

İbrahim Paşa bu maksada nail olduğunu isbat etmek için Şeyhülislâmın fetvasını gösteriyor, sonra Rusya kapı kethüdasına hitap ederek:

- Görüyorsunuz ya, diyordu. İlişkilerin kopmaması için ne kadar çalışıyoruz. Size bunun yeni bir delilini daha göstereyim. Şah Hüseyin bizim de, sizin de dostunuzdu. Bu münasebetle kendisini bir baba farz edelim. Şah Hüseyin vefat etmiş, üç de evlât bırakmış: Devletimiz, Çar, Şah Tahmasab... Şimdi mirasım bunların arasında taksim etmek gerekiyor. Dostumuz Fransız elçisi de bize taksimcilik görevini veriyor. Sonra, gülererek ilave ediyordu: - Taksim etsin, fakat öşür almasın!

İbrahim Paşa, bu sözleri fevkalade bir asaletle, mertçe ve samimi bir eda ile söylüyordu.(27) O gün toplantı dört saat sürmüş, ikisi sadrazamın sözleriyle geçmişti.

İbrahim Paşa, bu başarıdan sonra Fransız elçisiyle Rus kapı kethüdasının şerefine Beşiktaş'taki sarayında bir ziyafet vermiş, bu ziyafette ikinci Mustafa'nın damadı Çerkeş Osman Paşa ile kendi damadı Kaymak Mustafa Paşa, oğlu Mahmud Paşa ve daha bir takım zevat hazır bulunmuştu. Yemekten sonra herkes çıkmış, İbrahim Paşa elçiyle yalnız başına kaldığı zaman Rusya kapı kethüdasına:

- Görüyorsunuz ya, barışın devam etmesi için ne kadar açık ve samimi hareket ediyorum. Şayet Çar, bu iyi niyetime karşılık vermezse, o zaman da yine aynı samimiyetle savaşa devam edeceğim. Çar'ın durumunu onun zannettiğinden daha fazlasıyla biliyoruz. Hatta komşularının hakkındaki düşüncelerinden bile haberimiz var, demişti.

27 Marki de Bonnack'ın Fransa Hariciye Nazırına Mektubu, 22 ikinci Kânun 1724.

90 LALE DEVRİ

Bunun üzerine Rusya kapı kethüdası. Çar'ın İsveç'le dost olduğunu söylemek istemiş, fakat Fransız elçimi dö Bonnack derhal sözünü keserek:

- Bana kalırsa Rusların sadrazam hazretleri kadar sağlam dostları olamaz. Çar, bu iyi niyetten emin olarak, komşularının kıskanmalarına rağmen İran'da istediğini yapabilir. Fakat Babıâli'yi ihmal edecek olursa, o zaman herkes bilir ki sadrazam hazretleri şimdiye kadar Devlet-i Aliyye vezirlerinden hiçbirine nasip olmayan vasıtalarla hareket edebilir, demişti.

İbrahim Paşa, Ruslarla ebedi sulh imzalamış,^*1 bir hafta sonra da parlak bir kabul resmi icra edilerek, altı madde ve bir hatime üzerine tertip edilen barışnameler teati edilmişti. Fransız elçisi

ile Rusya kapı kethüdasına samur kürkleri ihsan olunduğu gibi, Büyük Petro tarafından da teşekkür edilmişti. Hatta Fransız elçisi daha ileri giderek, bu hizmetinin mükâfatı olmak üzere, Ege Denizi adalarında konsolosluklardan açarak, Sakız Ada-sı'ndaki Kapusenler aleyhinde verilen hükümleri iptal ettirmişti. Fakat Rusya ile Fransa arasında Türkiye hakkında mevcut fikir ayrılığından dolayı bu barış anlaşmasının ömrü çok fazla olmamıştı.

İstanbul'da bu taksim yapıldığı sırada İran'da bir hayat eseri kendini göstermişti. Bu sırada İran, fedakâr bir kurtarıcıya sahip olmuştu: Âdi bir kervancının oğlu iken eşkiya reisliği yapan Nadir, bu sırada büyük bir ordu ile Horasan dağlarından inmişti.

Nadir, birçok orduları sevk ve idare edecek meziyetlere sahipti. Mahareti, hilekârlığı, zulmü, şöhret hırsı, kadere boyun eğmesi, o sırada İran'ı kurtaracak bir kurtarıcı için en önemli özelliklerden sayılabilirdi.

Nadir, önce tacından ve tahtından ayrı düşen Tahmasb'ı himaye etmiş, kendisine Tahmasb-Kulu Han unvanını vermişti. Sonra Salevîlere sadık İranlıları maiyetine alarak İsfahan'a yürümüştü. Eşref Hanı kaçmak zorunda bırakmıştı. Şehri, kan ve

28 18 Temmuz 1 724, Rebiulâhir 1 137/Tarih-i Celebizâde Âsim , s. 1 58-169

ZEVKİN SONU 91

ateş içinde boğmuştu. Artık o tarihten itibaren İsfahan'da zahiren Tahmasb Han, fakat gerçekte Tahmasb-Kulu Han hüküm sürüyordu.

Nadir, Afganlıları kılıçtan geçirdikten sonra, karşısına Ruslarla Türkler çıkmıştı. Fakat her iki devlete birden saldırmayı uygun görmemişti. Önce Ruslarla anlaşmış, işgal ettiği yerleri bırakmıştı. Büyük Petro, esasen Türkiye'ye karşı gaddarca bir siyaset takip ettiği için, İbrahim Paşa ile yaptığı anlaşma hükümlerine hiç önem vermiyordu. Bu anlaşmadan iki yıl sonra, Avusturya ile Türkiye'ye karşı gizli bir ittifak imzalamıştı. Ondan sonra Türklere müracaat ederek Babıâli'nin istilâsı altında bulunan yerleri istemiş, İstanbul'a elçi göndermişti. Hatta cevap beklemeden Tebriz'i basmış, bütün kuvvetiyle Türkleri kana boğmuştu. İstanbul'da bütün bu felâketler haber alınmıştı. Bir süre sonra İranlıların Tebriz'deki zulümleri de öğrenilince, İran'a savaş açma lüzumu ortaya çıkmıştı. Sultan Üçüncü Ahmed, savaşa girmeyi kesinlikle istemiyordu. Fakat İbrahim Paşa, Osmanlılara yapılan bu saldırının, içeride isyanların doğmasına sebep olacağını anlamıştı. Hiç olmazsa halkı sakinleştirmek ve yatıştırmak için aldatıcı bir seferberlik hazırlığına gerek duymuştu. İbrahim Paşa'nın maksadı, işi barış yoluyla bitirmektir. Paşa'nın tedbiri olarak, Padişah Üsküdar'a geçecek, ordugah kurulacak, bir taraftan da barış görüşmelerinde bulunularak İran meselesi yatış-tırılacaktır.

Sultan Üçüncü Ahmed, sadrazamının bu teklifini istemeyerek kabul etmiş, Ağustosun ilk günlerine doğru parlak bir alay ile Üsküdar'a geçmişti. Sultan Üçüncü Ahmed'in bu hareketi çok muhteşem ve çok aldatıcı idi. Padişah saltanat kadırgasıyla Boğaz'a doğru açılmış, bütün donanmanın Üsküdar sahilini dolaştığı görülmüştü. Bu geçit resmi tam dört saat sürmüş, Üsküdar'da ahaliyi kandırmak için her türlü tedbire başvurulmuştu.

Padişahın önünden tuğlar çekiliyor. Üçüncü Ahmed, uzun sorguçlu peyklerin süsleri ve bezekleri ortasında, at üstünde ilerliyordu. Arkada sarayın ileri gelen erkânı, padişahın değerli

92 LALE DEVRİ

taşlarla süslü kılıcını, yedek sarığını, abdest ibriğini taşıyordu. Halkın savaş ilan edildiğine inanması için her türlü yola başvuruluyordu. Uzaktan, padişahın yedekte sevk edilen beygirinin üzerinde mızraklar ve kalkanlar görülüyordu. Sarayın ince ve kadınlaşmış erkânı, süslü ve hiçbir işe yaramayan kıymetli bir takım silahlarla halkın, önünden geçiyorlardı. O gün Ak Ağalar ve Harem Ağalan da zırhlar ve miğferler giymişlerdi. Bunlar da davullarla, zurnalarla geçiyorlardı. Daha sonra şeyhülislâmın, ulema ve devlet erkânının, iç oğlanlarının silahlarla geçtikleri görülüyordu. Alaya en çok revnak veren, iç oğlanlarıydı. Hemen bütün oğlanlar, zırhların üstüne ipekli sargılar sarmışlar; omuzlarına altınlar, sedefler ve incilerle süslü silahlar almışlar, kadifeli ve sırmalı okdanlıklarma yaldızlı oklar doldurmuşlardı. Alay bütün parlaklığıyla, olanca debdebesiyle Üsküdar'dan geçmiş, fakat Kadıköy'e geldiği zaman birdenbire dağılmıştı. O zaman devlet erkânı, civardaki saraylara, bazıları da Boğaziçi'ndeki yalılarına gitmişlerdi. Askerin bir bölümü şehre gönderilmiş, bir bölümü de ordugâhın muhafaza edilmesi için bırakılmıştı. Daha doğrusu, bütün bu alay, halkı aldatmak için bir tiyatro sahnesi olarak ortaya çıkmıştı.

Üsküdar alayının üzerinden birkaç hafta geçmişti, İbrahim Paşa, mütemadiyen müzakerelerle meşgul oluyor, Babiâli'nin kurnazlığı, herkesin dikkatini çekmeye başlıyordu. Ordugâhtan, İran sınırından gelen yeniçerilerin düşmandan gördükleri zulümler hakkındaki rivayetleri, halkın taassubunu galeyana getiriyordu. Yeniçerilerin bir çoğu esasen hazar vaktinde esnaflık yaptıkları için sözlerini halk arasında pek çabuk yayıyorlardı. Şehirde yavaş yavaş bir kaynama hissi belirmişti. Devlet adamlarının Üsküdar'da bulunmaları, isyana hazırlananların cür'elini bir kat daha artırıyor.

Patrona İsyanı

GERÇEKTEN DE başkentte, devlet erkânı, hatta Sultan Üçüncü Ahmed aleyhinde alttan alta bir kaynaşma kendini göstermeye başlamıştı. Fakat bu kaynaşmanın sebebi, yalnız devlet adamlarının zevk ve sefaya olan düşkünlüğü değildi. Türkiye'de içtimaî hayat hemen hemen hiçbir ilerleme göstermemişti. Bütün halk bir padişahın nüfuzuna ve istibdadına, keyfine ve heveslerine tabi gibi yaşıyordu. Memleketin birçok yerinde medreseler açılmıştı. Fakat bunlardan sırf hoca yetişmiş, onların da bir kısım anlayıştan yoksun olanları, halk

arasına taassup tohumları saçmaktan başka bir şeye hizmet etmemişlerdi.

Mesela, teşrifatçının küçük bir hatasıyla Hırka-i Saâdet'e davet edilmeyen Ayasofya Kürsü Şeyhi'nin hemen ertesi gün devlet aleyhinde fikirler ileri sürdüğü, halka dinî hükümleri telkin etmek için vicdanından çok menfaat duygusunu rehber kabul ettiği görülmüştü. Halkın birinci tabakasını hoca sınıfı teşkil ediyordu. Bu sınıf manevi silahlarla, yeniçeriler de maddî silahlarıyla halk kütlesi, hatta saray erkânı üzerinde nüfuz icra etmişlerdi. Çoğu zaman ayak takımının himayesinde, isyanlar sonunda, yüksek mevki işgal edenler, bir şahsî görüşleriyle en sağlam müesseseleri yıkacak tesirler meydana getiriyorlardı. Gerçek manada âlim olan hocalardan ilim ve sanat dünyası büyük istifadeler görmüştü. Hatta bütün şairler, tarihçiler ve edebiyatçılar

94 LALE DEVRİ

hocalardan yetişmişti. Bunun g:bi, halk genellikle tahsilden mahrum olduğundan hocalara aer tarafta büyük bir saygı ve hürmet gösteriliyordu. Halkın ilme ve dine beslediği hürmet, duygusu, bu sınıfa karşı kalplerinde daima büyük bir bağlılık meydana getirmişti. Fakat bu his, bir çok defalar dini tesirleri, şahsi menfaatlere alet edenler tarafından, bir ihtilâle sebep olmak üzere kullanılmıştır.

Halkın diğer bir kısmını ise esnaf ve aşağı tabaka oluşturuyordu. Bu sınıfta, temiz yüreklilikten çok taassup ve cehalet olanca şiddetiyle hüküm sürüyordu. Ekserisi büyük tımar sahiplerinin yanında çalışan, yeniçerilik, esnafçılık ve rençberlik yapan halk, tahsilden refah ve medeniyetten mahrum yaşıyordu. Bunların biricik hizmetleri, harp ve darptan, sefer zamanında yağmacılıktan ibaretti. Doğudan İran, güneyden Arabistan, kuzeyden Tuna ve Rusya'ya, hatta Macaristan içlerine kadar yayılan bu insan kütlesi, Sarayburnu'nu süsleyen kubbelerin ve revakla-rın altında zevk ve sefa ile meşgul, beş-on kişinin eseri idi.

Avrupa'da toplum hayatı hakkında kanunlar çıkarıldığı sırada, bütün bu halk kütlesi, insanlık haklarından mahrum, müstebit bir paşanın veya yeniçeri ağasının keyfine tâbi, kahrolmuş ve perişan bir ömür geçiriyor, bu esaret hayatına karşı hiç kimsenin şikâyet ettiği görülmüyordu. Yüzyıllardan beri ülkede hüküm süren istibdat, halkın fikirlerinin ve beyninin üzerinde uyusturucu bir tesir meydana getirmişti. Halkın bu elinde olmayan alışkanlık haline gelen baş eğmesine karşı, dünya ahvalinden haberi olan devlet adamlarının görevi, yıllardan beri Avusturya hücumları karşısında ezilen vatani kurtarmak, memleketin geleceğini sağlama alacak bir kuvvet meydana getirerek, keyif ve istibdada boyun eğmemişti. Oysa, devlet adamlarının bir çokları bu noktayı anlayamıyor, içinde bulunulan durumun korunmasını, geleceğin garanti altına alınmasına tercih ediyordu.

ibrahim Paşa gerçekten on üç yıla yakın bir süre içinde memleketin fikri yönden gelişmesine hizmet etmişti. Fakat yüzyıllardan beri çürüyen muhiti, tam anlamıyla düzeltmeyi başara-

mamıştı. İbrahim Paşa, bu sırada 64 yaşındaydı. (1668-1730) Paşa'nın hatalarına karşılık, pek çok iyilikleri de görülmüştü. Evvela saray ile devlet adamları arasında denge kurarak, on üç yıl işleri idare etmiş, hatta nisbeten zulmedilmesine mani olmuştu. Valilerin zulümlerine mümkün olduğu kadar engel olmaya çalışmıştı. Anadolu'yu eşkiyadan temizlemiş, yalancı şahitlerin şahitliğini yasaklamış, kadınlıkları layık olanlara verdir-mişti. Son İran hadiseleri sırasında Bağdat valisine gönderdiği mektupta, hükümet idaresi ve harp usulü hakkında çok önemli ve akıllıca nasihatler vermişti. Aynı zamanda mevkiini korumak için padişahın arzusunu yerine getirmekten, temayüllerine uygun hareket etmekten de geri durmamıştı. Sultan Üçüncü Ah-med, lâleleri ve sümbülleri arasında kadınlarla dantela örmek, dikiş dikmek, Çırağan safalarında bulunmakla meşgulken İbrahim Paşa kadın nüfuzuna engel olmuş, devlet idaresini tek başına yürütmüştü. Daha doğrusu, Sultan Üçüncü Ahmed saltanat sürmüş, İbrahim Paşa ise devleti idare etmişti.

İbrahim Paşa zamanında Kösem ve Turhan Sultanlar devrinde olduğu gibi, sultanların devlet idaresine karıştıkları görülmemiş, yalnız Fatma Sultan²⁹ bir defa Fransız elçisi Milnöv'un şikayetlerini dinlemişti. Fransızlara bir iyilikte bulunmak istemişti: 1729 yılında Milo konsolosu, korkunç bir gemi kazasından sonra, bir Ceneviz gemisinin kaptanını himaye ettiği sırada, yeniçerilerin saldırısına uğramış, konsolos bu hakaret üzerine haklarını korumak için İstanbul'a gelmişti. Fakat kaptan paşa konsolosun arzusunu yerine getirmek şöyle dursun, kendisini hapse attırmıştı. Hatta bununla da kalmamış, Ege Denizi adalarındaki ve Çanakkale'deki Fransız konsolosluklarını da kapa-

29 Fatma Sultan, Silahtar Ali Paşa'ya dört yaşında nişanlanmış (1709) Paşa'nın Peter-varadin'de şehit düşmesi üzerine İbrahim Paşa ile evlendirilmiştir (1716). Bu sırada Fatma Sultan 13, İbrahim Paşa 50 yaşındaydı. O zaman İstanbul'da bulunan İngiltere elçisinin karısı Madam Montagu bu evlenmeden söz ederken diyor ki: "Fatma Sultan 50 yaşında bulunan kocasını görür görmez gözyaşını tutamadı. Bununla birlikte İbrahim Paşa değerli kimselerden ve padişahın gözdelelerinden." Montagu, Şark Mektupları, s. 184

96 LALE DEVRİ

tmıştı. Bu durum, Fransa'nın doğu ticaretini alt üst etmişti. P Vilnöv, bu hakareti temizlemek için sadrazamdan birçok defa görüşme talebinde bulunmuş, fakat bir türlü sonuç alamamıştı. Bir çok kimseler, para almadıkça hiçbir yol göstericilikte bulunmayacaklarını söylemişlerdi. Nihayet Vilnöv düşünmüş, doğrudan doğruya sarayla ilişkisi olan Cenevizli bir kadın elde etmişti, İbrahim Paşa'nın zevcesi Fatma Sultan'a müracaat eylemişti.³⁰)

Gerçekten de bu devirde sarayın en nüfuzlu siması, padişahın kızı Fatma Sultan idi. Fatma Sultan dantelaya çok meraklıydı. Fransa'nın himayesinde yaşayan Cenevizli bir kadın bu sanatta pek usta olduğu için kendisini genellikle saraya çağırır, kadından dantela

öğrenirdi. Vilnöv, nihayet bu kadın vasıtasıyla konsolos meselesini Fatma Sultan'a bildirmişti:

Bir gün, Cenevizli madam, Fransa ile Babıâli'nin barışmasının yakın olduğunu, bir Fransız konsolosunun hapsedilmiş bulunduğunu, şayet bu gerginlik devam ederse Fransızlarla Osmanlılar arasında savaş çıkmasının bile mümkün olduğunu anlatmış, Fatma Sultan pek müteessir olmuştu. Bu devirde, Osmanlı sarayında Fransızlara devamlı sempati gösteriliyordu. Mesela saraylılar vaktiyle padişahlardan birinin bir Fransız kralının kızını denizde korsanlar elinden aldığı, sonra onunla evlendiğini anlatırlar, Sultan Dördüncü Mehmed zamanında Valide Sul-tan'ın gönlünü kazanmak için toplar atan Fransız gemilerinden söz ederlerdi.

Bu siyasi ve latif hikayeler Fatma Sultan'm kafasında silinmesi mümkün olmayan izler bırakmıştı.

Bu sebepten Cenevizli madamı dinler dinlemez canı sıkılmış, "Benim Fransızlara pek çok sevgim vardır. Hele babam, Fransızlarla son derece dosttur!" diye bağırması, bütün bunların bir kağıda yazılıp kendisine getirilmesini emretmişti. Fatma Sultan'm emri yerine getirilmiş, bir süre sonra da İbrahim Paşa sefaret ter-

30 Vandal, Vilnöv'ün Sefareti, s. 110

I

PATRONA İSYANI 97

cümanına iltifatta bulunmuş, hatta elçiye selamlar göndererek: "Kendisinin kat'i surette memnun olmasını arzu ederim!" demişti. Vilnöv, Fatma Sultan'm bu asıl davranışından son derece ' etkilenmiş, kendisine çok değerli üç elmas düğme takdim etmişti. Fatma Sultan bu hediyeleri almamak için çok ısrar etmiş, nezaket icabı kabul etmek zorunda kalmıştı.

Sultan Üçüncü Ahmed zamanında saray nüfuzu sadece bu gibi ufak tefek tesirlerden ibaret değildi. Sarayda, büyük ölçüde entrikalardan da eser kalmamıştı. Bu sebeple İbrahim Paşa hakkında ortaya çıkan husumet, paşanın aczinden veya istidadından ziyade kazandığı parlak mevkiî rakiplerinin çekememesinden ileri geliyordu.

Ahalinin İran seferini bahane etmeleri ise oldukça zahiri bir sebepti, İran'dan gelen askerlerin sözleri, halk arasında hayli etkili oluyordu; fakat bu tabakanın kendi kendine isyan etmesi imkansızdı. Böyle bir isyanda başarı, ancak yeniçerilerin katılmasına bağlıydı. O tarihe gelinceye kadar yeniçerilerin ve sipahilerin dışında kalanlar isyan etmemişlerdi. Bütün tahtlar yeniçeri silahlarıyla devrilmiş, kazan kalkmadıkça padişah kuvvetinin sukut ettiği görülmemişti. Bu sırada yeniçerilerin iştirak etmeleri için de önemli sebepler yok değildi: İbrahim Paşa "Ni-zam-ı Cedit" askeri yetiştirmeye başlamış, '3" ticaret vergisi olmak üzere "Bid'at" adıyla bir vergi koymuştu. '32'

Yeniçerilerin büyük bir bölümü savaş olmadığı zamanlarda ticaretle uğraşıyorlardı. Bu sebepten yeniçeriler arasında derhal hoşnutsuzluk baş göstermişti. Savaş meydanından gelenler ise esnaf arasına sokulmuşlar, onları da teşvik etmeyi başarmışlardı. Su halde halkın esnaf takımı ile yeniçeriler, taşmaya hazır bir vaziyette bulunuyorlardı. İbrahim Paşa'nın rakipleri, Lâle devrinde köşk ve bahçe sahibi olanları çekemeyenler, bu zümreyi elde ettikten sonra, devlet erkânını istedikleri gibi mahvetmeyi

31 Dö Bonnâk'ın Sefâretnâmesi: s. 233

32 Atâ Ederun Tarihi, c. 1, s. 153.

98 LALE DEVRİ

başarabilirlerdi. Zaten yeniçeriler elde edildikten sonra, onlar için padişahı tahttan indirmek işten bile değildi. Bütün Osmanlı topraklarının kalbini saray teşkil ediyordu. Fakat Bâb-ı Hümâ-yûn'a vurulan kuvvetli bir darbe bütün imparatorluğun sınırları üzerinde hiçbir tesir icra etmezdi. Sarayda meydana gelen oldu bitliye karşı koca Osmanlı imparatorluğunun vilâyetlerinden hiçbir itiraz veya kabul sesi yükselmezdi.

Memlekette esasen tahsil ve terbiye, düşüncelerde ve duygularda birlik ve beraberlik meydana getirmemişti. Karşılıklı yardım ve hak gözetmek uygulanan, Türkiye'de hiçbir zaman gelişmemiştir. Hiçbir kimse, hatta sadrazamlar, yeniçeri ağaları ve Da-rüssaâde ağaları bile kendilerini müdafaa edecek durumda değillerdi. Padişahın her emri yıldırım hızıyla yerine getirilir, bu felâketten hiç kimse yakasını kurtaramazdı, ibret taşlan, devlet adamları için en son hürmet yerine geçerdi. Sarayda meydana gelen değişiklikler meşru ve itaati gerektiren bir oldu bitti sayılırdı. Halk, esasen yardıma ve korunmaya muhtaç bir durumda bulunuyordu. Memlekette şahsi teşebbüslerle, ferdi servetler ortaya çıkmamıştı. Herkes hükümetin vereceği ulufeye, efendilerinin ihsanına muhtaç durumdaydı, iki yüz yıl önce, 3 akça eden bir dirhem gümüşün değeri, zamanımızda kırk para iken, bu devirde 20 akçaya verilen bir dirhem gümüş, ancak altı para edebiliyordu. Hükümet, halkı öteden beri bu para ile baskı altında tutuyordu. Bu sebepten her hükümet ister müstebit, ister âdil olsun, ahali için birdi. Halkın tek düşüncesi şahsi refahın temin etmektir. Bu his, halkın yaşama zevkinden, memleket sevgisinden habersiz bulunmasından ileri geliyordu.

Türkiye'de birkaç defa ihtilâller olmuş, padişahlar öldürülmüştü. Fakat bütün bu kargaşalıklar hemen istisnasız birer isyandan ve eşkiyalıktan başka bir mahiyet göstermemiştir. Hiçbir ayaklanma, hiçbir hareket, ülke için faydalı ve medeniyete yarar bir netice vermemiştir. Esasen bu isyanlara, hocalarla yeniçerilerin katılması, memlekette taassubun ve hükümeteşizliğin bulunduğuna açık bir delildir. Böyle isyanlar çıkarmak için ihtiraslı bir

PATRONA İSYANI 99

paşanın veya zorba birkaç şahsın ortaya çıkması yeterliydi. Cahil ve hırslı eller kullandırılarak yaptırılan bu taşkınlıklar, kesinlikle

bir inkılap olamazdı. Çünkü memlekette düşünce tekamül, içtimai değişiklik olmamıştı ki siyasi inkılaplar kendini gös-terebilsin.

Bununla beraber, Osmanoğullarını keyiflerine baş eğdirmek isteyen yeniçeriler, kendilerini idare etmek için, daima Kahveci Alı veya Patrona Halil bulmakta zorluk çekmezlerdi. Bâb-ı Hümâyûn, pekçok defalar isyancı eşkiya kabilelerinin hücumlarına, balta ve gürz vuruşlarına hedef olmuştu. Fakat içeride padişahlar ve sadrazamlar, cellatlar vasıtasıyla boğdurulur veya hançerlerle parçalattırılırken, dışarıda daima tekbir sadasmm Bizans ufuklarına yükseldiği işitilirdi. Bütün taşkınlıkları halkın cahil sınıfına karşı meşru göstermek ve böyle kuvvet kazanmak için onların saflığından, dine olan bağlılıklarından yararlanmanın yolları unutulmazdı.

1730 isyanı da aynı düşünceler ve aynı tesirler altında icra olunmuştu. İsyanı hazırlayan kahveci, manav, bakkal, tellak ve kayıkçı esnafı arasında, hoca kıyafeti de görülüyordu. Esasen, isyana ön ayak olan üç cahil kimse vardı: Çarşı tellâlî Arnavut Patronu Halil, Manav Muslu, Kahveci Ali... Bu üç kişi, bütün İstanbul'un avam tabakasını aldatmışlardı. Fakat Sultan Üçüncü Ahmed'i düşürmeye azmeden halk kütlesini alttan alta iki kişi idare ediyordu ki, onlar da Ayasofya vaizi Ispirizâde ile, istanbul kadısı Arnavut Zülâlî Flasan Efendi idi. Ulema sınıfına mensup olan bu iki zat, cehaletin kararsız kalplerde meydana getirdiği bağlılık duygusunun tesiriyle, hoca sarığının peşinde ihtirasla koşan cahil kimseler üzerinde, büyük bir tesir icra ediyorlardı. Halkın bir kısmı da devlet erkanının üstün mevkiini çekemedikleri için zaten isyana hazır bulunuyorlardı, istanbul halkım, saltanat erkânına karşı isyan ettiren bu hocalar vatanseverlik duygularından çok şahsî ihtiraşlara tabi oluyorlar; hoca kıyafetiyle halk üzerinde nütuz icra ediyorlardı. Özellikle Zülâlî Hasan Efendi, iki yıl önce kadılık zamanında İstanbul'da bereket olma-

100 LALE DEVRİ

PATRONA İSYAN! 101

di diye işinden çıkarılmış,-33- sonra bunun intikamını almayı biricik gaye haline getirmişti. Hasan Efendi'yle Ispirizâde, âsilerin üzerinde manevi bir tesir icra ediyorlardı. Zaten yeniçeri isyanları, daima bu gibi tesirler altında meydana gelmiş, halkın yırtıcılık damarları bu vasıta ile uyandırılmış, yağmacılığa ve eşkıyalığa hep bu dini hisler siper yapılmıştı.

Bu sırada İran'dan gelen askerler, hamamları dolaşıyorlar, İranlıların işgal ettikleri kalelerde, muhafız askerlerin burunlarını kestiklerinden; iki ellerini böğürlerine saktuklarından; müs-lüman çocuklarını havaya atarak, kılıçla parçaladıklarından bahsediyorlardı. Arnavut tellaklarla yeniçerileri "Sizde yüce din gayreti yok mudur?" diye teşvik ediyorlardı.^41 İsyân için bu teşvikler yapıldığı sırada, hocalardan İbrahim Paşa'nın yakınlarını çekemeyenler, isyanı şiddetli hale getirmek ve hareketlerini meşru göstermek için paşanın israflarından, servetinden, kadınlara laf

attığından, Damad İbrahim Paşa'nın milletin hukukunu ayaklar altına aldığından ve daha bunun gibi birçok iftiralarından bahsediyorlardı.

Halbuki inkılaptan sonra paşanın serveti toplanmış, kendisinin 2004 kese, 61 kuruş; Kaptan Mustafa Paşa'nınki 365 kese, 375 kuruş; Mehmed Kethüda'nınki ise, 32309 kese, 3365 kuruş tutmuştu.1351

İstanbul'da isyan alâmetleri başladığı zaman, mevsim sonbahardı, İbrahim Paşa'nın zorunlu olarak, halka savaş ilanı sahnesi göstermesinden tam iki ay geçmişti. Bizans'ın sakin ve uyuşuk havasında yine bir isyan bulutu dolaşmaya başlamıştı. Yeniçerilerin arasında, halkın arasında alttan alta fısıltılar işitiliyordu. Bu türlü gelişmeler bazı devlet adamlarına, bu arada Sadrazam Kethüdasına da anlatılmak istenmişti. Fakat ne o, ne de İbrahim Paşa böyle bir hareketin ortaya çıkacağına kesinlikle inanmamışlardı. Bir sabah, (Perşembe, 15 Rebiulevvel) sonbahar güneşi

sarayın karanlık servilerini, çıplak ve kocamış çınarlarını yaldızladığı sırada, çarşıya doğru Arnavutlardan oluşan velveleli bir kalabalığın ilerlediği görülmüştü. Onbeş, onaltı kişiden ibaret olan bu kalabalığı Patrona Halil (3ö! Manav Muslu, Kahveci Ali idare ediyordu. 1730 isyanının bu zorba elebaşları, Ayasolya vaizi İspirizâde ile Arnavut Zülâli Hasan Efendiden almış oldukları talimata göre hareket ediyorlar çarşıları ve sokakları dolaşarak, taraftarlarını artırmaya çalışıyorlardı. Asiler kuşluk vakti Parmakkapı'da toplanmışlar, sonra Bedesten'e yürüyerek "Dâ-vây-ı Serimiz vardır. Ümmet-i Muhammed'den olan, dükkânlarını kapayıp bayrak altına gelsin!" diye bağırmışlardı. Bir dakika sonra esnaf, dükkanlarını gürültülerle kapamışlar, silahlarını kaparak Etmeydamna koşmuşlardı. Kafile Etmeydanı'na doğru ilerledikçe bir kat daha çoğalıyordu. Bütün asiler, ellerinde parlak silahlar, esnafı tehdit ediyorlar, dükkanları kapatıyorlar; Levent, cebeci, top arabası, kısacası kime rast gelirlerse yoldan çeviriyorlar, korkunç ve her an değişen bir sel gibi Etmeydanı'na doğru ilerliyorlardı/371

Büyük bir kargaşalık içinde üç koldan ilerleyen kafile, Etmeydanı'na gelir gelmez büyük bir kalabalık oluşturdu. Sonra. Birinci Cemaat ile Cebecilerden Beşinci Bölüğün kazanını ve bayrağını çıkardılar. Yeniçerilerin de kendilerine katılmasıyla büsbütün kuvvet bulmuşlardı. Artık bütün sokaklarda davullar çalmıyor, halk isyana davet ediliyordu. İsyana katılmak istemeyenler, evlerinden çıkmaya cesaret edemiyorlardı.1-38' Katılanlar da ya Lâle devri erkanına düşmanlıklarından veya merak sebebiyle ve seyirci olarak iltihak ediyorlardı. Birçokları da saray erkanına içten besledikleri intikamdan dolayı seviniyorlar, hallerinden memnun olmayanlar ise, yeniden devlet erkânıyla çevirecekleri fırıldakların, elde edebilecekleri mevkilerin hayalleriyle

33 Çe-ebızade, s. 61 5/İstanbul inkılapları, s. 36.)

34 Şam Ruznâmçeçisi Mehmet Efendi'nin Defteri. 1143)

35 Subhi Tarihi, c. 1, s. 43/İstanbul inkılapları, s. 46.)

36 Patrona Halil'in vaktiyle levent iken bulunduğu geminin adıdır. "Donanmay-ı Hümayun gemilerinden Riyale ve Patrona... İlâh" Tarih-ı Asım, s. 316

37 Subhi Tarihi, c. 1, s. 6

38 Mınyo, Devlet-i Osmaniye Tarihi, c. 4 Şam Ruznâmçeçisi Mehmed Efendi'nin Defteri 1143

102 LALEDEVİR! , - .<•'.

isyana iştirak etmek için kendilerinde kuvvet bulabiliyorlardı. Sözün kısası, bütün bu sarıklı, kavuklu, keçeli, cübbeli, manav, kahveci, tellâk, tellâl, cahil, aç, ihtiraslı, azgın kütleyi iki kuvvet idare ediyordu. Menfaat ve intikam...

Menfaat duygusu, Türkiye'de her türlü duyguya galip gelmişti. Dm gayreti ise, sırf aldatıcı, zahiri, gerektiğinde çıkar için kullanılan bir vasıtadan başka bir tarzda açığa vurulmazdı.

İstanbul'da yeniçeri ağası ile sadrazamın kethüdasından başka kimse kalmamıştı. Bütün devlet erkânı, Üsküdar sahilindeki ordugâhta, yalılarında sakin ve rahat, sonbaharın güzellikleriyle meşguldüler.

isyan şehirde baş gösterir göstermez, sadrazam kethüdası Mehmed Paşa yola çıkmış, fakat dostlarına rastgelerek, onların zoruyla geri dönmek mecburiyetinde kalmıştı. Mehmed Paşa, sadrazamın damadı idi. İbrahim Paşa'nın vüudunu ortadan kaldırmak isteyen asilerin "Kethüdây-ı Sadr-ı Âli"yi ilk görüşte parçalayacakları kesindi. Hatta yeniçeri ağası da maiyetine birkaç kişi alarak, Etmeydam'na kadar ilerlemiş, âsilere ricalarda, tehditlerde bulunmuştu. Kendisinin yaşma saygı gösterilmesini istemiş, fakat hiçbir netice elde edememişti. Patrona Halil, yeniçeri ağasına doğru ilerlemiş, maksatlarının hükümetin ıslâhı ve zalimlerin cezalandırılması olduğunu, bu sebeple kendisinin de Muhammed ümmetine katılması gerektiğini anlatmıştı. Yeniçeri ağası, Patrona takımından bir kişinin bu hitabından dolayı çok müteessir olmuştu. Evvelâ, yanındaki zabıtlere karşı nüfuzunu muhafaza için Patrona ile şiddetli konuşmak istemiş, fakat Patrona tehdit edici bir görünüme bürünerek, ağaya susmasını, aksi takdirde elbisesini kanlara boyayarak Muhammed ümmetine sancak yapacağını söyleyince, yeniçeri ağası bu tehdit üzerine ne yapacağım şaşırılmıştı. Bu sırada yeniçeri ağasının maiyetindeki zabıtlardan bir çoğu âsilere katılmıştı. Yeniçeri ağası da tehlikeyi hisseder etmez, asilere daha iyi meram anlatmak için atından inmiş, nihayet uygun bir fırsat bulur bulmaz kıyafet değiştirerek kaçmış, derhal limanda bir kayığa binerek, Üsküdar'a geç-

PATRONA İSYANI 103

misti. Fakat durumu sadrazama haber verecek yerde, korkusundan dolayı uğrayacağı tehlikeyi düşünerek evinden çıkmamaya karar vermişti.

Bu sırada üç yüz kadar âsi, Ağa Kapısına geliyor, hapishanelerden katilleri ve canileri çıkarıyor, böylece kuvvet temin eder etmez Sipahi pazarım yağma ediyor, ele geçirdiği silahları kapışarak serdengeçti ağaları davet ediyordu. Fakat bu isyan büyük bir disiplin içinde yapılıyor, isyanı idare eden vaiz ile kadı'nın büyük tesirleri görülüyordu. Bir taraftan halk dalga dalga hareketli, velveleli, ihtiraslı korkunç bir kütle halinde Etmeydam'na doğru koşarken öbür taraftan asiler aralarında şeyhülislâmlar, cebeci basılar, kul kethüdaları tayin ediyorlardı.

Sonra sokak sokak münadiler: "Ekmekçi, bakkal, kasap, manav dükkanlarını açıp herkes işiyle meşgul olsun. Namuslu kimselere herhangi bir saldırı olmaz!" diye bağıryıyorlardı. Gerçekten de hiçbir dükkan yağma edilmiyor, Hıristiyanlara hiçbir saldırı da bulunulmuyordu.<-39> Patrona'nın, Muslu'nun ve Ali'nin yegane düşünceleri kuvvetlerim ve taraftarlarını artırmak gayesine yönelikti. Zaten devlet erkânı, bu kuvveti toplamak için asilere bol bol vakit bırakıyorlardı. O gün isyan sabahtan akşama kadar devam etmiş, âsileri yatıştırmak için devlet erkânından henüz hiç kimse gözükmemişti.

İstanbul kaymakamı, İbrahim Paşa'nın damadı Kaymak Mustafa Paşa o sabah Boğaziçi'ne, Çengelköyü'ne, "Bâğ-ı Ferah" adını verdiği köşke, lâlelerle meşgul olmaya gitmiş, reis efendi de bu vakayı ancak Boğaziçi'deki yalısında haber alabilmişti. Fakat ikisi de böyle bir hadisenin meydana gelmesine bir türlü ihtimal verememişlerdi. Etmeydanı'na birkaç kişi toplanmış ise de bunların az bir kuvvetle çoktan dağılmış olduğuna hükmetmişlerdi. Fakat bir süre sonra olayı bizzat gören kimselerden işin önemini, asilerin gittikçe çoğaldıklarını haber alınca, akşama doğru Üsküdar'a geçmişler, Sultan Üçüncü Ahmed ile beraber İbrahim

39 "Askerler isyan esnasında bile disiplini muhafaza ediyorlardı." Albert Vandal, Vil-növ'ün Sefareti, s. 152.

104 LALE DEVRİ ,

Paşa'ya karşı karşıya geldikleri tehlikeyi anlatmışlardı. Reis Efendi ile Kaptan Paşa kendilerini sorumluluktan kurtarmak için vak'ayı çok önemsiz göstermeye çalışmışlardı. Fakat Sultan Üçüncü Ahmed'in büyük korkuya ve dehşete kapılmasına engel olamamışlardı. İbrahim Paşa ise kaymakam ile Reis Efendi'nin gevşekliğinden son derece müteessir olmuştu: Hiçbir disiplini olmayan bu eşkiya çetesini küçük bir askeri kıt'a ile dağıtmak mümkün iken, hiçbir harekette bulunulmamasını bir türlü affe-dememiş, hatta Sultan Üçüncü Ahmed'e: "İşte şimdi saltanatınızı ve hayatınızı tehlikeye sokan bu sersemelere nasıl ceza verilmez?" diye şikayet etmişti.

Fakat ceza vermenin zamanı çoktan geçmişti, İbrahim Paşa, büsbütün ümidini kesmeyerek Üsküdar sahilindeki sarayda devlet erkânından oluşan bir meclis toplamış, sultan Üçüncü Ahmed'in Sancağ-ı Şerifi alarak İstanbul'a dönmesine karar vermişti. Sultan Üçüncü Ahmed, kendisinin nasıl hareket edeceğini hemşiresi Hatice Sultan'dan sormuştu. Hatice Sultan ise vükelayı kesinlikle yanından ayırmamasını, hayatım muhafaza için icabında onları feda etmesini

tavsiye etmiş, hatta ilâveten: "Kulun istemediklerini ver!" demişti. Devlet erkânı gece geç vakte kadar müzakerelerle meşgul olmuştu.

O gece, ayın on altıncı gecesi idi. Karşıda Topkapı Sarayı'nın siyah ve yüksek servilerinin etrafında yükselen binalardan ve kubbelerden sönük ziyalar saçan birkaç ışık, Kız Kulesi'nin solgun fenerleri, mehtaba karşı parlıyordu. İstanbul'da, Etmeydam ve civan büyük bir gürültüyle kaynıyordu. Artık Üsküdar'da durmak imkan hariciydi. Sultan Üçüncü Ahmed, kalben büyük bir ıstırap içinde, İbrahim Paşa dehşete kapılmış, bütün vezirler üzgün, gece yarısına doğru kayıklara binmişler, mehtabın Marmara'ya nur saçan aydınlığı içinde yola çıkmışlardı.

Sarayburnu'na çıkıldığı zaman gece yarısı olmuştu. Sultan I 'çüncü Ahmed, Yalı Köşkü'nün önünden, Has Bahçe'den geç-mis. Hırka-i Saadet yanındaki daireye gelmişti. Orada, Etmeyda-nı'ndaki asilerin miktarım, ne kadar dikkatli hareket ettiklerini,

PATRONA İSYANI 105

bütün sokaklara karakollar çıkarıldığını haber almış, derhal gece yarısı bütün devlet erkânına büyük bir Divan kurdurmuştu. Bu divanda bütün devlet adamları bulunmuş, yalnız kapıcı başı • ağa gelmemişti. İbrahim Paşa, onu da bir fermanla saraya davet etmişti.

Divanda devlet erkânının ileri görüşlü ve akıllı olanları, şimdiye kadar çok fazla zaman kaybedildiğini, dolayısıyla sarayda ve kışlalarda mevcut askerle karşı konulmasının her zaman kabil olduğunu söylemişlerdi. Devlet erkânının bu kararım İbrahim Paşa da tasvip etmiş, durumu padişaha arz etmişti. Sultan Üçüncü Ahmed zayıf yaratılışlıydı. Sadrazam'm bu teklifine karşı:

- Şimdi gece yarısı, nereden asker bulacağız? Âsiler hep silahlı. Bize bağlı askerleri toplamak için bunların arasından nasıl geçilir? Gerçi sarayda beş altı yüz bostancı ile bir o kadar iç oğlanı var. Fakat bunlar silah kullanmasını hiç bilmezler. Mademki eşkiya gece bir şey yapmıyor. Bırakalım, sabah olsun. O zaman ben kendilerine emreder, dağıtırım. O da olmazsa Sancağ-ı Şerifi çıkarır, ümmet-i Muhammedi davet eder, kuvvete karşı kuvvetle karşılık veririz, demişti.

Devlet erkânını teşkil eden ricalin hepsi bu olaydan sorumlu oldukları için hiçbir kimse Sultan Üçüncü Ahmed'in görüşlerine aykırı fikir beyan edememişti.

Cuma sabahı olmuştu. İbrahim Paşa, isyanın teşvikçilerinden Zülâli Hasan Efendi'yi Filorya'daki sayfiyesinden saraya getirtmişti. Sonra, Sancağ-ı Şerifi alıp asilerin üzerine yürümeyi düşünmüştü. Fakat o sırada sarayda hazır bulunan yeniçeri ağası, bu hareketin makul olmadığını, kendisine hiçbir ferdin katılmayacağını anlatmıştı. Diğer taraftan Sultan Üçüncü Ahmed de bostancıbaşıyı yirmi kişi ile âsilerin yanına göndermiş, derhal dağılmalarını aksi takdirde de hepsini perişan edeceğini haber vermişti. Fakat âsiler, maksatlarının memleketin selâmeti olduğunu, padişahlarına

durumlarını arz edeceklerini, istekleri yerine getirilmedikçe bir adım bile atmayacaklarını söylemişler:

106 LALE DEVRİ

- Şevketin padişahımızdan hoşnuduz. Vezirini, kethüdasını ve kaptan paşayı istemiyoruz diye cevap vermişlerdi.

Babıâli bu eşkiya çetesine karşı şiddet ve metanet gösterecek yerde, onlarla uzun uzadıya müzakerelere girişmişti. Sonra San-cağ-ı Şerif Orta Kapı'ya dikilmiş, Livây-ı Muhammedi altına toplananlara yirmi beşer kuruş verileceği halka ilân edilmişti. Fakat münadiler Ayasofya Camii'nden öteye seslerini işittirmeyi başaramamışlardı. O gün böylece geçmişti. Bütün vezirler geceyi sarayda geçirmişti. Damad İbrahim Paşa ile vezirler, Arz Ağala-n'nın odasında kalmışlar, diğerleri Sultan Murad odasında, Bostancılar dairesinde sabahlamışlardı.

O gece müftü efendi, isyanın gerçek teşvikçiler ile, sarayda ulema meclisine gelmiş, ömrünün son günlerinde gördüğü bu felaketten dolayı üzgün, göz yaşlan dökmeye başlamıştı. Sonra nefsini her şeye tercih ederek Sultan Üçüncü Ahmed'in hal' edilmesinden bahsetmiş:

- Toplananların maksadı, önce, fiillerinde övülmüş bir halife isteriz, diye yazdıkları tezkereden malum iken, boş yere niçin zahmet çekeriz ve çaresi ortada olan bir husus için neden üzülürüz? Hemen sabah namazım kılar, hepimiz, Ayasofya'ya gidip padişahı tahtından indirir, böylece hepimiz kurtuluruz^+0) demişti.

Ertesi sabah Patrona Halil, saraya doğru geldiği sırada ikinci kapı üzerinde Sancağ-ı Şerifin dalgalandığını görmüştü. Bu sırada asilerin sayısı gittikçe artıyordu. Patrona Halil, maiyetinde-kilen çoğaltmak için, Kahveci Ali'nin maiyetine altı yüz kişi vererek Sancağ-ı Şerife karşı gönderiyordu. Ali'nin görevi, Sancağ-ı Şerif altına toplanacakları rica ile, tehdit ile, para ile kandırmak; toplananların sayısı artacak olursa üzerlerine derhal saldırmaktı! Ali, bu sayede Şancağ-ı Şerif altına toplananları da kendisine çekmişti.

Patrona Halil, artık İstanbul'un tek hâkimi olmuştu. Yalın

40 Tarih-ı Subhi, c. 1, s.

PATRONA İSYANI 107

ayak, yırtıcı bir hayvan gibi, başıboş bir kalabalığa başkanlık eden, İstanbul'a iki gündür heyecanlı saatler yaşatan bu türediyi ortadan kaldıracak hiçbir kuvvet, hiçbir yürekli kimse ortaya çıkmıyordu. Patrona ve adamları hep baldırı çıplak takımından ve mevki hırsına kapılmış kimselerden ibaretti. İstanbul'un hiçbir zümresi, b.aşkenti karıştıran bu eşkiyayı tepelemek cüretini gösteremiyordu. Bu cür'et daha önce defalarca meydana gelen isyanlarda da gösterilememişti. Türkiye'de âsi kuvvetler daima

gelecek ümidiyle ve menfaat duygusuyla okşanmış, bu kuvvetlerin vahşice hücumlarına karşı daima tarafsız kalınmıştı.

Patrona Halil'in şahsı, nasıl bir insan olduğu, mesleği herkes tarafından biliniyordu. Memlekette Patrona'yı hizmetçi olarak bile kullanmayacak çok sayıda zeki insanlar, hamiyetli vicdanlar vardı. Fakat herkes alışkanlık haline gelmiş bir tesire, sefil bir menfaat duygusuna tabi olarak yaşamak, cahillerin elinde bile olsa yine yaşamak, zelil de olsa yine yaşamak istiyordu. Hatta bir süre sonra Patrona'ya vatanın kurtarıcısı nazarıyla da bakmaya başlamışlardı. Çünkü İstanbul'da isyan olduğu halde nizam ve intizam yine hüküm sürüyordu. Herkes yağma ile servetlerinin mahvolacağından korkmuştu. Halbuki henüz bir saldırıya uğradıkları sözkonusu değildi. Menfaatleri kurtulduktan sonra, ülkeye az çok hizmet eden adamların yok edilmesi onlar için çok basitti.

Asiler, saray kapılarının önüne geldikleri halde, kendilerini dağıtmak için hiç kimse dışarı çıkmıyordu. Sarayın yüksek mazgallı kapıları, basık kubbeli binaları, derin ve dehşet verici bir sessizlik içindeydi. Sarayda hiçbir hayat eseri görülüyordu. Yalnız koca koca çınarların altında, kirli mavi kuleleriyle yükselen bir kapı, Bizans'ın saf ve mavi semasının altında dalgalanan Sancağ-ı Şerif, sonra sarayın siyah ve can sıkıcı taş binalarının ortasında ruha ölü kokuları saçarak uzanan birkaç servi, daha sonra derin bir sessizlik! Bütün faaliyet, sarayın içindeydi. İbrahim Paşa'nın başkanlığında toplanan Divan'da büyük bir korku havası kendini gösteriyordu. Nihayet, bu Divan'da da hayli za-

108 LALE DEVRİ

!

man kaybedilmiş, neticede bostancıları toplamaya karar verilmişti. Fakat o sırada bu korkak herifler birer deliğe kaçmışlardı. O kadar ki altı yüz kişiden ancak otuz kişi toplanabilmişti. İçoğ-lanlan'nın sayısı son derece azdı. Mevcutları ise silah bulmaktan acizdi. Bu zayıf ve ilkel kuvvetle Kahveci Ali'nin azgın, haşan, Sancağ-ı Şerif önünde, saray kapılarına her an hücumu hazır duran askerlerine karşı koymak imkansızdı.

Bu sırada İbrahim Paşa, Kaptanpaşalığı Abdi Kaptan'a tevcih ettirmişti. Abdi Kaptan, saray erkanı içinde en cesuuarmandı. Paşa, leventleri toplamak için kayıklar getirtmiş, Sarayburnu'na kadar inerek bizzat gitmek istemişti. Fakat Patrona, Kaptan Paşa'nın bu hareketini haber alır almaz, derhal muntazam askerle Sarayburnuna gelmiş, paşanın maiyetindeki Leventlere otuz kişi telefata verdimişti. Sonra büyük bir metanetle direnen Abdi Paşaya doğru ilerleyerek:

- Abdi! Zalimleri himaye için bu çapkınları nereden buldun? İşte hayatın elimde. Fakat ben levent iken, benim hayatımı kurtarmıştın. Bu iyiliği unutmuyorum. Emin ol. Kaptan paşalık yine sende kalacak. Fakat gel, bizimle beraber ol. Memlekete hizmet et, demiş/4" Kaptan-ı Derya da bu teklife razı olmuştu.

Patrona'nın maiyeti böylece bir kat daha kuvvet bulmuştu. Bu sırada saray, henüz kuşatılmamıştı. Fakat sarayın içinde müthiş bir heyecan vardı. Dışarıda, asiler arasında da büyük bir faaliyet görülüyordu. Sultan Üçüncü Ahmed'in henüz cevabı gelmemişti. Asileri beslemek için para lazımdı. Patrona, derhal vezirlerden beşinin konağını yağma ettirmiş, altınları ve gümüşleri kendi defterdarına teslim etmişti. Bütün eşya, yok pahasına satılmıştı. Sonra vezirlerin yakınları da aynı felakete uğramıştı. Ezcümle Galata ve Beyoğlu muhafızının konağı yağma edilmişti. Patrona, Hıristiyanların sempatisini kazanmak için, konaktan alman paraları Hıristiyan mahallelerine döktürmüştü:

- işte bu hırsız herifin sizden çaldığı paralar. Alınız, diye bağırtmıştı.

41 Tarih-i Suphi, c. 1, s.

PATRONA İSYANI 109

Sarayın tereddüt ve endişesi hâlâ devam ediyordu. O gün bostancılar toplandığı sırada sabaha doğru İbrahim Paşa da Revan Köşkü'ne gelmiş, vezirlere hitaben:

- Ben nasıl olursa olsun, artık öldüm, demektir. Fakat hepimizin selameti, velinimetimizi düşünmektir, demişti.

Sonra müftüye doğru dönerek gerekli tavsiyelerinin karşılığı olmak üzere, kırgın bir sesle:

- Padişah seni de, kaptan Paşayı da, kethüdayı da azletti, demişti.

O zaman yeni atamalar başlamış, yeni bir müftü tayin edilmiş, sarayda beyaz libas bulunmadığı için, yeşil kumaş kaplı bir kürkle yetinilmişti. Keza sekbanbaşım da yeniçeri ağası yapılması arzu edildi. Fakat bu zat, asilerden korkarak bu mevkiyi kabul etmemişti.

Sarayda mevkiler dağıtıldığı sırada, Patrona, Sultan Üçüncü Ahmed'den bir cevap gelmediğini görmüş, derhal sarayı kuşatmaya karar vermişti. Fakat bu kararı uygulamaya geçmeden, fırınların, kasapların, zaruri ihtiyaçlara cevap verecek dükkanların açılmasını emretmiş, ufak bir yolsuzlukta bulunacakların cezalandırılacaklarını ilan etmişti: Keza Hıristiyanların bu harekete katılmalarını engellemek için kendilerine hiçbir kötülükte bulunulmayacağı haber verdirmişti. Patrona'nın bu tedbirleri almaktan maksadı, saray erkânının Hıristiyanlardan yardım görmelerine meydan vermemektir.

Bu sıradaydı ki: Sarayda uzun uzadıya müşavere edildikten sonra âsilere ulemadan iki zat gönderilmişti. Bunlar eşkiyanın ileri gelenlerine, arzu ettikleri vezirlerin azledileceğini, fakat müftünün katline şerh yünden imkân olmadığını, diğer vezirlerin ise padişaha büyük hizmetlerde bulduklarından bunların katledilmelerinin uygun olamayacağını beyan etmişlerdi. Asiler, bu haber üzerine Orta Cami'ye toplanmışlar yapılan müzakere neticesinde müftünün

katledilmemesine, fakat diğerlerinin mutlaka katlolunmasma karar vermişler, bu kararlarını Sultan

110 LALE DEVRİ

Üçüncü Ahmed'e bildirmek için kendi reis efendileri ile kadılarını saraya göndermişlerdi. Fakat bu teklif âsilerin ilk şartlarıydı: Patrona ile Muslu'nun ve Ali'nin fikri, Sukan Üçüncü Ahmed'i de tahtından indirmektir. Bunlar, Sultan Üçüncü Ahmed'in bu tekliflerini reddetmesini istiyorlardı. Çünkü o zaman padişahı tahtından indirmek için ellerinde ciddi bir sebep bulunacaktı. Onların fikrinde, Sultan Üçüncü Ahmed'i tahtından indirmedikçe kendilerinin varlıklarını devam ettirmeleri mümkün değildi. Zira, Sultan Üçüncü Ahmed, daha önce, kardeşi İkinci Mustafa'yı halederek kendisini tahta çıkararak birer birer mahvetmişti.

O gün akşam olmuştu. Sultan Üçüncü Ahmed, asilerin son tekliflerini almış, gönderdikleri kimseleri güzel bir şekilde kabul etmiş, hatta rütbelerini teyid etmek için fermanlar vermişti. Sonra, gece yarısı, bazı devlet erkanını odasına çağırarak gizli müzakerelerde bulunmuştu. Sultan Üçüncü Ahmed'in o dakikada gözlerinin önüne lâlelerle, karanfillerle ve çırağanlarla geçen günler gelmişti. Nihayet bu renkli ve çiçekli hayattan uzak kal-maktansa, vezirlerini feda etmeyi uygun görmüştü. Gecenin karanlıkları, sarayın korkunç sessizliği içinde İbrahim Paşa ile kethüdasını ve kaptan paşayı Orta Kapı'ya göndermişti. O gece Orta Kapı'nın karanlık odalarında rutubetli duvarlar arasında Sultan Üçüncü Ahmed'in Çırağan arkadaşları cellatların elinde boğuluyordu. Sarayın basık kubbeleri, karanlık köşeleri, baltacılar dairesi, kubbe altı civarı sükunet içinde uyuyor gibiydi. Ay, bütün hüznüyle Bizans semasına yükseliyor, Orta Kapı'nın önündeki siyaset (ölüm) çeşmesinin kanlı taşlarını, ibret taşlarının kara ve lekeli yüzlerini aydınlatıyordu.

Artık sabah oluyordu. Ortalık ağarmaya, sisli ufuklardan pembe bir güneş yükselmeye başlamıştı. Sarayburnu'nun suları hafif bir hisilti ile akıyor, sarayın iki sıra halinde bulunan uzun servilerinin, yüksek'çınarlarının altında, harem Dairesi'nin önünde yüksek külahları ile ağaların ve baltacıların dolaştıkları görülüyordu. Sarayın boş muhitinde, ölüm kokuları hissediliyordu.

PATRONA HALİL İSYANI 111

Birkaç dakika sonra saray kapıları âni ve ağır bir gürültü ile açılmıştı. İçeride ise isyana ön ayak olanlardan bazıları boş yere telaşlarla, Sultan Üçüncü Ahmed'i korkutmak, vezirlerin katlini bir an önce gerçekleştirmek istiyorlardı. Fakat o sırada sarayın büyük kapısından, üç öküz arabasının kulakları tırmalayıcı gıcırtilarla çıktığı görülüyordu. Arabaların önünde bostancıbaşı, sakin ve üzgün adımlarla yürüyor, içlerinde İbrahim Paşa'nın, Kaymak Mustafa Paşa'nın ve kethüdanın sapsarı, boyunları sıkılmış, mosmor cesetleri boylu boyunca uzanmış yatıyordu. Arabalar, sabah vaktinin sessizliği içinde, Ayasofya'nın yüksek duvarlarının önünden aheste aheste ilerliyorlar, Etmeydam'na doğru gidiyorlardı. Uzaktan arabaların geldiğini sezen yetmiş bin âsi vezirlerin cesetlerini görmek için koşuyorlardı.

Artık herkes memnun olmuştu. Patrona kaptan paşa ile kethüdanın cesetlerini Etmeydam'na astırmıştı. Fakat âsiler, İbrahim Paşa'nın cesedini Kürkçübaşı Manol'a benzetmişler, Sultan Üçüncü Ahmed'in vezirine kıyamadığını sanmışlardı. Halbuki İbrahim Paşa'nın Manol'a benzemesi mümkün değildi. Sadrazam al sakallı, kürkçü Manol ise sarı bıyıklı, gök gözlü, sakalsız bir adam idi.<42) Oysa eşkıya İbrahim Paşa'nın cesedini sürüklemeye, Üçüncü Sultan Ahmed'i tahtından indirmeyi bahane olmak için bunu ileri sürmüşler ve derhal İbrahim Paşa'nın boynuna ip takarak saray kapısına kadar sürükleyip götürmek istemişlerdi. Daha sonra Paşa'nın boynuna bir ip geçirerek bir atın kuyruğuna bağlamışlar, Divanyolu'ndan sürükleye sürükleye, parçalaya parçalaya Bâb-ı Hümâyün önüne bırakmışlar, tekrar "Allah Allah!" diye bağırarak Etmeydam'na gelmişlerdi.

Bu sırada sarayda İspirizâde huzura çıkmış, isyancıların Padişahı da istemediklerim söylemişti. Sultan üçüncü Ahmed, sapsarı kesilmişti. Sonra İspirizâde'ye: "Peki, bunu bana daha önce niçin söylemediniz?" demiş, hayatına ve çocuklarına doku-

42 Divân-ı Hümâyûn Mühimme Defteri 136, s. 216: "Adı geçen, Rum taifesinden, sarı bıyıklı, gök gözlü, tıraşlı, Hıristiyan olmakla...")

112 LALE DEVRİ

nulmamak şartıyla saltanatı bırakmaya razı olduğunu beyan etmişti. Artık İspirizâde ile Zülâlî Hasan Efendi olanca faaliyetlerini gösteriyorlardı. Etmeydanı'na gidiyorlar, padişahın saltanatı terk etmeye razı olduğunu haber veriyorlar, aldıkları kabul cevabını Sultan Üçüncü Ahmed'e bildiriyorlardı.

Gece saat dörde gelmişti. Sarayın yaldızlarla ve çinilerle süslü loş odalarında derin bir sessizlik hüküm sürüyordu. Dışarda denizin fısırtıları, arada sırada kaldırımlar üzerinde dolaşan saray ağalarının ayak sesleri işitiliyordu. Sultan Üçüncü Ahmed, bu sırada kardeşinin oğlu Şehzade Mahmud'u kafesten çıkarıyor, Mabeyin Kapısı'nın yanına getirtiyordu. Sonra, bütün saray erkânı karşısında yaralı ve müteessir bir kalple alnından öpüyor, saltanatı teslim ediyordu.

Sultan Üçüncü Ahmed, bu elem verici görevi derin bir hüzün ile yerine getirmiş, melûl bakışlarını kardeşinin çocuğuna yönelterek, titrek ve pür heyecan bir sesle:

- Oğlum! Baban, cennetmekân Sultan ikinci Mustafa Han hazretleriyle ben, sırf vezirlerimize teslim olduğumuz, her işi onlara bıraktığımız için şu senin çıktığın tahttan indik. Sen bizden ibret al. Kendini vezirlerin nüfuzunun altına sokma. Herşe-yi onlara bırakma. Kendin gör ve anla. Bizi berbâd ve perişan eden hallerden sakın. Şiddetli, fakat âdil ol. Allah'a ısmarladık. Hayatım ve evlatlarım sana emanettir, demiş, gözleri yaşla dolu, kalbi yaralı, dar koridorlardan şehzadeler dairesinin basit ve karanlık odalarına doğru yürümüştü.

Sultan Üçüncü Ahmed, bu feci düşüşten son derece etkilenmişti. Hanedanının böyle acı darbelere uğraması nefesine çok ağır gelmişti. Fakat, halefini olsun bu felaketlerden korumayı düşünmüş, Sultan Mahmud'a gönderdiği bir manzumede duygularını şöyle dile getirmişti:

Hayırendîş ey vücûd-ı kerim, Kimseye etme kendini teslim

PATRONA İSYANI 113

Hacet eshâbına adalet kıl;

Fukara hâline riâyet kıl.

Kimsenin inkisarını alma,

Benim ettiklerime hem kalma.

Sana şehzadeler emanettir,

Lâyık-ı şan olan siyanettir.

Daima saltanatta var olasın.

Ferr ü şevketle ber karâr olasın.

Eyleye bahtını küşâde Huda

Hayme-i ömrün ola pâbercâ

Fer bulup necm-i baht-ı mes'ûdun

Ola meşhur nâm-ı Mahmûd'un «3»

O gece hem cülus, hem biat merasimi yapılmıştı. Bir taraftan devlet erkânı Hırka-i Saadet odasında biat ediyor, diğer taraftan ulema ve meşayihden taşrada bulunanlara biat için tezkereler yazılıyordu. w+)

O sabah biat töreni için asilerin elebaşlıları da davet edilmişti. Fakat sarayda lâğım hazırlanmış diye, aralarında çıkan havadis üzerine içeri girmekten kaçınmışlardı. Daha sonra kendilerine teminat verilince, silahlarıyla ve bayraklarıyla Saray-ı Hümâyûn'a gelmişler, biat merasiminde bulunmuşlardı.

Bu sırada istanbul'un hemen her tarafında dükkanlar ve mağazalar kapalıydı. Sarayda aziller ve tayinler icra edilirken Horhor Çeşmesi'nin ve Atpazarı'nın önünde, Kaymak Mustafa Paşa

43 Ey iyilik düşünen bağış sahibi varlık. Kendini kimseye teslim etme. ihtiyaç sahiplerine adaletli davran. Fakirlerin durumunu gözet. Kimsenin bedduasını alma. Benim yaptıklarımla da yetinme. Şehzadeler sana emanettir. Sana yakışan onları korumaktır. Herzaman padişahlık tahtında olmanı temenni ederim. Sürekli iktidar ve şevket sahibi olasın. Huda bahtını açık etsin. Ömrünün çadırı ayakta

dursun. Mesut talihinin yıldızı parlasın. Mahmud (övülmeye layık) adam meşhur olsun.)

44 izzetlü Başkapucu ağa! Salât-ı Subhi Ayasofya'da edâ eyleyüb şevketlu kerâmetlü, kudretlu, mehâbetlü padişah-ı âlem Penah Sultan Mahmud Han Efendimiz hazretlerinin taht-ı cihandâriye cülûs-ı hümâyûnları vuku' bulmağın mu'tad-ı kadfm üzere biat ve dâmen bûsi jçû'n cümle kapusu ağalan saray?ı hümâyunda mevcûd bulunalar dey u" Şam Rûznâmçecisinin Defterinden, 1143.)

114 LALE DEVRİ

ile Kethüda Bey'in cesetleri hakaretlerle sürükleniyor, Damat İbrahim Paşa'nın Bâb-ı Hümâyûn önüne bırakılan, köpekler tarafından parçalanan, çıplak bir iskelet halinde yatan cesedil-45) sarayın faaliyetlerine karşı soğuk ve sırtmış dişleriyle korkunç bir şekilde gülümsüyordu.

45 "Müşarün ileyhin âzasından geriye kalanların mümkün olanlarını, bu haydutların çarşısından satın almak suretiyle toplayıp, büyük bir gizlilik içinde, gecenin ortasında, Şehzade Cami-i Şerifi'nin yakınında, kendisinin yaptırdığı sebilin bitişiğinde bulunan hazireye gömmüşlerdir." Ata Tarihi, c. 2, s. 158

İsyandan Sonra

t) İR GÜN SONRA, Sultan Mahmud'un Eyüb'de kılıç kuşanma töreni yapıliyordu. O gün bütün halk Eyüb'e toplanmıştı. Sultan Mahmud asil bir tavırla at üstünde sorguçlu peyklerin ve solakların arasında tantanalı ve muhteşem bir alay ile ilerliyordu. Sarayın altınları ve elmasları halkın gözlerini kamaştırıyor, Sultan Mahmud'un mütenasip simasında hilim ve sükûn müşahede edilyordu.

Padişahın vücudu gayet zayıf, tavırları çekingendi. Şehzadeler dairesinin karanlık ve rutubetli odalarından birden bire ışıklar ve renkler içine çıkınca, kendini büyük bir şaşkınlık içinde bulmuştu. Alayın önünde aşağılık bir sima görünüyordu. Patrona Halil!..

1730 isyanının bu cahil serserisi, baldırı çıplak, yeniçeri kıyafetiyle gidiyor, ahaliye para dağıtmaya uğraşıyordu. Dışarıdan bakınca öyle görünüyordu ki, sanki bütün bu muhteşem alayı kendi hazırlamış, milleti felaketten o kurtarmıştı. Fakat derinden duyduğu hisler, bir haydudun hak yemekten, ırz ve namusu çiğnemekten duyduğu eşkıyalık zevkinden başka bir şey değildi. İsyanı hazırlayanlar arasında Patrona'nın siması en belirgin çizgileriyle kendini gösteriyordu. Patrona, bütün İstanbul'un ve sarayın zorbası kesilmişti. Eşkiya güruhu tamamen onun emrinin altındaydı.

116 U\LE DEVRİ

Bu sebepten Sultan Mahmud Patrona'yı bir süre için okşamak istemiş, kendisine vasıtalı olarak rütbe teklif etmişti. O zaman Patrona, değerini ve meziyetini kendi de takdir ederek:

- Ömrümün nasıl sona ereceğini bilmiyorum değilim. Şimdiye kadar padişah tahta çıkaranlardan hiç kimse yatağında ölmemiş-tir ki, ben öleceğim, demişti. Sonra yeniçeri ağası, Patrona'ya bir jest olmak üzere para bağışında bulunulmasını ortaya atmış, Patrona buna da cevaben:

- İstanbul'un bütün hazineleri benim. Bana bak, yeniçeri ağası! Hem sen, benim işime karışma. Sonra sen de ötekilerin yanına gidersen demişti.

Patrona Halil, başına gelecek felaketleri tam anlamıyla biliyordu. Fakat geçici hayatını hiç olmazsa zevk ve sefa içinde geçirmeyi düşünmüş, bir süre sonra vezirliği kabul etmek zorunda kalmıştı. Ona göre devlet idaresi için cesaret ve gözü peklik en büyük meziyetti. Zaten hempalarından Saraç Mehmed, yeniçeri ağası; Urlu. Sekbanbaşı; Deli Mustafa, kapı kethüdası; Deli İbrahim İstanbul kadısı olduktan sonra, Etmeydanı'na toplanan eşkiya güruhu içinde, olanca hamiyet duygusuyla temeyyüz eden Patrona Halil'in vezir olması büyük bir şey değildi.*401

Hamamlarda toplanan yeniçeriler: "Sizde din gayreti yok mudur?". diye tahriklerde buldukları zaman ilk önce onun hamiyet duygulan kabarmıştı. Dolayısıyla kendisi için vezirlik, ihtilali idarede gösterdiği parlak hizmetlerin haklı bir mükafatı idi. Zaten o tarihe gelinceye kadar Osmanlı Devleti, fikirden çok pazu kuvvetiyle hareket edenlerin, medeni fikirleri yaymaktan ziyade öldürmeyi ve yok etmeyi prensip haline getirenlerin kurbanı olmuştu.

Patrona'nın hakimiyeti hükümünü sürdürdüğü sırada İstanbul büyük bir karışıklık içindeydi. Dükkanlar kapalı, ticaret hayatı durmuş, ahali heyecan içinde yaşıyordu. Sultan Üçüncü Ahmed döneminde devlet adamı olarak görev alanların yakınları birer

46 Tarih-i Subhi", c. 1, s. 8

İSYANDAN SONRA 117

birer sürülüyor, aziller ve tayinler birbirini kovalıyordu. Mesela Patrona'nın adamları kendilerine birer at tedarik etmek istiyorlar, saray erkanına derhal arzularını bildiriyorlardı. Eşkiya talep konusunda o kadar ileri gitmişti ki, İstanbul kadısı Deli İbrahim'in içtihadı ile Sâdâbâd köşklerinin yakılmasına bile karar verilmişti. Asilerin bu isteği Sultan Mahmud'a bildirildiği zaman, fena halde canı sıkılmıştı. Fakat bu arzuyu yerine getirmemenin de büyük bir tehlike oluşturacağını düşünmekten kendini alamamıştı. Dolayısıyla köşklerin yakılmasına razı olmamış, yalnız yıkılmasına izin vermişti.w

O gün bütün sokaklara münadiler çıkarılıyor, köşklerin yıkılması emrediliyordu. Eşkiya ise, sahiplerinden önce saldırarak köşikleri yıkıyorlar, bahçeleri bozuyorlar, ağaçları sökerek gasp ve yağmaya devam ediyorlardı. O kadar ki üç gün içinde, Sâdâ-bâd'm müzeyyen ve ma'mur sahilleri bir harabeye çevrilmişti.

Eşkîya güruhu artık bütün nüfuzu ve kuvveti eline almıştı. Tellaklardan ve kaldırımcılardan meydana gelen bu grubun ileri gelenlerinden "Çoğu, kendisini devlet idarecisi ve padişahın naibi yerine" koydukları için istediklerine tımar ve zeamet veriyorlar, çırac ediyorlar; kendilerine tenezzül etmeyen "tımar, zeamet, mukata ve tevliyet sahiplerinin, şeriat ve kanuna aykırı olarak, bir parça ekmecklerini ellerinden zorla alıyorlardı. Sonra dükkanları birer birer yağma ediyorlar, devlet büyüklerinden "kimini korkutarak ve tehdit ederek, kimini bazı münasip hizmetlere yönelterek"-48' taraftar elde etmek, para toplamak çarelerine bakıyorlardı. F"wt cahillikleri yüzünden ülkenin uğrayacağı felaketi asla düşünmüyorlardı. Bir taraftan İstanbul kadısı Deli İbrahim Yetmiş Dokuzuncu Cemaat Odası'nı mahkeme yerine koyarak hükümler veriyor, diğer taraftan Patrona Halil, ihtilal esnasında kendisine para ve et tedarik eden bir kasap katilini

47 "ihtirakına rızây-ı hümâyûnum yoktur. Bu kadar o'day-ı din ve devlet olan milel-i nasarayaya bais-i hande olacak bir mevad olmağla ancak hedm ve tahribine ruhsat ve iznim olmuştur. "Tarih-i Subhf, s. 11

48 Subhf Tarihi, c.1, s. 16: Patrona'nın idamından daha sonra serveti hesap edilmiş üç buçuk milyon frank çıkmıştır." İstanbul inkılapları, s. 95

118 LALE DEVRİ

Boğdan Voyvodası tayin etmekten geri durmuyordu. Hatta Mus-lu bile yeniçeri ağasına kethüda tayin ediliyordu. Eşkîya reisleri kendilerini o derece büyük ve asil görmeye başlamışlardı ki, çocukları dünyaya geldiği zaman Valide Sultan'a şerbet göndermeye kadar cesaret etmişler, kendilerini Osmanoğulları ile bir tutma cür'etini göstermişlerdi.

Artık bu türedilerin istibdadı çekilmez bir dereceye gelmişti. O âna kadar memleketi idare edenler, hep devletin mevki ve memuriyet derecelerinden geçerek, ilim ve tecrübe ile kendini tanıtan kimselerdi. Devletin büyük mevkilerine ulaşmak, sarayda uzun süre tecrübe görmek, orduda iyi hizmet etmekle mümkündü. Şimdi bir sürü serseri, en yüksek mertebeleri zorla elde etmişler, namuslu insanlara tahakküm etmeye başlamışlardı.

Ezcümle Patrona, hiçbir meziyeti, hiçbir resmiyeti haiz olmadığı halde, belinde palası Vezirler Divam'na geliyor, devletin siyaseti hakkında görüşlerini belirtmek küstahlığında bulunuyordu. Bunun gibi, Muslu da doğrudan doğruya sadrazamın huzuruna giriyor, istediğini azlettiriyor, istediğini tayin ettiriyordu. Patrona, ulufe verileceği gün saraya geliyor, yeniçeriler tarafından selamlanıyor, Kızlar Ağası vasıtasıyla Valide Sultan ile görüşüyordu. <49)

Devletin caniler ve haydutlar elinde duçar olduğu çöküntü, insaniyet ve medeniyet fikirleriyle beslenen hamiyet sahiplerini derinden yaralıyordu. Avusturya ve Rusya ittifakı, memleketin dıştan karşılaştığı tehlike bütün dehşeti ile göz önünde dururken, devlet

işlerinin ilim ve marifetten, hükümet hissinden mahrum, kalpleri mevki hırsıyla hasta, bütün gayeleri para toplamak olan bir eşkiya grubunun elinde oyuncak olması, Osmanlı Devleti için felaketti.

Bu gerçeği Sultan Birinci Mahmud da anlamıştı. Hatta birkaç defa eşkiya topluluğunun dağıtılması için teşebbüslerde bulunmak istemiş, fakat Sadrazam tedbir ve ihtiyat tavsiye ederek pa-

49 istanbul inkılapları: s. 78

İSYANDAN SONRA 119

dişahın bu teşebbüslerim ertelettirmişti. Nihayet Darüssaâde Ağası Beşir Ağa, Etmeydanı'na toplanan eşkiya güruhunun mahiyetini Padişah'a anlatmış, o dakikadan itibaren Sultan Mah- . mud, büyük bir azimle hareket etmeye karar vermişti.

Gerçekten de Beşir Ağa'nın düşündüğü gibi, eşkiya güruhunu oluşturan şahıslar, hamal ve tellak takımından, menfaatlerine düşkün aç ve hırslı kimselerden, orduda İbrahim Paşa'nın kurmak istediği disipline düşman olan yeniçerilerden, Laz ve Arnavutlardan meydana gelmişti.*30) Yegâne bağlan da kendilerini idare eden, her türlü rütbe ve memuriyete kavuşturan, icabında cür'et göstererek devlet erkânının azlini ve katlini sağlayan elebaşılara itimatları idi. Çoğu aç ve sefil oldukları için, ağızlarına atılacak ekmeğin çıktığı yerden daha uzak bir uiuk görmeye muktedir değillerdi. Devlet ve memleket, haysiyet ve namus on-': larm yanında bir hiçti. Bu sebeple elebaşılıkları ortadan kaldırıldıktan sonra, hepsinin perişan olacakları kesindi. Zaten elebaşılıkları da onlara güvendikleri için baskınlık yapıyorlar, cür'et gösterisinde bulunuyorlardı. Hatta Patrona Halil, eşkiyanın dağıtılmasını uygun görmemiş, gerektiğinde kendisine dayanak olmak üzere hiçbir kimsenin Etmeydanı'ndan ayrılmamasını istemişti. Bundan dolayı Patrona'yı ve etrafındakileri ortadan kaldırmak, ülkeyi alçakların tasallutundan ve zorbalığından kurtarmak için, azimlice sağlam bir kuvvete ihtiyaç vardı.

Sultan Birinci Mahmud, bu özellikleri yeteri kadar gösterecek bir yaratılışın sahibiydi. O, arzu ettiği takdirde Topal Osman Paşa, Said Efendi, Şikk-ı Evvel Defterdarı Ali Efendi ve diğer vatan sevgisi ve medeniyet fikriyle yetişen zatların fikirlerinden yararlanarak, Patrona ve adamlarını, saray erkânıyla ve namuslu yeniçerilerle istediği zaman tepeler; ülkede bir huzur devrinin açılmasını başarırdı. Gerçekten de Birinci Mahmud, Beşir Ağa'nın tavsiyesi üzerine sadrazamı ve diğer devlet erkanım toplatmış, kaptan-ı derya Canım Hoca ile Kırım Hanı'nı da sırdaş

50 SubhîTarihi, c. 1, s. 16

120 LALE DEVRİ

ederek, eşkiyanın elebaşılıklarını idam etmeye karar vermişti. Toplanan mecliste uzun uzadıya müzakerelerde bulunulmuş, neticede eşkiya elebaşılıklarının saraya davet edilerek katledilmeleri uygun görülmüştü.

Bunun için İran meselesini çözüme kavuşturma bahanesiyle bir Divan düzenlenecek, bu hususta düşünceleri sorulmak üzere, Patrona Halil ile adamlarından en önemlileri davet edilecekti. Sonra sarayın öbür odalarında saklanan saray ağalarına işaret edilecek, bir hamlede eşkiyanın hepsi tepelenecekti. Bu fikir, memnuniyetle kabul edilmiş, Patrona ve arkadaşlarına davetnameler gönderilmişti.

Patrona'nın bundan hiç haberi yoktu. O, hep rütbe ve memuriyetle uğraşarak taraftarlarını çoğaltıyor, isteklerine karşı gelenlerin kafalarını uçurmaktan çekinmiyordu. Hatta son zamanlarda sadrazamla şeyhülislâmın ve Dârüssaâde Ağası'nın da azledilmesini isteme cüretinde bulunmuştu. Bu mesele için Kırım Hanı ile görüşmüş, fakat Han, sarayda yapılan müzakereleri Pat-rona'ya sezdirmemek için, kendisine bazı nasihate benzer sözler söylemişti. Hizmetinden padişahın son derece memnun olduğunu, sarayda toplanacak meclisi şerefleştirdiği zaman, bu isteğini dile getirirse daha uygun olacağını söylemişti. Patrona bu sözleri çok uygun bulmuş, meclisin toplandığı gün adamlarıyla birlikte -belinde palası- sarayda hazır bulunmuştu. O gün Rusya'ya karşı savaş ilânından bahsedilmişti. Patrona, koca bir ordu ile Rusya'ya yürümek gerektiğini ileri sürmüş, Kırım Hanı, bunun imkânsız olduğunu söyledikten sonra Patronaya nasıl gidilebileceğini sormuştu. Patrona da: "Babalarımızın gittikleri gibi!" diye cevap vermişti. O gün sarayda Patrona ile birlikte suçlu suçsuz pek çok insan bulunduğu için, haksız yere onların da ölümlerine meydan verilmemesi istenilmiş, Patrona'nın öldürülmesi başka bir toplantıya bırakılmıştı.

Nihayet belirlenen gün Patrona, Muslu ve diğer zorbalar saraya gelmişlerdi. Eşkiyayı tepelemekle Halil Ağa görevlendirilmişti. Yeniçerilerin bu namuslu çorbacısı, Patrona Halil'in raen-

İSYANDAN SONRA 121

sup olduğu Onyedinci Bölük'ün galibi idi. İsyan günü eşkiyaya katılmadığı için içinden çıkarılmış, şimdi namuslu görevini yerine getirmek için hazırlanmıştı. Halil Ağa, iki gece önce, adamların sarayın çeşitli odalarına saklamış, saldırıya hazır hale getirmişti.

Halil Ağa gerekli hazırlıkları yapmakla meşgulken, içeride sadrazamın huzurunda Divan toplanmıştı. Bu Divan'da İran'a sefer açılması, şayet Ruslar tarafından anlaşma bozulursa, oraya kuvvet gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Patronaya vezirlikle birlikte Rumeli eyaleti de verilmişti.

Meclis, bu şekilde son bulmuştu. Artık Patrona'ya padişahın huzurunda hil'at giydirilmesine sıra gelmişti. Vezirler ve ulema ile birlikte Patrona Halil de Revan Köşkü'ne gitmişti. Ocak Ağaları Arslanhane'de oturmuşlar birlikte padişahın gelmesini beklemeye koyulmuşlardı. Bu sırada Sultan Birinci Mahmud, Sefa Köşkü'ne gelmiş, Kırım Hanı'yla ve şeyhülislâmıla görüşmüştü. Han'la birlikte şeyhülislâm huzurdan çıkınca Halil Ağa'ya işaret etmişler, bütün saklı adamlar, Revan Odası'na hücum etmişlerdi. Halil Ağa, Revan Odası'na girer girmez Patrona'nın üzerine atılmayı kahramanlığa yakıştıramamış, birdenbire: - Yeniçeri ağası olacak herif kimdir, diye bağırmişti. Patrona, bu haykırış üzerine derhal yerinden

fırlamış, palasına davranmak istemiş, fakat bir kılıçla kolu parçalanmış; bir iki dakikalık korkunç, gürültülü ve tüyler ürpertici bir tepinmeden sonra kanlar içinde yere yuvarlanmıştı.

İçeride Patrona'nın cesedi yerlerde sürüklenirken, dışarıda Muslu'nun işi bitiriliyor, eşkiyadan ele geçenler birer birer, kılıçlarla, hançerlerle temizleniyordu. O kadar ki, Aslanhane ve Revan Odası'nda bu işler yapılırken, Bâbüssâade ile Ortakapı arasında bekleyen adamlarının hiçbir şeyden haberleri yoktu.

Sonra, sıra onlara da gelmiş, hepsi de hil'al giydirilecek diye Bâbüssâade'den içeri alınmış, vücutları birer birer ortadan kaldırılmıştı. Diğer taraftan sarayın kapıları büyük bir gürültüyle ka-

122 LALE DEVRİ

panmıştı. Eşkiyaya tabi olanlar, karamsar ve ümitsiz bir halde adalet silahıyla parçalanıyorlardı. O sırada ani bir gürültü koparan bir silah sesinden korku ve dehşet içinde kalan eşkiyalar olanca kuvvetleriyle kaçmışlar, bu felâketi Etmeydam'ndaki arkadaşlarına haber vermişlerdi.

Artık bütün saray halkı pencerelere üşüşmüşlerdi. Eşkiya ölüleri birer birer dışarı çıkarılıyor, Bâb-ı Hümayun önüne, Sultan Ahmed çeşmesinin taşlıklarının üzerine seriliyordu. Sarayda bu faaliyet hüküm sürdüğü sırada, Etmeydam'nda eşkiyadan tek bir kişi kalmamıştı. Menfaat ve intikam peşinde koşan bu aç ve sefil kalabalık, artık üzgün ve korkak halde ve tam bir ümitsizlik içinde dağılmışlardı. Sarayda büyük bir sevinç hüküm sürmeye başlamıştı. Herkesin yüzünde neşe ve gülümseme görülüyordu. Vezirler ve devlet erkânı, Sultan Birinci Mahmud'u bu parlak başarısından dolayı tebrik ediyorlardı. Ertesi gün ülkenin güzide şairleri, manzumeler yazıyorlar, Sultan Mahmud'un gazasını övüyorlardı. Bazıları milletin kurtuluşuna tarih düşürdükleri gibi, şair Fasihî de duygularım halka şu şekilde anlatıyordu:

Bîaded hamd ü sipâs ola Cenâb-ı Hakk'a, Verdi nâgeh bize bir padişah-i zât sûtûd. Zorbalar mel'aneün başlıyacak icraya, Dûd-ı âh-ı zu'ajâ etdi semâvâta su'ûd. Patoröna'yı şecâ'at ile aktarma edüb Paralattı; karaya düşürüp oldu nâbûd Eldiler Yeni Sc ay içre gazây-ı ekber, Gûyiyâ hûn-i adû oldu o yerde bir rûd Kıncak zorbaları, dedi Fasihi tarih; Arşa asdı bu kılıcın yed-i Sultan Mahmud.

Sultan Birinci Mahmud bu başarıyı kazandıktan sonra, eşkiyayı teşvik eden ulemayı sürgüne gönderiyor, orduya yeniden ağalar tayin ediyordu. Sonra bütün askeri erkana, ağalara, oda-başlılara ve yeniçerilere yazdığı hatt-ı hümayunda herkese itaat

İSYANDAN .SONRA 123

ve bağlılık, huzur ve sükûn tavsiye ediyordu.1^11

Sultan Birinci Mahmud bu hatt-ı hümayunu yayınladıktan sonra, ordunun disiplini sağlanmış, dükkânlar açılmaya başlamış, saltanat ve adalet kuvveti bütün felaketleri ortadan kaldırmıştı. Halk, Topkapı Sarayı'nı, kocaman çınarların, kurşunlu kubbelerin arasından görünen serviler ve minarelerle uzaktan seyrettikleri zaman, kalblerinde bir güven duygusu, bir rahatlık hissetmeye başlamışlardı.

Artık eşkıya güruhunu yönlendirecek, onları isyana teşvik edecek kimse kalmamıştı. Gerçi, Etmeydam'nda toplanan eşkıya güruhu, reislerinin intikamını almak için cür'et göstermek istemişler, fakat Sultan Mahmud, asilere karşı asker sevk ederek, vatani menfaat ve intikam, garaz ve ihtisas uğrunda haftalardan beri karışıklıklar içinde yaşatan zorbalar, kılıçla, kurşunla tepelenmiş, İstanbul eşkıyadan kurtarılmıştı.

Şimdi memleket için yeni bir yükselme devri hazırlanıyordu. Said Efendi gibi diplomatlar, Subhi Efendi gibi tarihçiler, Topal Osman Paşa gibi güçlü ve çalışkan kumandanlar ordunun ve Osmanlılığın haysiyetini yükseltecek faaliyetlere hazırlanıyorlardı. Lâle devrinin çiçekli ve renkli günleri herkesin gönlünde acı bir hatıra uyandırıyor, İbrahim Efendi'nin matbaası bir süreden beri kapalı kalmışken vârislerinden satın almıyor, büyük bir gayretle kitaplar basılıyordu. Bir taraftan padişah kütüphaneler kurarak hüner ve sanat sahiplerini teşvik ediyor, diğer taraftan

51 Suret-i hatt-ı Şerif:

"Siz ki dergâh-ı muallam yeniçerileri, çorbacıları ağalar ve odabaşılar ve eskiler ve bayraktarlar ve zabitan ve neferat kullarım siz; sizi selam-ı meserret, peyâm-ı mülûkânem ile taltif ederim.. Berhudar olasız. Ecdad-ı izamım zamanı saadet iktiranlarında bu devlet-i aliyyede nice güne hizmetiniz sebkat eylediğinden maada hususan bu defa cülûs-ı hümayun meymenet mekrûnumda azfm hizmetiniz zuhura gelmekle duây-ı hayr-ı padişahâneme mazhar olmuşuzdur. Nân ü nüm-ku'm size helal olsun, imdi taraf-ı hümayûn-ı mülûkânemden nasb olan ağanıza kemal-i yenbaği" itaat ve ocağınızın kanun-ı kadmine riâyet edüb ulü'l-emre imtisal ile âlemleri yoktan var eden Allahü Azimüşşan'ın ve Peygamber-i Ahirüz-zamanın emrini yerine getüresiz. Ve erazil ve eşkıya makûlelerini içlerinize kabul etmeyüb merkez-i itaat ve ubudiyette sabit kadem olasız. Cümlenizi Cenab-ı Hakk'a emanet eyledim.)

124 LALEDEVRT

ordularımız İran ve Macaristan içlerinde zaferler kazanıyorlardı. Osmanlı siyaseti bu devirde parlak bir vazife görmeye başlamıştı. Memlekette huzur ve asayiş sağlanmış. Osmanlı Devleti türedilerin elinden kurtulmuştu. Herkes işiyle, gücüyle meşgul oluyor, devletin haysiyetini kıracak isyanlardan eser görülüyordu. Fransız elçisi Vılnev'ün gayreti, Osmanlıların Rusya ve Avusturya ittifakına karşı, Fransa ile işbirliği Osmanlı siyaseti-ninde başarısını sağlıyordu.

Sadâbâd ziyafetleri tekrar başlamıştı. Yine eskisi gibi elçilere ve beyzadelere parlak ziyafetler veriliyordu. İstanbul halkı felaketi

ve musibeti pek çabuk unutmuş, herkes zevk ve safasma koyulmuştu. İbrahim Paşa'nın tantanalı saltanat kayıklarına, saray halkının sırma ipekli görünümüne şahit olan sahiller yine sevinç ve neşe içinde, tatlı tatlı çınıyor, Defterdar Bahçelerinin gönül okşayan tarhlarını süsleyen rengarenk lâleler, İbrahim Paşa devrinin parlak birer hatırası gibi hassas gönüllerde ebedi bir hüznü uyandırıyor.

İbrahim Paşa'yı kimse unutamıyordu. Onun acınacak haline destanlar bile yazılmıştı:

Perşembe günü koştun büyük galebe; Otaklarım cümle oldu harabe,
Leşimi çıkardı bilin araba. Uryân olup kaldığıma ağlarım.

On üç yıldır ben de ettim vezâret, Bunca evkaf yaptım, ettim akaret;
Lâyik midir bana bunca hakaret? Hakaretle öldüğüme aף

arım.

Varın söylen oğlum giysin karayı; Çıraklarım gitsün beni arayı,
Harap olsun Üsküdar'ın sarayı; Düşmanlara kaldığıma ağlarım.

İSYANDAN SONRA 125

Yaşa Sultan Mahmud tahtında yaşa; Fermanın yürüsün dağ ile taşta.
Öksüz kaldı oğlum Mehmed Paşa, Anın yetim kaldığına ağlarım.

İmdâd edin bana Kırklar, Yediler; İbrahim Paşa'ya maktul dediler.
Leşimi cümle köpekler yediler; Namazım kûnmadığına ağlarım.

Bununla beraber, ilkbahar pembe ve nefis erguvanları, sarı ve âl lâleleri, mor ve beyaz sümbülleriyle yine geliyor. İstanbul'un saf ve berrak seması yine yeşil ve çiçekli ağaçlar üzerinde ruhu mest eden kokularıyla gönülleri şenlendiriyordu. Sâdâbâd yine eski neşesini kazanmıştı. Fakat bahçelerin yeşil çimenleri, Ka-deh-i Zerrin ile Sîmendâm'm sarışın renkleri arasında, İbrahim! ile Hibetullah'm gözalıcı goncaları seyredildiği zaman, Lâle Dev-ri'nin uzak ve hazin hatıraları, kalpte elem verici hüznü uyandırıyor, üzgün bir dille ister istemez Nedim'in şu mısraları dökülüyordu:

Bir nım neş'e say bu cihanın baharını,

Bir sahar-ı keşideye tut lâlezânnı...

EK BÖLÜM

LÂLE DEVRİ HAKKINDA YAZILANLAR

Bir Lâle Kervanı

Nihad Sami BANARLI

L. ALE DEVRİ'nin isim babası Yahya Kemal'dir; Paris'de tarihçi Ahmet Refik'le konuşurlarken, Yahya Kemal tarihimizin 18. as-rındaki bu medeni hamle devrine Lale Devri diyeceğini söylemiş, bu ismi çok

beğenen Ahmet Refik de o sıralarda hazırladığı bir kitabı Lale Devri yle isimlendirmişti.

Böylelikle Nedim'in şiirinde Devr-i Sultan Ahmed-i Gaazi diye isimlendirilip baharlarından "Çerağan vakti" ve "fasl-ı sâdâ-bâd" diye bahsedilen bu çağ, tarihimizde Lale Devri diye ebedi-leşti.

Bizim, Anadolu'daki edebiyatımızda, lale için mısralar söyli-yen ilk şairimiz Mevlana Celaleddin Rûmî'dir. Mevlana, dıştan kırmızı bir neş'e gibi görünen çimen lalesinin içinde gizli, siyah rengi düşünmüş ve onun gülüp açılmasını tebessümlerin en bedbahtı saymıştı.

Belki de dış görünüşünün bütün neş'eli allığına rağmen bu bedbaht rengi yüzündendir ki bizim tarihimizdeki Lale Devri de dıştan şuh bir neş'e ve içten bir kara talih oldu.

128 LALE DEVRİ

Türkiye'nin 18. asır gibi, hâlâ kuvvetli bir çağında, Lale Devri, Osmanlı sarayının, Batı dünyasındaki medeni hamlelerin farkına vararak aynı hamleleri Türkiye için de lüzumlu gördüğü çağdı. Bu devirde devletin, Avrupa'nın üstünlüğünü, toptan tüfekten ziyade, kültürde, matbaada farkedip yeni medeniyeti yurdumuza matbaa yoluyla getirmek isteyişi, dikkate değer incelik ve derinliktir.

Fakat cemiyetlerin talihsizlikleri her zaman hükümetler yü-zünden değil, bazan "toplum" iradesinin yanılmasıyla olur: Bir imar ve medeniyet devrini ve yepyeni bir kültür hamlesini birtakım müteassıp görüşler, şahsi ve maddi menfaatler yüzünden, düşüncesizce, zalimce durdurmak ve devirmek için kazan kaldıran her halk tehevürü, her milletin tarihinde büyük felaket olmuştur.

Lale Devri de böyle oldu:

Memlekete sulh, sükûn ve yeni bir irfan getirmek isteyen bir padişah, tahtından, bir sadrazam, hayatından oldu; Lale Devri 'nde, açık alınla, kendiliğimizden yapacağımız inkılabı da bu felaketten bir asır sonra, Tanzimat çağında, süngümüz düşkün, içimiz üzgün, Avrupa'nın zoru ve baskısıyla yaptık.

Tarihimize böyle bakınca, bu mânâdaki Lale Devri'nin 1730'da bitmediği görülür, İbrahim Paşa devrinden sonra da yurttan yenilik yapmak isteyenlerin aynı taassupla durdurulduğu; yine taht ve baş verilip, toprağın lale rengi kanlarla kızardığı görülür. Anlaşılır ki milletlerin tarihinde böyle lale devirleri ancak bütün bir milletin bilgili ve şuurlu bir ideal etrafında birleşip, yurt içindeki bütün beşinci kollara dirsek dayadığı gün kapanabilir.

Laleyi Türkiye'den Avrupa'ya Kanuni devrinin Avusturya elçisi Busbecq götürdü.

"Türk sistemini kendi sistemimizle mukayese ettiğim zaman istikbalin başımıza getireceği şeyleri düşünerek titriyorum." "Türklerin tarafında kuvvetli bir imparatorluğun bütün kay-

BİR LALE KERVANI 129

naklan mevcut; hiç sarsılmamış bir kuvvet var; harpde tecrübe ve tatbikat var; seler görmüş askerler, zafer alışkanlıkları, meşakatlere tahammül kaabiliyeü, birlik, intizam, disiplin, kanaatkarlık ve uyanıklık var." diyen 16. asır Avusturya elçisi, o zamanki bize hayrandı. Büyük devlet ve büyük millet oluşumuzu sağlayan meziyetlerimizi yakından görmüştü.

Busbecq, yine Türkiye'den şöyle bahsediyor:

"Vazile ve memuriyetleri, herkese sultan verir. Bunu yaparken ne zenginliğe ehemmiyet verir, ne boş rica ve davalara... Yanlız liyakate bakar, seciye arar, fıtri kaabiliyet ve istidat düşünür."

"Namussuz, tembel ve âtıl olanlar, hiçbir zaman yükselemez-
ler."

"Türklerin, neye teşebbüs ederlerse muvaffak olmalarının, hakim bir ırk haline gelmelerinin ve gün geçtikçe büyümelerinin sırrı ve hikmeti buradadır." eliyordu.

Lale, Türkiye'den Hollanda'ya o devir Türkiyesi'nden birkaç damla kan gibi gidip, asırlarca Hollanda topraklarını öyle bir vatandan gelmiş bir çiçek güzelliğiyle süsledi. Fakat asil ve vefalı ruhiyle, vatanını unutmadı. Şimdi bir lale kervanı halinde, yurda daha gelişmiş daha güzelleşmiş dönüyor. Acaba nice yıllardan beri, Türkiye'den yabancı illere gidip orada yerleşen, yurda dönmiyen ve bir çiçek kadar da vefalı olamıyan kimselere mukabil, lale'nin bu yaptığı, bir milli vefa örneği midir?

Lâle De\rVnde Sââabâd Akşamları

Ruşen Eşref ÜNAYDIN

D URAYA her gelişimde kendi kendime sorarım: Acaba asırların senelerini göre göre belleri bükülmüş bu ağaçlar, her baharda o zarif maziyi tekrar bulmak için mi yapraklanırlar, onun için mi şu çamurlu sulara eski gölgelerini salarlar ve heyhat, her sonbaharda o günlerin daha uzaklaşan hatıralarını bile yaşatamadıkları için mi solarlar, şu mermerleri sökülmüş, taşları kopmuş rıhtımlara dökülürler?

Sanırım, harabesi karşısında durduğumuz Sâdâbâd'dan ve orada geçmiş devirden bahsetmek istediğimi anladınız!

Evet Lale Devri! Evvelleri zaferler, sonraları bozgunlarla dolu tarihimizin rakik, baygın, renkli ve kokulu Lale Devri! Pasarofça

muahedesinden sonra yorgun padişah, devletin ağır işlerini zevkin hafif buğusu altında uyutmak isterdi!

Davul ve top sesinden usanmış şahane kulakları, şiirlerin, sazların, billuri seslerin, çağlayan suların ahengini arardı. Gözleri, boğuşan kavuklular, sipahiler değil, şeffaf gerdanlar, ahu bakışlar, sirmalar ve ipekler, elmaslar ve zümrütler özlerdi.

Ahmed-i Sâlis'in hem hazinesinde çok para, hem şehrinde

132 LALE DEVRİ

çok eğlence isteyen alacalı arzusunu bir kişi yerine getirmiştir: İbrahim Paşa. Sarayda bir helvacı çocuğu olan bu Nevşehirli ve-zir-i azam, şevketlisinin ruhunu ne güzel anlatmıştı! Garptan ve şimalden zehirleyici birer rüzgar sertliğiyle esen Avusturya ve Rus kuvvetleri, yalnız Vidin ve Niş delikleri tıkattırılarak durdurulabildi. Ve bütün nazarlar memleketin içine çevrildi. Nazenin payitahtta bir safa alemi kuruldu. Misilsiz Boğaz'm yeşil kıyıları nadide birer mercan, birer sedef gibi beyazlı, kırmızılı yalılarla, kasırlarla süslendi.

Lâlezarlar, sümbüllükler, gülistanlar istanbul'u renklere ve kokulara bürüdü! Şimdi o vakitki İstanbul gözümün önüne geliyor: Tepelerde sıkışık, ağır ve yüksek taş binalar yok, basık ve somurtkan tahta evler yok. Limanın içinde ne rahat kaçırın bir düdük yaygarası, ne leke yapan bir siyah duman parçası! Minareli ve kubbeli, bahçeli ve saraylı payitaht bir rüya belgesi kadar şa'şaadar, bir hayal kadar narın ve sessiz! Bütün bu güzellikleri doya doya tatmak için bir Ahmed-i salıs, bir İbrahim Paşa olmalıydı!

Mesela ılık bir bahar günü Bebek'teki "Hümayun-abad" dan, saltanat kayığına binerek koruların, sahilsarayların ve kasırların önünden geçmek, dağların merzenguşlarını, akasyalarını, çardakların, salkamlarını koklaya koklaya, kuşların bitmez cıvıltılarını işite işite parlak sulara akmak! Ve bu cazibenin füsunu altında limana girmek! Yâ Rabbî ne o şiir! Nefti serviler arasında fışkıran gümüşü kubbeli sarayın basamak basamak lalezarı, Sa-rayburnu'nda yeni bir semiramis bahçesi, onun tenevvüü, onun ıtırları!...Karşıda Tophane'de "Enabad"m latif sümbül kümeleri, bodur şimşir sayeleri, yekpare çam gölgeleri!

İşte istanbul medhalı! İşte gökler altında bir eşi daha yok, berrak, sihirkar,halife şehri; işte çiçeklerin, kuşların muhasarasına uğramış, zevke mağlup halife şehri!

Padişah, sadrazam, şair ve ahali bu zevk ummamnın sarhoşluk veren coşkun dalgaları üstünde her gün bir başka sahile çar-

SÂDÂBÂD AKSAMLARI 133

parak on üç sene yüzdüler. On üç kış helva sohbeti ettiler, on üç bahar lale zevki ettiler, on üç bahar çerağan sefası sürdüler!

Öyle sanıyorum ki Nedim ve efendileri en sabırsızlıkla baha- ' n gözlerdi. Ve baharda en güzide buldukları yer Sada-bad'dıL.Sadabad'a sultan değil, fakat veziri sık giderdi.

Ah Sadabad'm akşamları! Tahayyülü bile insana en şuedar anlar yaşatan o akşamlar!

Hafif kırışıklarla mavi Halic'e inen bu sulara kayıklar, gökten suya vurmuş birer hilal gölgesi gibi ağır ağır kayar, atlas hil'atli yahut hançerli, zümrüt yüklü vezir-i azamı ve şeyda Nedim'ini beklerdi. Kim bilir otuz sütunlu beyaz kasrın yayvan pencerelerinden, oymalı şehnişininlerinden büyük veziri karşılamak için bu sulara kucak kucak laleler saçılır mıydı? Ve kim bilir o laleler narin küreklerden sızan şebnemler altında üç çifte piyadenin etrafına birer hale örer miydi?

Fakat biliyoruz ki şu sedler birer lalezardı: "İbrahimilerin ", "Tac-ı kayserlerin", "Şah-bânûlarm", "Sim-endamların", "Düşize-lerin" ayak ucunda hafif kokulu mütevazı menekşeler, kadifeli şobboylar boyun bükürdi. Sadr-ı cihan "Cedvel-i sim"in mermer basamaklarından sarayın serin, rayıhalı, fıskiyeli bahçesine çıkarken iplere bürünmüş levend kavuklular yerlere kapanarak teşrifine alkış tutardı. Parlayan ve yakmayan bahar güneşi de bu saltanatlı bahçenin üstünde semavi bir taç gibi saatlerce kalırdı.

Dağlardaki kokulan toplayarak, çiçekleri dalgalandırarak, korulardaki leylakların, salkım söğütlerin taze yapraklarından süzülerek saraya koşan hafif meltem!..Yamaçtan yamaca akseden nükteli ve renkli bülbül demleri...Çağlayanın mermer bayırlardan köpüklerle dökülüğü... Yetmiş kişilik bir saz faslı... Sonra bir tanburun damla gibi ahenklerine karışan davudi bir sesle:

Bir kimseye açılmaz idim damenin olsam Kim görür idi sineni
pirahenin olsam

134 LALE DEVRİ

Daim arayan bulsa civanım seni bende Bir gönce gül olsan da senin
gülşenin olsam

Destide kadeh.de doyamam görmeğe bari Ey gevher-i şeffaf senin
mahzenin olsam

Döğülmeğe, sövülmeğe, kovulmağa billah Hep kailim amma ki efendim
senin olsam

Şem olmaz isem bezmine bu sûz ile bari Dergahına bir meş'ale-i
ruşenin olsam

Çeşmanımın öğrensem o kafirce niğahın Bir lahza Ne dim-i niğeh-i pür-
fenin olsam

diyen kıskanç güzel, yahut ney fısıltıları arasında:

Sinede evvel ne muhrik arzular var idi Lebde serkeş ahlâr, ateşli hûlar var idi

Böyle bi-halet değildi gördüğüm sahra-yı aşk Anda mecnun bidler, divane câlar var idi

Ben bugün bir nev-bahar-ı hüsn ü an seyr eyledim Tarf-ı destârında sümbül gibi mâlar var idi

Sen yine bir nev-niyaz aşk mı peyda eyledin

Kuyuna yer yer dökülmüş âb-rûlar var idi

Ey Nedim, ey hûlbül-ü şeyda niçin hâmûşsun Senden evvel çok nevaler, güft ü gûlar var idi

diyen mce ve şen melalli beyitler !

Sâdâbâd'm işte bir eğlence saati, Nedim'in işte ilham men-baalârı: Bütün renk, bû, nağme, nükte, oyunları. Bu şetarete karşı goncalar bile yeşil dudaklardaki handeleri tutamazlar, birer kahkaha gibi açılırlar ve gül olurlardı, değil ki o rind, o müstehzi, o hassas şair!

m

SÂDÂBÂD AKSAMLARI 135

Nedim, koşan rüzgara: Bunca zamandır İran'ı, Turan'ı gezmektesin, oralarda böyle sermedi bir yer var mı? Sana şunun toprağından bir damla vereyim, Hoün hakanına götür ve sor, onda böyle misk bulunur mu! diye haykırdı.

Nisan mehtabının mavi gölgeleri altında, Çerağlar dolaşan, bülbüller uçuşan lale bahçelerinde şen ve sermeşt Nedim nüktelerin, sebularm, sakilerin, hanendelerin, sedirinde bağdaş oturan vezir-i azamın verdiği neş'eler arasında şen ve sermest Nedim, İstanbul'u güneşle tartılacak kadar ağır bir pırlanta görürdü. Bu dil-ârâ şehrin bir taşma bütün Acem mülkünü feda ederdi. İstanbul'un sarayları, camileri, çarşıları, hamamları onu coş-tururdu; hele zevklerle dolu "bağları, kasırları, kuhsarlan!"

Ve bütün bu nihayeti gelmez eğlenceler içinde gamı görmeye : vakti yoktu. Onu "adem-âbâd"a göndermişti, kendi "neşât-âbâd"a gitmek için.

Payitahttan uzak, kuru ve boş çölün arkasında herkesten ayrı, her lütfâ müstağni yaşayan bedbin Fuzûli:

Dost bî perva, felek bî-rahm, devran bî-sükûn Derd çok, hem-der d yok, düşman kavi, tali' zebun demiş "Fakir-i padişeh-âsâ, geda'yı muhteşem" Fuzûli nerede! Zevkin huruşu içinde baygın:

Gel benim kaşı hilalim bize bir iyd edelim Gidelim sei'v-i revanim
yürü sâdâbâd'a

Şehnişinler ziyneti, ağuşlar pirayesi. Dahi bir yıldır yanından
aynlalı dayesi

diyen şen Nedim nerede! Nedim'in engin ruhunda gamın barınabileceği
ufak bir liman bile yoktur! Kasideleri, gazellen ahenkdar, rakık
birer kakhahadır!

Ve asırlar arasında bu iki büyük şairin birincisinden bize, çöllerde
esen rüzgar gibi yanık, hasretli bir ah, ikincisinden ta-rabın
süzgün, biraz da şehvani handesi kaldı.

136 LALE DEVRİ

Denebilir ki Nedim, divanını İbrahim Paşa için yazdı! İçinde hemen
bir kaside yoktur ki orada vezir-i azamın sitayişi bulunmasın!
İbrahim Paşa bir meclise girdiği zaman göğüse girmiş can gibidir,
orası hemen ruhlanıverir. İbrahim Paşa öyle bir güneştir ki zer-
nigarlı tavanlara asılmış avizelerin ziyası onun tabişi karşısında
sönük kalır. İbrahim Paşa öyle cömerttir ki saçtığı altınlar bir
imar tohumu gibi mülkün her köşesine ekilmiştir! İbrahim Paşa öyle
derin nazarlı bir siyasidir ki bir bakışı padişahın gönlünü de
teshir etmiştir, İran'ı da. İbrahim Paşa Nedim'in sabit fikri,
müzmin ilhamkarıdır: Kış gelse onu hatırlar, ramazan girse onu
hatırlar, bayram olsa onu hatırlar, kasırlarda, hamamlarda, bağlarda
hatırladığı, sıkıntı demlerinde medet umduğu hep odur. Ona
mecburiyeti ezelidir. Ve ebedi olacaktır. Lale, gül muy, saki,
Sâdâbâd, İbrahim Paşa, Ahmed-i Sâlis! işte Nedim Divanı.

Nedim bütün yenilikleri, incelikleri bunlar içinde ve bunlar için
yaptı. Nedim, o safa günlerinin şeyda bülbülü, o günleri hâlâ bizde
bile bütün güzelliğiyle yaşatan dehalı ruhu! Alemin uzunluğuna bir
had çizemez, "Hızır tohm-ı Ömr-i cavid ekdi nahlistamna" der, "hayatı
bitmeyecek bir dem-i şegaf" sanırdı.

Fakat heyhat! Hep dönen ve hep değiştiren arz üzerinde payidar ne
vardır? Bir haydut Patrona bütün bu saltanatı, bu haşmeti altüst
etmek için kafi geldi.

Memlekete zevki, zevkle beraber yeniliği, sanatı sokan İbrahim
Paşa'nın kağıthaneler, darphaneler, tıbaathaneler, sûklar,
germabeler, medreseler, çesmesarlar, bağlar, kaşaneler kurduran
İbrahim Paşa'nın cesedi bile katillerin ellerinden kurtulamadı.
İstanbul'u çıldırasıya seven Nedim orada kendine belli bir mezar
bile bulamadan toz oldu. Halife çini duvarlı, loş, ratib bir sara)'
odasına tıkıldı. Şu rıhtım boyunu süsleyen yüz yirmi köşk Mahmud-i
Evvel'in tahtı ayağına bir harabe olarak serildi.

Bana öyle geliyor ki o zamandan beri çıplak dağlar, bakımsız sular,
avare kuşlar, burada her bahar o şen günleri anarlar.

BİR SAKİ

Yahya Kemal BEYATLI

O muğbeçeyle tanış timdi Lâle Devri'nde Fütâdegânına son bir piyâle devrinde

On altı yaşına dahil o şûh-ı Sâ'dâbâd Cihanı verdi idi ihtilale devrinde

Lisanı şive-i Şîrâz'dan nümûne idi Acem-perest-i Rûm'un imale devrinde

Teferrüd etmedi derler naziri bir saki Cem'in şeririne calis sülale devrinde

Kemal Kasr-ı Cincin içre ser-be-ser bir şeb O muğbeçeyle tanıştımdı Lâle Devri'nde

138 LALE DEVRİ

Mükerrer Gazel

Gönül o afete meftundu Lale Devri'nde Ki verdi şân u şeref yal ü bale devrinde

Mücevherata ziya saldı hüsn ü ânından Şükuh-bahş idi semmur ü şale devrinde

Nigarhane-i îran'e zeyn olan hüban Ne yâda geldi ne akl ü hayale devrinde

Nizam-ı âlem'i birfitne-i nigahıyle Verir gibiydi o şûh ihtilale devrinde

Kadehde lâ'lini gâhi görür deriz ki Kemâl Gönül o afete meftundu Lâle Devri'nde